

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1930

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE
1930

Redaktionsudvalget:

Lærer *R. Mortensen*, Lindeballe (Formand.)

Bankdirektør Konsul *J. F. Kiær*, Fredericia.

Landinspektør *Johansen*, Kolding.

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri i Kolding

I N D H O L D

1930

	Side
Et gammelt Landsbyhus i Ødis-Bramdrup. Af <i>H. Zangenberg</i> . (Med 2 Billeder, 1 Tegning og 3 Planer).....	1
Taulov. Ved <i>Mogens Lebech</i> . (Med 1 Kort).....	17
Af Vejlbj Kirkes Historie. Af <i>Peter K. Andersen</i> . (Med 4 Billeder).....	58
Fra Koldinghus Rytterdistrikt 1692. Af <i>J. J. Ravn</i>	66
Midtjylland. Af <i>Rasmus Mortensen</i>	73
Videbrev fra Sindbjerglund. Ved <i>J. Carl Christensen</i> ...	79
Slægten <i>Bie</i> og Museumsgaarden i Fredericia. Af <i>Lorentz Bie</i> . (Med 1 Billede).....	92
Havedyrkning i Vejle Amt omkring Aar 1900. Af <i>Johannes Tholle</i> . (Med 1 Billede).....	98
Natmanden fra Rostrup. Ved <i>Rasmus Mortensen</i> ..	105
En mærkelig Provsteskrivelse fra 1599. Ved <i>Erh. Qvistgaard</i>	119
Sognepræster i Taps og Aller. Ved <i>P. Knudsen</i> . (Med 1 Plan).....	120
Aarsberetning for 1929. Ved <i>I. O. Brandorff</i> . (Med 1 Bill.)	124
Fra Søren Abildgaards Dagbøger I. Ved <i>Marius Hansen</i> . (Med 1 Billede og 9 Tegninger).....	129
Randbøl Hede I. Af <i>Rasmus Mortensen</i> . (Med 3 Tegninger og Planer).....	161
Af Brande Sogns Historie. Ved <i>T. Bundgaard Lassen</i> ..	185
Den reformerte Menighed i Fredericia. Af <i>H. Honore</i> ...	194
Et gammelt Gadebillede i Kolding. Af <i>I. O. Brandorff</i> . (Med 1 Billede).....	201
Af Bredsten Sogns Historie. Af <i>J. Heltoft</i>	208
Jellinghøjenes Frigørelse. Af <i>Fr. Knudsen</i>	214
Kampene omkring Kolding 1849. Ved <i>J. Hvidtfeldt</i>	219
Dalby Mølle 1660-1698. Ved <i>Th. O. Achelis</i>	223
Fredericia Museum. Ved <i>H. Zachariassen</i> . (Med 5 Billeder, 1 Plan og 1 Profil).....	225

ET GAMMELT LANDSBYHUS I ØDIS-BRAMDRUP

AF H. ZANGENBERG, KGS. LYNGBY

Som et Aaløb snor Privatbanen fra Kolding over Taps til Vamdrup sig gennem Landskabet Syd for Kolding, og efter adskillige Vridninger mod Øst, Syd eller Vest naar Banen til den lille Station Ødis-Bramdrup. Fra Stationen fører Vejen imod Syd ind mod Byen, og efter at have passeret et Par skarpe, vinkelformede Bøjninger paa Vejen, naar man ind i selve Landsbyen, hvor et gammelt Hus, halvt af Bindingsværk og halvt af Grundmur, som ligger langs med og umiddelbart op til Vejen, straks fanger den vejfarendes Opmærksomhed. Med de lave, hvide Vægge, de 2 Indgangsdøre direkte ud til Landevejen, den høje Tagrejsning, og den ejendommelige, men just ikke særlig skønne Skorstenspipe, bestaaende af et saltglasseret Rør, der aabenbart erstatter en tidligere velformet og af Mursten opbygget Pibe, ligger dette Hus som en af de faa endnu tilbageværende Rester af den gamle Landsby. De fleste vil maaske gaa det ligegyldigt forbi og anse det for et Uheld for vor saa stærkt lovpriste Udvikling, at det ikke for længst er blevet erstattet med et af de saa almindeligt bekendte Stationsbyhuse, som man jo snart træffer saa at sige hele Landet over, og det er vel kun faa, som tænker paa, at der her ligger nogle fattige Rester som Minde

om en nu svunden Tids Kultur, som det dog maaske kunde have nogen Interesse at gøre sig nærmere bekendt med.

Selve Huset har naturligvis i Tidens Løb undergaaet flere Ændringer saavel ud- som indvendigt; men Ændringerne er dog saa nogenlunde gennemskuelige, og det er derfor muligt at danne sig et Begreb om Husets oprindelige Udseende og Indretning.

De gamle Huse, som vi hist og her finder i vore Landsbyer, er enten jordløse eller har et mindre Jord- eller Avlsbrug. I Almindelighed ligger de uregelmæssigt spredte omkring i Byerne, sjældnere er de samlede i Rækker, og denne sidste Form er vel ogsaa en ret sen Bebyggelse af de gamle Landsbyer; men den har dog paa sine Steder eksisteret inden Udskiftningen, altsaa i det sidste Kvartsekel af det 18. Aarhundrede. De spredt liggende Landsbyhuse ligger ét Sted med Gavlen mod Landsbygaden, et andet Sted langs med Vejen, snart solrette (i Retning Øst-Vest), og snart med Gavlene i Nord og Syd; men Størsteparten ligger dog solret. Dette, at Husene undertiden ligger med Gavlene i Nord og Syd, har sikkert ofte sin Grund i, at der ved disse Bygningers Anbringelse er taget størst Hensyn til den forbiførende Vej, hvortil Husenes Beboere gerne har villet have en vis Udsigt; men det kan ogsaa have andre Aarsager, f. Eks. kan Hensynet til Husets Haveplads gøre sig gældende, eller Huset kan være et Levn af en tidligere Gaard i Byen, hvorved Husets Beliggenhed i Forhold til Verdenshjørnerne er opstaaet ved en Tilfældighed. Det er nemlig ikke sjældent, at disse Huse er tilbageblevne Rester af udflyttede Gaarde, — Udskiftningskortene viser ofte dette ret tydeligt —, nogle Steder er det en Længe vinkelret paa Bygaden, andre Steder en Længe, paral-

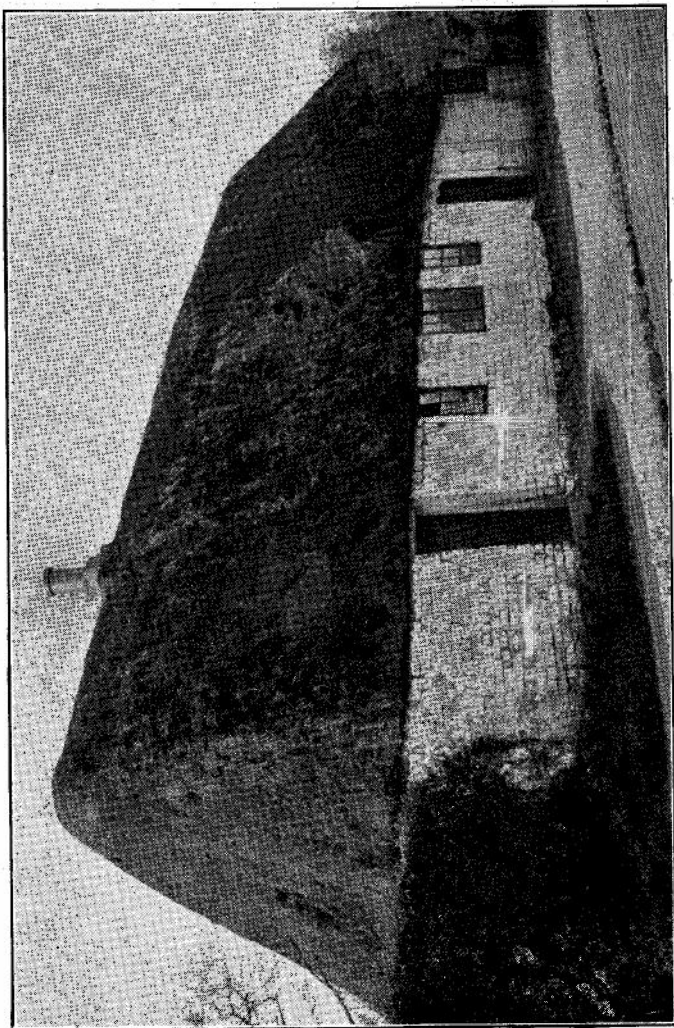

Fig. 1. Det gamle Hus i Ødis-Bramdrup. Side mod Vejen.

lelt med samme Gade eller Vej, som ved Udflytningen er blevet liggende i Byen, udset til at gøre Tjeneste som Husmandssted, og som saaledes er blevet bevaret indtil Nutiden. At netop disse Huse er prægede af den Byggeskik, der fra gammel Tid har været herskende paa Egnen, er naturligt, da de jo er Rester af Fortidens gamle Gaarde; men med Hensyn til de Huse, der oprindeligt har været byggede til Husmandsbrug, gælder dog Reglen, at ogsaa de nøje følger Egnens Byggetradition, saavel i det Ydre som i det Indre. Dog viser maaske de jordløse Huse: Indsiderhusene og Landsbyernes Haandværkerhuse, et mere selvstændigt Præg, der navnlig gør sig gældende i Indretningen, især hvor Husene er indrettet til Bolig for 2 Familier, medens saavel Konstruktion som Udseende er ganske det samme ved Egnens øvrige Huse og Gaarde.

Huset i Ødis-Bramdrup er et jordløst Hus, hvortil dog hører en lille Have, Nord og Vest for Bygningen. En Tjørnehæk indhegner denne Have, der er en lille Torneroseidyl, dannet af Hyld og en større Mængde Hindbær- og Ribsbuske, og i det lille aabne Havestykke Nord for Huset er Køkkenhaven til Urter og Kartofler indrettet, og her ligger desuden Brønden, »Kjelden«, ud mod Vejen. Den er ikke særlig dyb (3,75 m) og er omgivet af en firkantet Brøndkarm af Egestolper med Egefjæl i Siderne. Huset er indrettet til Beboelse og har Udhusrum, som sikkert oprindeligt maa have indeholdt nogen Staldplads, da der efter Sigende, trods Mangelen paa Jordtilliggende, har været holdt en Ko, et Faar og et Svin paa Stedet. Ethvert Spor af Stalindretningen er imidlertid nu borte, saa det kan ikke fastslaaes, hvorledes denne Stald har været inddelt. At der trods Mangelen paa Agerbrug har været knyttet et saadant Husdyrhold til Stedet, synes at bekræfte et

stedligt Udsagn om, at Huset skal have været et Fæstehus for en Haandværker (vistnok en Bødker) under Bramdrupgaard, hvorfra det er blevet udstykket i 1872. Endvidere viser Husets Beliggenhed, at der ved Opførelsen af Huset først og fremmest er taget Hensyn til den forbiførende Vej, hvorfor Huset ikke ligger solret, men med Gavlene i Nord og Syd, og dette kan maaske ogsaa være en Bekræftelse paa, at Huset oprindeligt er opført til Brug for en Haandværker, som fra sit Værksted bekvemt kunde holde Øje med de Kunder, som paa Landevejen kørte op for hans Hus.

Efter Husets nuværende Ydre at dømme bestaar det af en grundmuret sydlig Del, som indeholder Beboelsen og en nordlig Del af Bindingsværk, hvori en Forstue og Udhusrummene findes. En nøjere Undersøgelse af Huset viser imidlertid, at der bag Grundmuren skjuler sig Stolper, og at hele Huset er et 9 Fag langt Bindingsværkshus, hvis nordligste 4 Fag stedse staar som Bindingsværk, dog uden Løsholter (d. v. s. det vandrette Tømmerstykke i Bindingsværket under Vinduerne), og de 5 sydligste Fag er indmuret i en Grundmur, som bestaar af store, røde Renæssance-Teglsten, der er overhvidtede paa Husets Østside og Sydgavl. Det er næppe usandsynligt, at der i den første Halvdel af det 18. Aarhundrede kan være foretaget en Ombygning af de 4 nordligste Fag, og at de 5 sydligste Fag stammer fra Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, ja maaske endog før.

Denne grundmurede Del af Huset er interessant, og giver ret gode Oplysninger om Husets Alder, Konstruktion og Indretning. Selve Ydermuren er opført af rødbrændte Teglsten, 25,5 cm \times 12,5 cm \times 9,5 cm, altsaa meget store Sten, muret i en underlig Blanding af almindeligt Krydsforbandt og Blokforbandt,¹⁾ og

¹⁾ 2 forskellige Maader at anbringe Stenene paa.

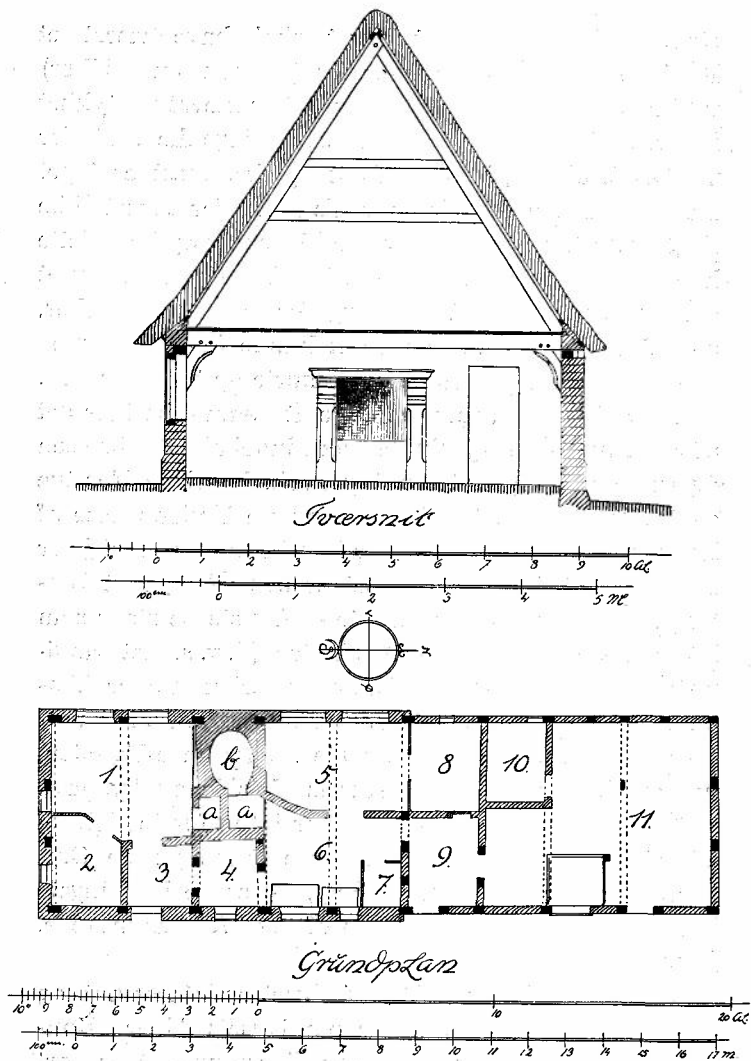

Fig. 2.

Tværsnit og Grundplan af Huset i Ødis-Bramdrup. Øverst: Tværsnit gennem den sydligste Stue (delvis Rekonstruktion). Nederst: Den nuværende Grundplan. 1. Stue. 2. Spisekammer. 3. Forstue. 4. Mellemkammer. 5. Stue. 6. Køkken. 7. Spisekammer. 8. Sovekammer. 9. Forstue. 10. Hønseshus. 11. Udhusrum.

Muren er paa mange Steder en Del ødelagt ved Ændringer i Tidens Løb. Sökkelen paa Huset, som synes at hvile paa et Kampestensfundament, er 4 Skifter høj. Den springer ca. 2,5 cm frem for Overvæggens Yderflade og afsluttes foroven ved at det øverste Sokkelskifte er skraat affaset, og denne Skraakant, der danner Overgangen mellem Sökkelen og den egentlige Ydervæg, ses endnu paa Østsiden (se iøvrigt Tværsnittet paa Fig. 2). Fra Sokkeloverkanten er Ydervæggen 13 Skifter høj, og oven over disse er der baade paa Øst- og Vestsiden muret et Tandskifte, der er stærkt forstyrret, og herover findes yderligere 3 Skifter, som dog paa Østsiden er skjult af Tagskæget, medens de paa Vestsiden er dækket af en 13 cm bred Ovsfjæl.¹⁾ Tandskiftet er kraftigt, Afstanden mellem Tænderne er 15,5—18 cm, og Skiftet indrammes af 2 Løberskifter. Der findes ingen Vinduesstik²⁾ over Vinduesaabningerne, kun et Fladskifte af de store Sten er hennemuret over, og hviler tilsyneladende paa Vindueskarmene. Det har saaledes ikke været nogen dreven Murer, som har staaet for Opførelsen af dette Murværk, men Skraakanten paa Sökkelen og Tandskiftet foroven tyder dog paa, at der har været tilstræbt en vis Pyntelighed.

Som saa mange andre gamle, grundmurede Huse og Gaarde, opført af Almuen i Syd- og Vestjylland, har Huset her baaret et synligt Aarstal, formede af haandsmedede Jernankre, her anbragt paa Siden mod Vejen (Østsiden). Ankrene har været anbragt paa Bindings-

¹⁾ Ovsen er Mellemlummet mellem Tagets Underside og Ydervæggen. Det er lukket paa meget forskellig Maade ved vore Bønderbygninger, her altsaa dels ved Murværk og dels ved en skraatstillet Fjæl.

²⁾ Vinduesstik er de lodrette Sten, som indmures oven over Vinduerne. De sættes næsten altid i en lidt skraa Stilling mod hinanden til begge Sider for den midterste Sten, saaledes at de derved kommer til at sidde i en vis Spænding, og bliver i Stand til at bære det oven over liggende Murværk.

værksstolperne bag den murede Ydervæg, og endnu findes Begyndelsestallet 1 (mod Syd) og Sluttallet 3 (mod Nord). Af de mellemliggende 2 Cifre findes kun Øjet til det næstsidste, medens det første efter Eettallet, altsaa det betydningsfuldeste for Bestemmelsen af selve Aarstallet for den grundmurede Ydervægs Opførelse, er helt forsvundet, maaske ved Omdannelse af Ydervæggen, da den sydlige Dør, — som ikke er oprindelig, — blev indsat.

Fig. 3.

Inskription fra en Dørhammer. Nu i et Hus i Gaasebæk, tidligere i et Hus i Ødis Bramdrup.

I Nærheden af Huset skal der omkring 1860-erne have ligget nogle andre gamle Huse, som nu er nedrevne. Et af dem blev flyttet til Gaasebæk i samme Sogn, og her findes endnu et Brudstykke af den gamle Dørhammer,¹⁾ som er gengivet paa Fig. 3. Dørhammeren er af Eg; det bevarede Stykke er 12 cm bredt og 79 cm langt, og gengiver første Linie af det gamle Salmevers:

Uden Herren opholder vort Hus og Gaard
og giver os, hvad der er inde,
og sender os sin Velsignelse hvert Aar,
da er vor Flid forgæves.

Naar denne Dørhammer bærer Aarstallet 1613, ligger det nær at slutte, at Jernankrene paa Ydervæggen af Huset i Ødis-Bramdrup har dannet det samme Aars-

¹⁾ Dørhammer er i Bindingsværket et vandret Tømmerstykke, anbragt mellem de lodrette Stolper, oven over Yderdørene til Bygningen.

tal, da det bevarede Begyndelses- og Sluttal er de samme, og de murede Ydervægge skulde derefter være opførte 1613. Selv om man i Almindelighed skal være varlig med en saadan Rekonstruktion af Aarstal for en Bygning, saa passer dette Aarstal dog sikkert for vort her omtalte Hus, og dette synes bekræftet, dels ved de store røde Renæssancesten i Ydervæggene, dels ved et Par murede Kaminer i Husets Stuer, — se Tværnittet paa Fig. 2, — som øjensynligt hidrører fra dette Tidspunkt. Paa Husets Vestside findes ogsaa et Par Murankre, som sikkert er samtidige med Talankrene. De er anbragt saaledes, at der findes et ud for hvert af de Stolpefag, der paa Østsiden endnu bærer Talankre. Bindingsværket bag Grundmuren kan være ældre end 1613; men det har været ugørligt at undersøge dette Bindingsværk nøjere, kun Stolpernes Plads og Dimensioner har kunnet fastslås, dog viser de buede og til Midten affasede Skraaknægte, som i den sydligste Stue er indtappet mellem Bjælke og Stolpe (de ses i Tværnittet paa Fig. 2), at denne Del af Huset absolut ikke er yngre end Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, og at Bindingsværket meget vel kan være ældre, da Knægten bærer et umiskendeligt Renæssancepræg. I Køkkenet og den nordlige Stue findes ogsaa Skraaknægte; men de er ganske lige, uden nogen som helst Udsmykning, og maaske ligger der netop i denne Forskel paa Husets Skraaknægte en Antydning af, at den nordlige Stue har været til tarveligere Brug, maaske en almindelig Dagligstue, der tillige har været Køkken, medens den sydlige har været en pænere Stue.

Hvad selve Bindingsværket angaar, synes der ikke at være nogen nævneværdig Forskel paa Enkelthederne i den nordlige og sydlige Del af Huset. I den nordlige

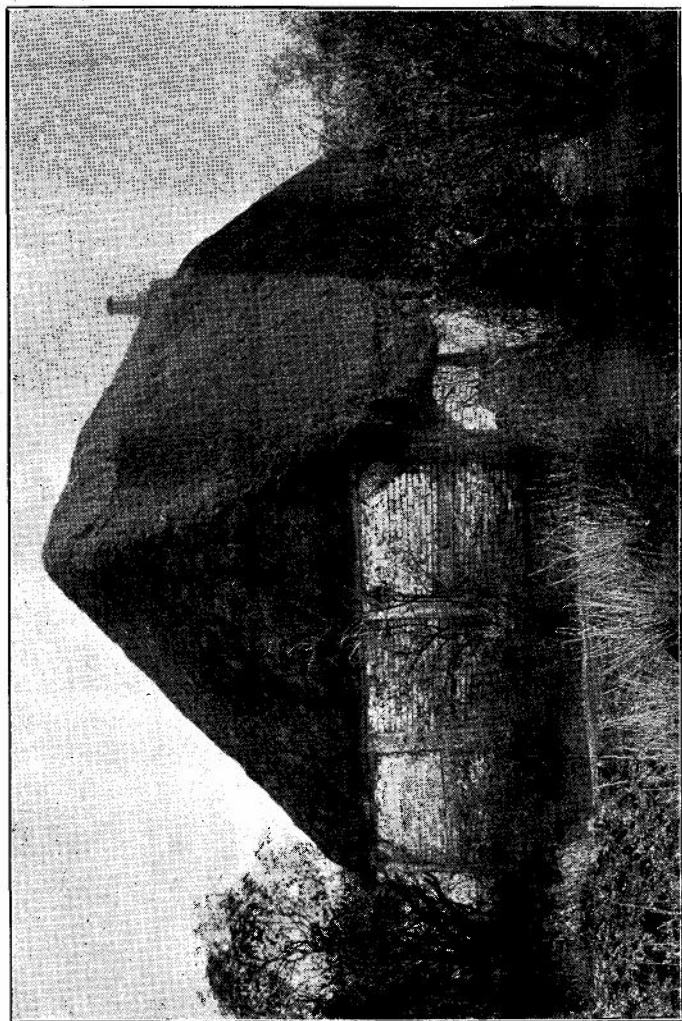

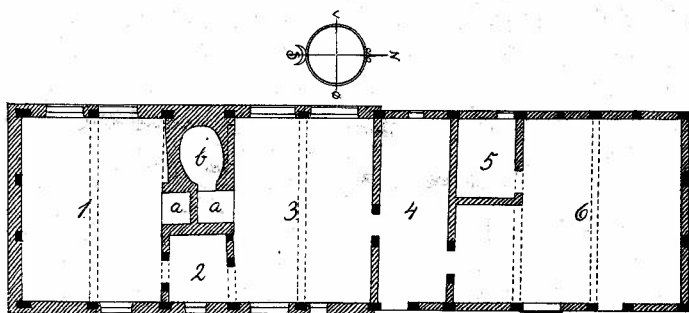
Fig. 4. Nordgavl og Vestside af Huset i Ødis-Bramdrup.

Del er indsat Plankestykker mellem Stolperne for at give det Udseende af, at Bindingsværket har Løsholter; men i Virkeligheden findes ingen saadanne, undtagen i den nordlige Gavlvæg, hvori der tillige findes Skraa-knægte (se Fig. 4).

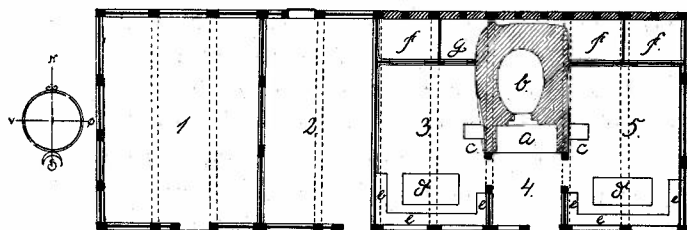
Fraset Stuerne, savnes ellers disse Knægte overalt i Bindingsværket. At der mangler Løsholter i Ydervæggene, og at disse i de 4 nordligste Fag er udmurede med de saakaldte »Flensborgsten«, — smaa Teglsten af Størrelse: 21,5—24 cm \times 10—11 cm \times 4,5—5 cm, — viser, at disse Vægge maaske en Gang har været udfyldte med Bulfjæle eller Planker, indsatte mellem Stolperne, en Byggemaade, som tidligere har været meget udbredt netop i disse Egne, og kendes fra et andet gammelt Hus i samme By fra 1733, men ved Undersøgelsen var det ikke muligt at fastslaa dette med Sikkerhed. Formen paa Dørhammeren over Døren mod Vejen i den nordlige Del (se Fig. 1) viser, at denne Del i sin nuværende Skikkelse maa stamme fra den første Halvdel af 1700-Tallet. Alle Bindingsværksstolperne i Huset er af Eg, og de har vistnok, i hvert Fald i den nordligste Del, været anbragt paa et Fodstykke af Eg, som nu er bortraadnet. Foroven bærer Stolperne en Rem af Fyr. Remmen er det øverste vandrette Tømmerstykke i Bindingsværksvæggene. Den findes i alle Ydervægge og bæres af Stolperne, og disse sidste er altid tappede fast i Remmen. For det meste fastholdes Stolperne og Remmen ved en Træ-nagle, drevet paa tværs af Remmen gennem Stolpe-tappen. Denne sidste fortsættes oftest op over Remmen og danner i de sønderjyske Bygninger et Leje for Bjælkerne. Bjælkerne i Huset ligger her, som næsten overalt i gamle sønderjydske Bygninger, oven over Remmen, en Konstruktionsform, der først langt senere

kendtes i Landets øvrige Bønderbygninger. Husets Egespær («Spænder») er forneden fasttappede i Bjælkerne; men det har ikke kunnet fastslaaes med Sikkerhed, hvorledes de var samlede foroven. Da Taget er højt og stejlt, er Spærene lange, og da de er ret spinkle, er de blevet støttede af 2 Hanebaand i hvert Spærfag (se Tværsnittet i Fig. 2). Lægterne, som bærer Halmtaget, er korte, de naar kun fra Spær til Spær, og er pindede fast til Spærene. Selve Halmtaget er bundet paa med Halmsimer (snoede Halmbaand), og Mønningen — Rygningen — var tidligere belagt med »Sajer« (Sadder = Møntørv), de er nu blevet ombyttet med Halm- og Traadvæv. Huset har ingen lodrette Overgavle, og Straataget er ført rundt om Gavlene i samme Højde som paa Husets Længdesider. Nu er Husets Ydersider hvidtede overalt, paanær det sydligste Stykke af Vestsiden, som har røde Mure og hvide Fuger, og der kan næppe være Tvivl om, at dette er det oprindelige Udseende for den grundmurede Del af Huset.

Indretningen af Huset er nu meget forstyrret ved Omdannelsen af Rummene i Tidens Løb. Den nuværende Grundplan ses paa Fig. 2, og Husets oprindelige Inddeling fremgaar af Fig. 5 (den øverste Grundplan). Ved Sammenligning mellem de 2 Planer ser man, hvorledes Husets ældste og klare Indretning er blevet sønderdelt gennem Tiderne. Rummene er blevet formindskede og har faaet en uregelmæssig Form, og det er tydeligt, at Bygningen i senere Tid er blevet indrettet til at huse 2 Beboere, som hver har haft en Forstue, en Opholdsstue og et Spisekammer at raade over, og den nordligste Beboelse har tillige haft et Kammer bag Forstuen og haft Raadighed over Udhusrummene.

Hus i Ødis-Bramdrup

Hus fra Fløit.

Fig. 5.

Øverst den oprindelige Grundplan af Ødis-Bramdrup Huset. 1. Stordøns. 2. Mellemkammer. 3. Dagligdøns (Stow). 4. Framgulv. 5. Hønsesus. 6. Lo og Stald. a) Aabne Ildsteder. b) Bagerovn. Nederst: Indhus fra Fløit i Øsby Sogn, Haderslev Amt. Nu overført til og genopført i Frilandsmuseet i Lyngby. 1. Lade (senere Aftægtsstue). 2. Stald. 3. Dagligdøns eller Stow. 4. Framgulv. 5. Stordøns. a) Aaben Skorsten. b) Bagerovn. c) Bilæggerovne. d) Borde. e) Bænke. f) Alkover. g) Skab.

Med den oprindelige Stueindretning var Huset en fortrinlig Repræsentant for den Byggeskik, som var almindelig anvendt i ældre Tid i Sønderjylland ved Indretningen af Husmandssteder og Indhuse, hørende til et mindre Avlsbrug. Beboelserne i disse bestod af 2 Stuer, som kaldtes Storedøns og Dagligdøns eller Stow, som var adskilt af Skorstensfaget, og det er just ved Skorstensanordningen, at Ødis-Bramdrup-Huset er af særlig Betydning, da man her finder en Indretning af Skorstenen, som tidligere har været almindelig, men som allerede for et halvt hundred Aar siden var meget sjælden. Der findes kun én Skorsten, og denne er ved en Skillevæg delt i 2, saaledes at hver af Stuerne har et aabent Ildsted i Skorstenen. Selve Ildstedet er formet som en Kamin, som det ses i Tværsnittet paa Fig. 2, og i disse Kaminer er opført en Arnebænk, som i den nordlige Stue er opmuret af Kampesten indtil 39 cm over Gulvet, og herover er henmuret et Murstensskifte paa Fladen; i den sydlige Stue er Arnen muret af store Mursten indtil 53,5 cm Højde over Gulvet, og herpaa er anbragt et Murstensskifte af Flensborgsten. Kaminernes Forside er muret af samme Slags store Renæssancesten, som Ydervæggene er opført af, og Kamingesimserne foroven bestaar af et profileret Stykke Egetræ, i hvis Overside er anbragt en Rille (Hulkehl), formentlig for at man her kunde henstille en Række Fajancefade eller Tintallerkener til Pryd for Stuen. Bag Kaminerne er muret en Bagerovn, som vist nok er ommuret i Tidens Løb, da den nu er opført af raa Lersten. Indfyringen til Ovnen foregaar fra Kaminen i den nordlige Stue. Nord for denne Stue har Husets Forstue, »Framgulvet«, været, og Framgulvet synes at have været gennemgaaende i hele Husets Brede og har saaledes adskilt Beboelsen fra

Udhuset. Til Sammenligning med Ødis-Bramdrup-Huset er paa Fig. 5 forneden vist Grundplanen af det lille Indhus (Stuehus) fra Flout i Øsby Sogn, Syd for Haderslev Fjord, som nu er overført til og genopført i Frilandsmuseet i Lyngby. Det er opført 1687, og som det ses, har ogsaa det kun 2 Stuer, adskilt af et mellemliggende Skorstensfag, altsaa ganske den samme Indretning af Beboelsen som ved Ødis-Bramdrup-Huset. Men der er dog en Forskel af Betydning, idet Flouthuset viser et senere Trin i Udviklingen af Ildstederne. Stuernes aabne Kaminer er her forsvundne og erstattede med Bilæggerovne, anbragt ved den fælles Skorsten, som er aaben mod Framgulvet, hvori Køkkenildstedet er anbragt. Bagerovnen ligger her paa samme Plads som i Ødis-Bramdrup-Huset, men dettes lille Mellemkammer ses i Flout-Huset at være blevet indrettet til Framgulv, og den lange Forstue paa tværs af Huset er her bortfaldet. Det er ikke uden Interesse, at der fra Nordvestfyn, i den ældste kendte Form for fynske Stuehuse, kendes en Skorstens- og Ildstedsanordning, der har en vis Lighed med den, der findes i Ødis-Bramdrup-Huset, og som ses paa Grundplanen, Fig. 6, af et Stuehus til en Gaard i Gelsted-Torup.

Her er ganske vist, efter gammel Skik, Bagerovnen anbragt for sig ved en aaben Skorsten i Bryggeret, og dette er naturligvis en væsentlig Forskel, men ligesom ved Ødis-Bramdrup-Huset har vi her 2 Opholdsstuer, adskilte af et Fag med en Skorsten, og hver af Stuerne har en aaben Kamin i denne Skorsten. Undersøger vi disse Ildsteders Funktion, viser de sig at være ens for begge Steder. I Gelsted-Torup-Husets »Forstue« eller Vinterstue (2) findes Ildstedet til Madens Tillavning og Stuens Opvarmning, og i »Mellemstuen«

(5), Sommerstuen, er Ildstedet kun beregnet til Stueopvarmning, altsaa ganske som i Ødis-Bramdrup-Husets Dagligdøns og Storedøns. I Gelsted-Torup Huset er der forøvrigt føjet en 3die Kamin til samme Skorsten, og denne Kamin benyttes til Opvarmning af Sengekammeret.

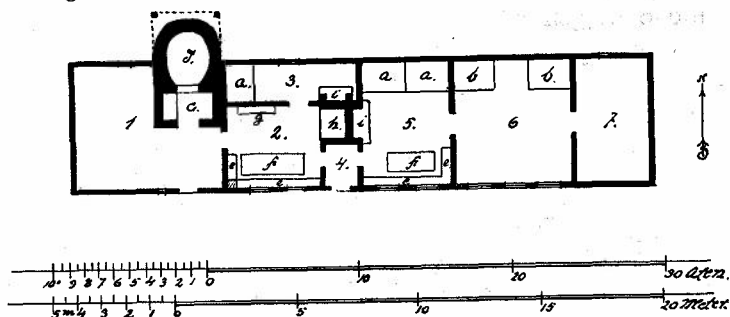

Fig. 6.

Grundplan af et Stuehus til en Gaard i Gelsted Torup, Odense Amt. — 1. Bryggers. 2. »Forstue« (Dagligstue eller Vinterstue, senere kaldet Folkestue). 3. Sengekammer. 4. Fremmers. 5. Mellemstue (Sommerstue og Gæstestue). 6. Øverststue. 7. Ølkælder. a) Alkover. b) Himmelsenge. c) Aaben Skorsten. d) Bagerovn. e) Bænke. f) Borde. g) Kandeabæk. h) Aabent Ildsted med »Esse« til Madlavning. i) aabne Ildsteder i Kaminform.

Huset i Ødis-Bramdrup har en ret stor Betydning for Forstaaelsen af Udviklingen af Byggeskikken i vore gamle Bønderbygninger,¹⁾ idet det ikke alene viser, hvorledes man fra Bindingsværket er gaaet over til Grundmuren ved at mure Ydervæggene op omkring Stolperne i Bindingsværkets Ydervægge, hvad der er kendt fra mange andre Egne i Sønderjylland, ligeledes fra Fanø, men desuden viser det os et af de ældre Led i Udviklingen af Ildstedet i vore Bønderbygninger, en Udvikling, som endnu langt fra er saa tilstrækkeligt kendt, at Ildstedets Historie kan skrives.

¹⁾ Oplysninger om Tilstedeværelse i Nutiden af lignende Bygninger modtages med Taknemlighed af Dansk Folkemuseum, Bredgade 66, København, og af Forfatteren, Arkitekt H. Zangenberg, Frilandsmusæet, Kgs. Lyngby. De vil da saavidt muligt blive undersøgte og maalte.

TAULOV

EN SOGNEHISTORISK SKITSE MED BLADE AF

FREDERICIA'S FORHISTORIE

VED **MOGENS LEBECH**

Mod sydøst og sydvest giver Sognets Grænser sig selv; de stejle Brinker ved Hakenør og Skærbæk falder brat af mod Lillebælt, og ved Gudsø mødes de lave Strandenge med Vigens rolige Vande. Et godt Stykke af Nordvestgrænsen danner Aaløbet i Elbodalen, der tillige i hele sin Længde markerer Herredsskellet. Men inde i Landet, hvor Gudsø By-mark mødes med Eltang og Sønder Vilstrup Sognejorder et Sted deroppe paa Bankerne, mens Taarups og Børups flade Agre gaar over i Torp og Henneberg Ladegaards Marker; der er det ikke saa lige en Sag at udpege Skellinjen mellem Taulov og de andre Sogne.

Nej, nu til Dags er det ikke let at faa Øje paa et Sogns geografiske Grænseskel, eller rettere de kultur-geografiske, og navnlig er det svært i en Egn som den mellem Kolding og Vejle Fjorde, hvor Hundreder af Hegn deler Agrene paa Kryds og tværs. Hvert for sig et frodigt Vildnis af Tjørn og Hyld, Slaaen og Hybenrose, mange 5—6 Alen brede, saa de enkelte oprindelige Skeldiger rent drukner i Mængden, hvis de da ikke længst er ryddet. Det er jo nu langtfra nogen Sjældenhed, at een og samme Gaard har Lod og Del i flere Sognes Jorder, endsige da i forskellige Bymarker, og

den mere intensive Drift har, især i Løbet af det sidste halvandet Hundrede Aar ganske udslettet de halvvejs øde Strækninger, Fællede eller Overdrev, som laa mellem Sognene — hvor til Gengæld flere Sognes Kreaturer kunde græsse Side om Side. Endnu staar det meste af Taarup Skov paa Roden, men den Gang voxede der Skov, ialfald Kratskov paa alt det, som nu kaldes Østerskov — man kan nok se det paa Jorderne derude, ved Foraarstid især, naar Vandet ikke rigtig vil rende af dem, de har endnu noget af Skovjordens Klamhed i sig, har ikke Aarhundreder igennem været under Kultur. Dette store Overdrev løb over i Børup Fællede, sagtens af lignende Karakter, og denne fortsattes atter i Børup Skov, hvis Bøge endnu staar yderst paa Skrænterne mod Lillebælt. Saaledes skarpt afgrænset mod Nordøst var heller ikke Sognets Jorder iøvrigt uden udyrkede Pletter. 1638 snakker man endda om en »vidt begreben« Dal paa Børup Mark, kaldet Lyngdal, dens Position ellers noget usikkert angivet, som »mellem Kolding og Melfarsund«, men den maa vel have ligget paa det Lag, hvor man endnu stedfæster Navnet til et enkelt Markskifte. Der var ogsaa Kohaver baade til Taulov og Skærbæk, og en Hestehave til Holmegaard, endda noget Skov til den sidste.¹⁾

Men dominerende var dog det udyrkede Grænseløb Sognet rundt; mere tydeligt saas det dengang, at dette Sogn som andre for sig i Virkeligheden udgjorde et særskilt Kulturomraade, en organisk Enhed, groet lidt efter lidt af Landets Muld, uden dog denne gradvise Fremvækst i det enkelte lader sig følge. Her, hvor det drejer sig om Sognehistorie, skal Oldtidsbosættelsen lades upaaagtet, ikke fordi man maaske

¹⁾ Udskiftningskort i Matrikulsarkivet.

ikke allerede dengang kendte en lignende Inddeling, men Oldtidsfundene er kun faa og spredte, og for lang Tid siden har Ploven jævnet de mere jordfaste Vidnesbyrd om Menneskers Færden: Gravhøjene. Men de har været her: »Udi Børup Skov er en Kæmpegrav omsat med tvende Rade Stene, saavel som med tvende Rade Stene tvært over,« vidste Præsten i 1638²⁾ at notere, og hans Eftermand godt et Hundrede Aar efter kunde fortælle ikke blot om en Stensætning oppe paa Stævnhøj, men ogsaa om en Høj paa Nebel Mark ved Skoven, hvor der endda sagdes at have været et hedensk Offersted.³⁾ Desuden antyder talrige Marknavne, enten blot kendt fra Landmaalingen 1683 eller endnu i levende Live, at der laa Høje spredt over hele Sognet; nu staar der kun een tilbage straks østen for Taarup Skov, og af den er endda Halvdelen afgravet, Stenkammeret borte.⁴⁾ Materialet er helt igennem utilstrækkeligt til selv blot antydningssvis at give en Formodning om Sognets allerældste Bopladser, og man ved i det hele taget meget lidt om, hvorvidt de senere Bygder — det være sig Landsbyer eller Enestegaarde — er opstaaet paa Urbebyggelsens Tomter. Men Landsbynavnene viser dog Sognets Historie et godt Stykke tilbage i Tiden, og Anlæggene i sig selv — saalænge endnu ikke Udskiftningen havde gjort sit radikale Arbejde — kunde i mange Tilfælde vise et og andet om deres indbyrdes Forbindelse.

²⁾ Danske Saml. 2 R. IV. B. Side 79.

³⁾ Pastor Hoë i Indberetningen til Biskop Bloch 1766 (før i Ribe Kate-dralskoles Bibliotek, nu Landsarkivet i Viborg; her efter en Afskrift, i sin Tid velvilligst overladt mig af afd. Redaktør P. Eliassen); samme i et Brev til Amtmd. Hoffman (Det kgl. Bibl.: Langebeks Excerpter 35).

⁴⁾ Ødelagt saa sent som en Gang i 90'erne. Her maa tillige indføjes den Bemærkning, at der rigtignok i Gdr. Martin Kyeds Have endnu staar en langt mere anselig Høj, *Bredhøj*, hvorefter et Skifte paa Skærbæk Mark og efter det Gaarden selv har Navn. Men delvis indgaaet i Gaardhaven og stærkt beplantet, over den saa liden Virkning i Landskabet, at en Omtale af den rentud glemtes, da ovenstaaende skreves.

Der er imidlertid Navne, som unddrager sig enhver Kontrol — dunkle i deres Oprindelse og Betydning, eller tværtimod ligger denne klar som Dagen. Et Navn som *Holm* — en almindelig ældre Form for *Søholmegaard* — kunde i Virkeligheden ligesaa godt være givet et Bosted omkring ved Kristi Fødsel, som et Tusind Aar senere, men meget taler dog for at datere den Gaards Tilblivelse nærmest det første Tidspunkt; for sikkert er den en af Taulov Sogns allerældste Bosættelser. Ikke alene tyder dens Placering herpaa, sandede lette Jorder toges først i Brug, inden Markredskaberne mægtede at tumle de sværere Lermarker, men ogsaa dens nære Tilknytning til *Gudsø*, som maaske i Alder gør den Rangen stridig; underlig malplaceret synes den By at ligge, hinsides Dalstrøget, som ellers gør Sogneskel, og Byen regnedes da ogsaa til Brusk Herred.

Det Spørgsmaal rejser sig: trængte man da fra først af ind i Skovlandet bag Elbodalen for der i den fri Natur at bygge sine Guder et Tempel? Gudse, jamen er det ikke *Guds Vi*, selve det hellige Hov, naar Vigen endnu langt nede i Tiden slet og ret hed *Gudsvig*,⁵⁾ og Odden sønden for den hedder den Dag i Dag *Houens*, Hovnæs Odde. Der er tilmed i Nærheden andre gamle Navne,⁶⁾ som tyder paa hedensk Kultur; paa Oddersted Mark baade *Lyshøj* og *Præsthøj* og *Benhøj*, og lidt norden for Landevejen, lige efter Dalens Gennemskæring, rejste sig endnu i Mands Minde en mærkelig Formation, en spids keglendannet Høj, begroet med Lyng til Toppen, kaldet *Himmelpinden*, maaske et udpræget sakralt Navn fra Hedenskabets Dage. Den laa paa *Studsdal* Mark, men hermed er man egentlig paa

⁵⁾ Et Skattemandtal i Lensregnsk. fra Kongerne Hans og Kristiern II's Tid. RA.

⁶⁾ Markbogen 1683. Matrikulsark.

Holmegaards Mark; thi endnu først i det 16. Aarhundrede hed Boelsmændene i Studsdal *Gaardsæder* til Søholm;⁴⁾ det var Husmænd, som var overladt hver sin Jordlod mod til Gengæld at arbejde ved Gaardens Drift.

»Søholmegaard Gods og Mølle«⁷⁾ hørte jo til Reformationen under Ribe Bispestol — at derunder forstås baade Gudsø By og Mølle synes med Sikkerhed at fremgaa af en Jordebog fra 1573,⁸⁾ hvor alle tre Bebyggelser, tillige med *Kidholmene*, endnu skreves under Brusk Herred, mens mærkeligt nok Boelsmændene i Studsdal var anbragt under Elbo Herreds Rubrik, hvortil senere ogsaa selve Gaarden regnedes. At denne var Kirkegods — ganske vist først nævnt som saadant paa et sent Tidspunkt — kunde man fristes til at tage til Indtægt for den andensteds fremsatte Formodning om, at netop paa Holmen paa Voldstedet havde det hedenske Hov ligget.⁹⁾ men det bliver i denne Forbindelse uvæsentligt, blot dens nære Samhørighed med Møllebyen er konstateret. Hvilken af de to, der nu er Udgangspunktet, fra den Kant synes det i al Fald afgjort, at Angrebet fra først af har været ført mod de Skovmasser, som fylkede sig fra Bælt og Fjord til Elbodalen, og hvoraf der til langt ned i Tiden Sognet rundt stod det brede Bælte tilbage.

Saa opstod da siden de andre Byer: *Oddersted*, af den almindelige Navnetype fra Folkevandringstiden o. 500 e. v. T., efter Placeringen synes den ældre end *Skærbæk* — som med sit Navn intet siger — men hvorledes da forklare det langt større Areal, som sidste Bymark beslaglægger af Sognejorden, maaske

⁷⁾ Saaledes i Dronning Doroteas Livgedingbrev af 1548, Danske Kancelliregistr. 1535—50.

⁸⁾ Jordebog over Koldinghus Len, vistnok affattet ved Lenets Aflevering efter Enkedronningens Død. RA.

⁹⁾ Min Artikel: Taulov Kirke, Aarbogen 1926, II.

har et større landbrugsteknisk Fremskridt muligjort større Anlæg; men yngst er Torperne i Sognets Udkanter: *Taarup* og *Børup* samt Sognebyen *Nebel*, anlagt i de Aarhundreder, som strækker sig fra Kristendommens Indførelse til Valdemarernes Dage.

Og alle Anlæggene fremtræder i kendt Tid udelukkende som helligede Agerdyrkningens fredelige Formaal, ogsaa Søholmegaard, skønt Sagnet lader en Borg rejse sig ude paa *α Stuervold*. Stedet synes ogsaa ypperligt valgt til et befæstet Stormandssæde, skærmet af den nu forsvundne Sø, af Dalen, som før var Moradser og Kær, og mod Land af en Grav, hvis lige afstukne Kanter man endnu tror at kunne skelne. Maaske havde virkelig den mægtige Romerkirke ogsaa her et af sine talrige befæstede Støttepunkter, som bidrog til dens ligelige Magt over Legemer og Sjæle; men intet kan med Vished siges derom. Og da Søholm maatte opgive sin Rang som Hovedgaard, allerede inden man rigtigt var begyndt at organisere Storgaardsdriften, har den næppe i Slutningen af Middelalderen spillet nogen større Rolle, højst været beboet af en bispelig Foged, med hvis Magtbeføjelse det nok var smaat bevendt ud over Sognets Grænser; dens Gods var vel blot Gudsø og Studsdal, maaske et Par Gaarde hist og her i Herredet, og saa kunde vel Navnet: *Bistops Hødrop*,¹⁰⁾ der en enkelt Gang i det 15de Aarhundrede bruges om *Herslev-Højrup*, antyde en mere intim Forbindelse mellem Bispegodset og denne By, hvor det stedlige Sagn forresten anbringer intet mindre end en veritabel Vikingeborg.¹¹⁾

Søholm var imidlertid, saa vidt det kan ses, saa fre-

¹⁰⁾ Erslev: Middelalderbreve. 5576. 15.2.1416: Tingsvidne af Brusk Herred 12 Mænd, deribl. Jens Brun af Bistop Hødrop, skøder Jord til Kolding Præstebord; dog kun bevaret i Afskrift af 1492.

¹¹⁾ Men rigtignok efter at »det var forbudent«, saa man maatte trække Skibene op i Skjul ad en Slug nordøst for Byen (Hans Skov i Højrup).

delig i sin Væren som Sognets andre Bosættelser. Dog, det blev gennem Tiderne intet Sogns Bønder beskaaret i Ro og Fred at dyrke deres Jord, leve Livet uden større Omvæltninger, som Bønder har for Vane og Lyst, men — man kunde fristes til at sige dette Sogns Beboere i mindre Grad end de fleste andres. For som de var Taulov Sogn kun en Brøkdæl af det større Samfund, Riget, men mere end de fleste Sogne laa det udpræget paa Alfarvej, ja i en skæbnesvanger Nærhed af et Trafikkens Knudepunkt.

Der kom en ny Farve ind i det danske Landskabs maleriske Fremtoning, da Asfalten spandt sit blaa, blankhaarde Baand ad de danske Landeveje, som Bilernes Drønen blev nye Lyde i Sommernatten; og Tusinder af læderklædte Bilister har i de sidste Aaringer med 70 Kilometers Fart passeret Sagnet ad den snorlige Landevej fra Gudsø Mølleaa til Henneberg Ladegaards Markskel. Men bag tykke Tjørnehegn, med alenbrede græsgroede Grøfter kroger den sig endnu af Sted, hvidgraa og sandet, den gamle Adelvej, der et hundrede Alen øst for Krybily bryder af fra Chausseen ret op mod Taulov Kirke, dog kun for snart at dreje, og snegle videre i Skellet mellem Taulov og Skærbæk Marker og ind over Børup Agre, og saa igen sydpaa — d. v. s. den er der helt borte, men den naaede nok igen ud til Kolding-Snoghøj-Vejen omtrent, hvor man nu vrider af efter Hakenør.

Med al Respekt for den brogede Mangfoldighed, som allerede sled Skærvelag paa Skærvelag i det lille Aarhundrede, den nye Vejlinje har været i Brug, selv de Tusinder Bilister tæller lidt mod de Mængder, som færdedes ad den gamle Alfarvej, »æ stakkels Mands Vej«, som den nu med en Bilyd af Haan i Stemmen kaldes.¹²⁾ Jovist, men der drog baade arm og rig; fra

¹²⁾ Markbogen 1683 har et Markskifte paa Børup Mark: Stakkels' Vang.

den fattigste Stodder til Landets Hersker, som Aar efter Aar kom ad den Rute paa sin Færden fra Landsdel til Landsdel, og de tungtlæssede Vogne fra Storbyen ude vesterpaa, Ribe, maatte følge denne Vej i alle dens Snoninger. Dér kom saavel Ven som Fjende, og denne stadige Trafik kom selvfølgelig gennem Tiderne til at sætte sit specielle Præg paa Taulov Sogns Historie, og paa et Tidspunkt engang i det syttende Aarhundrede saa det sandelig stærkt ud til, at ikke bølgede Korn og frodigt Græs skulde dækket Markerne fra Elbodal til Fjord og Bælt, men det lod som en Købstad, ja en Fæstning vilde rejst sine Volde inden Sognets Ene-mærker.

Det blev dog ved Truselen, men denne i sig selv var ét, om rigtignok ikke det sidste Resultat af en aarhundredlang Proces, som tog sin Begyndelse i Valdemars-tiden. I den tidlige Middelalder var Stillingen en hel anden, baade hvad angaar Sognet og Herredet; som et halvt afsides »Udland« henlaa da det skovrige Plateau sydøst for Elbodalen, og alene Bønder med Ærinde i Egnen kørte gennem Vadestederne i Dalen. Færdselen mellem Fyn og Jylland tog da andre Veje, gik enten nordligere fra Bjerre Herred til Bogensekanten, eller man færgede sydligere fra det Slesvigske over til Assens, eller Føns. Men begge var Omveje, naar man kom fra Ribe, Handelsbyen ved Vesterhavet, og da denne gamle By o. 1200 fik større og større Betydning, satte det ogsaa sit Præg paa Færdselslinjerne Landet igennem.

»Midt imellem de to ældre, hævdvundne Overfarter bryder der nu et nyt igennem over Bæltets smalleste Løb. Inde ved Bunden af sin Fjord blomstrede Kolding frem ved Foden af den faste Borg, en Adelvej borede sig ud gennem Elbo, det før saa afsides

»Elændæ« Herred, og hinsides Lillebælt paa en Kongen tilhørende Grund skød sig en lille Færgeby frem ved Hægnætskov. Middelfart — den mellemste Færge — indtog fra Begyndelsen af 1200'erne sin Plads i Landets Trafik og trak Vejlinjerne til sig.«¹³⁾

Og Adelvejen fra Kolding var den gennem Taulov Sogn. Kunde man før fra Bankerne ved Skærbæk se de brede Handelsskuder drage deres Kurs fra Kolding til den fynske Kyst, saa knirkede nu de sværtlæssede Vogne gennem selve Sognet, men — naar Kongen selv paa sine Rejser kom ad den Kant, saa fulgte ikke han Landevejen helt til Snøghøj, men drejede før Sogneskellet mellem Taulov og Erritsø Sogne om efter Hakenør. For mens de fredelige Landsbyer laa vel hyttet bag Skovbræmmen, saa fik de allerede tidligt i Middelalderen en Fælle, som ikke krøb i Skjul, tværtimod — trodsigt rejste *Hønborgs Slots* Mure sig paa Borgvolden lige ud mod det blaa Bælt.

Fra først af lader det, man har tænkt sig Færdselsruten tilstrækkelig sikret ved Borgen i Kolding — og saa Hindsgavl paa den fynske Kyst, som i al Fald eksisterede knap efter Erik Glippings Død, da de fredløse kunde brænde baade den og Færgebyen af. Men det ny Aarhundredes urolige Karakter var indvarslet ved Kongemordet i Finderup, og da Danmark var saa langt nede, det næsten kunde komme, satte Tilstandene deres Præg paa Bebyggelsen ved Lillebælt.

Holstenerne, hvis Magt fik et uforvindeligt Knæk hin Aprilmorgen i Randers, da den kullede Greve strakte Hals over Sengestokken, var endnu en lille Snes Aar senere saa pas ved Magt i det sydlige Jylland, at deres Hær laa for Koldinghus, og i Lejren foran

¹³⁾ Hugo Matthiessen: Middelalderlige Byer. Side 111—112.

denne Borg afsluttedes den latinske Kontrakt, efter hvilken den kgl. Lensmand Hr. Peder Iversen Lykke forpligtede sig til, om ikke Valdemar Atterdag skulde genvinde sit Rige, da at holde Greverne de fynske Slotte Hindsgaul og Lerbæksholm, samt det jyske Hønborg til Hænde.¹⁴⁾ Under Sværdklang træder det Slot saaledes ind i Historien, hvis grønne Borgvold endnu rejser sig i den side Mark straks sønden for Børup Skove; den Gang fyldte Vandet fra det brusende Bælt Voldgravene, hvor nu Byggen gulmodnes i Sommersolen; paa de Tider rejste de røde Teglstensmure sig truende mod Himlen, endnu ikke medtagne af Vejr og Vind. For det lader til, at Slottet netop blev bygget i de Aaringer, som laa imellem Foraaret 1340 og 1369. Intetsteds tidligere figurerer dets Navn i noget Dokument, heller ikke i dem, der dog maatte tage særligt Henblik paa netop denne Borgs Skæbne: Forligelsesbrevene fra den Gang, Holstenerne gik ind paa at lade Danskekongen afdragsvis indløse hele Nørrejylland; men som det hedder deri: Vorthmer dat halue herde tho Brozherde, dat negest deme Sunde tho Middeluare licht, dat scal he vns vnde vnsen eruen lathen tho vnsem behoue, dat we vns imme beholden moghen want vns boret ouer tho varende.«¹⁵⁾ Med disse Ord understreges for første Gang Overfartens Vigtighed; den kullede Greve og efter ham hans Sønner kunde nok ønske at bevare Herredømmet over Melfarsund. Fyn sad de inde med i Forvejen som Pantelen, og Slesvig fik de efter Forliget; hvad da mere naturligt end at søge denne Overfart skærmet paa fyldestgørende Maade. Og tvært over for Hindsgaul i Fyn,

¹⁴⁾ Reinhardt: Valdemar Atterdag, Tillæg, Nr. 11.

¹⁵⁾ Endvidere det halve Bruskerred som ligger næst Melfarsund skal han overlade os og vore Arvinger til vort Behov, at vi stadig maa beholde det, naar det bør os at fare over. (Diplomatarium Flensborgense I, Side 36—37.)

hvor de stejle Strandbrinker trækker sig en Kende ind i Landet og lader den flade Strandeng Pladsen aaben, der byggedes Hønborg Slot, paa et rundt Voldsted kunstigt ophobet af kolossale Græstørv.¹⁶⁾

En Fæstning, saa langt fra i nærmere Forbindelse med Sognets andre Bebyggelser, at den var paatvunget af fremmede Voldsherskere. Og til det kunstige Borggaardsanlæg svarede dets — i snævrere Forstand økonomiske Basis: Ladegaardsjorderne. Man annekterede ikke — hvad Grunden nu kan være — uden videre et Stykke af den allerede opdyrkede Sognejord, men inde midt i det Skovbælte, der som sagt dannede Skel mellem Taulov og Erritsø Sogne — uden nogen egentlig Sammenhæng, hverken med det ene eller det andet Sogns Jorder — dér ryddedes ny Jord til Slottets Ladegaard, nu Henneberg Ladegaards Mark.¹⁷⁾

Kunst var det hele, og Idéen, den storpolitiske Plan, som laa til Grund for Befæstningen, viste sig i al Fald ikke realisabel. Inden en Snes Aar var omme, sad, som man allerede har set, Danskerne paa Slottet, og de slap det ikke siden; de rev det heller ikke ned, et militært Støttepunkt mere paa dette Sted kunde ikke være af Vejen, og da det Len, som laa til Slottet — for der maatte bredere Basis til end Ladegaardsmarken for at holde det Foretagende paa Benene, da det Len netop siden var »Halvdelen af Bryskherred, som ligger næst Medelfarsund«, det vil sige Krongodset i Elbo Herred, saa tyder alt paa, at man i det hele og store har ladet Ordningen fra Holstertiden forholdsvis urokket.¹⁸⁾

Og skønt først senere Tider for Alvor skulde over-

¹⁶⁾ Se: P. Eliassen: Hønborg. Aarbogen 1913.

¹⁷⁾ Matrikulskortene.

¹⁸⁾ Se herom: Min Artikel: Af Elbo Herreds Historie, Jydske Saml. 1929, I.

bevise Statsmagten om den Kyststræknings strategiske Vigtighed, saa de følgende Aaringer Lensmand efter Lensmand sidde paa Borgen, mens Bondeslægt efter Bondeslægt bragte de aarlige Skatter. Hverken de førstes eller de sidstes Navne er optegnede for det første halvandet Hundrede Aar, men om de Krummedigers Slægt ved Historien endda et og andet at fortælle. Maaske knap saa meget om den Linje, der sad paa Hønborg, men endnu staar tydeligt paa en smal Papirslap de sirlige Skriftegn, hvorved Hr. Klaus Krummedige fra Hønneborg lod sin Fætter Henrik Krummedige, Høvedsmand paa det norske Akershus vide, at han næst Guds Hjælp agtede at gøre sin Kirkegang Søndagen næst for Apostlene Simons og Judas Dag (1493) og lade kristne sin unge Datter, og bad han sin kære Broder, om han vilde gøre vel og hjælpe hende til Kristendom, og bagefter gøre sig glad med Indbyderen og flere deres Venner, som han »haaber til Gud, her da findes.«¹⁹⁾

Dog, alle Livets Gaver er ikke Fred og Familiehygge, inden den samme unge Datter var syv Aar gammel, laa Faderen Lig i en Grøft i Ditmarsken; det varede nogle Aar, inden atter en Mand af Slægten raadede for Borgen. Klaus Krummediges Enke, Else Thott, trøstede sig og holdt Bryllup i Ribe med Hr. Thomas Lange til Lydumgaard, de besad i Fællesskab Lenet paa de umyndige Børns Vegne, og først i 1521 svor Erik Krummedige Kongen Troskab, den tredie af Slægten paa den Plads. For det synes, som allerede hans Bedstefader og Navne, den ellers ret ukendte Erik Krummedige til Højby paa Lolland har resideret ved Lillebælt. I det mindste taler et Dokument om Fru Karen af Hønneborg, og Karen Walkendorf til Høj-

¹⁹⁾ Henrik Krummediges Privatark. RA. Trykt W. Christensens Missiver fra Kongerne Hans og Kristiern II's Tid: II, Side 133.

bygaard var den ældre Eriks Hustru.²⁰⁾ Tre Slægtled inden for de samme Mure, de var groet sammen med Sognet og Slottet, de Krummediger. Kunde saa meget mere trygt sætte sig til Rette, som de sad inde med Lenet paa Pant, ja i den Grad hørte de for Samtiden sammen med Slottet, at Slægtebøgerne ligefrem siger de Krummediger *til* Høneborg, som man ellers nævner adelige til deres Jordegods.²¹⁾ De har da fungeret som Sognets og hele Egnens Herregaardsfolk, for der var ikke andre adelige indenfor Elbo Herredsskel, i det mindste ikke efter Aar 1500, bortset fra nogle i Egum, der sad saa temmeligt og huggede i det, og hvis Efterkommere snart slet og ret blev Bønder.

I det hele og store var Elbo Herred — hvad der maaske kan staa i Forbindelse med Landets forholdsvis sene Kultivering — aldrig rigt paa Adelsmænd, og ingen Gaard i Taulov Sogn siges at have været Hovedgaard, naar undtages Søholm. Dermed være det dog ikke sagt, at der aldrig har boet Folk af Vaaben, med adeligt Mærke, indenfor Sognegrænsen. Blandt de Gaarde, der i Slutningen af Aarhundredet overgik i Kronens Eje, var to i Taulov Nebel, paa det Tidspunkt beboet af almindelige Bønderkoner, sagtens to Enker; men til den ene var der foruden den almindelige Part i Bymarken, som det lyder i Besigtigelsen: »end et Enemærke Skov kaldet *Stiens Enemærke*, og er god Egeskov, som kan føde 40 Svin.«²²⁾ Mens det er sjældent at træffe Enemærker (eller Ornum, indhegnede Jorder, Særeje i den ellers fællesskiftede Byvang) ved almindelige Fæstegaarde, som denne, saa gælder noget andet Selvejerbøndernes Gaarde eller Gaarde, som tid-

²⁰⁾ Kristiern II's Registre Fol. 50 f. Trykt Suhms nye Saml. III.

²¹⁾ Saaledes t. Ex. RA. Gen.-her. Selsk. Genr. 73, Fol. (»Grev Rantzaus Slægtebog«) Fol. 231 og smstds. 45 a, Fol. (Laccoppidans Slægtebog) Fol. 111.

²²⁾ Besigtelse til Mageskifte Nr. 422 af $\frac{5}{11}$ 1579 RA.

ligere havde huset Adelige — og de af den sidste Kategori kunde meget ofte oprindeligt have tilhørt den første — helt op til Middelalderens Slutning rekrutteredes jo Adelen fra de jordegne Bønders Rækker. Men at en Selvejergaard før 1500 overgik i Adelseje, var omtrent uhørt, og man kan da med allerstørste Sandsynlighed anbringe en Bonde, men en Bonde, der havde erhvervet Frihed og Frelse for sig og sine Efterkommere paa Gaarden i Taulov Nebel, Maaske en af Anerne til Adelsætten i Nabosognet, *Stygge*'rne i Herslev; paa egne og Medarvingers Vegne var det Mourids Stygge mageskiftede Gaarden tillige med Hovedgaarden i Herslev og mange andre Gaarde i den nærmeste Omegn. Maaske er man oven i Købet i det heldige Tilfælde at kunne navngive denne Forfader, trods den absolutte Mangel paa samtidige Kilder, i det mindste i Stand til at kunne konstatere hans Slægtsnavn. For der var et Agerskifte i Nebel Bymark, der 1683 hed *Giensti* Agers Fald. Og man véd, at der har eksisteret en Adelsslægt, som netop hed *Giensti*, uden man iøvrigt formaar at sætte de to-tre Personer, som vides at have ført Navnet, i nærmere Forbindelse med andre Ætter. Men er da ikke Gaarden i Taulov Nebel Slægtens Stamsæde, enten saa Slægten selv allerede var uddød i 1580'erne eller blot som det ogsaa den Gang var almindeligt, især blandt Adelsfolk, havde taget Navneforandring.

Der var jo paa den Tid saa mange og havde været endnu flere smaa Sædegaarde rundt om i Sognene; Smaaadelsmænd, som deres Beboere, ganske vist med Frihed og Vaaben og Skjold, men som til daglig drak Øl med de andre Bønder i Landsbyen, var de Krummediger ikke. De var heller ikke adelige Jorddrotter, der blot passede deres Landbrug og Jagt, en sjælden

Gang i Harnisk og til Hest uden de hjemlige Enemærker, nej de var offentlige Personligheder: Rigsraader og Hærførere.

Og trods det den arvelige Forlening paa Pant gav Besiddelsen næsten et Skær af Ejendom, Hovedsmanden paa Hønborg var dog først og fremmest Kongens Embedsmand og skulde holde Slotsloven til Kongens Haand, som det hed, og foruden den Besætning af menige Svende, Lensmanden til enhver Tid maatte anse det for formaalstjenligt at have, laa der til Stadhed i Indkvartering paa Slottet en to-tre mere fornemme Krigsmænd, Kongens Hofsinder, oftest unge Adelsmænd, der paa denne Maade aftjente deres Værnepligt, indtil de selv blev skikkede til at overtage Gods og Len. Endelig havde Lensfolkene Pligt til en eller flere Nætter at huse Kongen og hans Følge, naar han kom den Vej paa Rejserne, og det at hin Fru Else Thott en Tidlang var den førende Dame i Landet, næst Dronningen, nemlig dennes Hovmesterinde, skulde ikke gøre Forbindelsen med Hoffet mindre intim; Kongebesøgene var hyppige, især i Kong Hans' Tid²³⁾ og man aner et muntert og afvekslende Liv paa Borgøen; der stod Glans fra den gamle Vagtborg dernede langt ud over Sognets Grænser.

Enten man saa stadigvæk tillagde den krigsmæssig Betydning, eller ikke. Man var omtrent vænnet fra, at Fjenden kom ad den Rute, Fronten var nu mest østpaa, og der skulde endda gaa nogen Tid, før Svensken ogsaa kom sønderfra. Men da den unge Erik Krummedige overtog sit Len, var det Krisetid; laa Bæltet end for Vinduerne saa funklende blaat som nogensinde, det var som om Luften inde over Jyllands

²³⁾ Kong Hans Hofholdningsregnskaber D. Mag. 4.R.I. S. 65 ff. Dronn. Sofies Hofholdningsregnsk. ved Will. Christensen 1904.

store Hedeflader hang tung og tordenmættet. Faa Aar før var det, Kristiern II i Stockholm havde søgt at knægte den stockholmske Adel, med Føje frygtede den danske, at dens Tur ogsaa vilde komme, og den tog sine Forholdsregler. Man vil vide, hvordan det gik; lige efter Julen 1522 rejste de jyske Stormænd Almuen i Hovedlandet. Kong Kristiern havde vel vidst, hvad han kunde vente sig fra Adelens Side, men ogsaa »de lavtboende og fortrykte, dem han vilde løfte, de saa ikke længere end til Øjeblikkets Nødvendighed, de var nu gaaet ud af Hytterne fra Skagen til Vejle Fjord med deres Økser og Plejle, fordi han vilde lægge en Skat paa dem til Rigets Redning.«

Og fra Høneborg kunde man paa allernærmeste Hold følge Begivenhedernes Gang; var den ofte før en fast Station paa Kongernes Rejser, nu gæstede Kristiern II den, ganske uden for Reglerne, flere Gange i Løbet af en halv Maaned. Muligvis allerede i Midten af Januar paa Vej til det Stændermøde, som han havde indvarslet til Aarhus den 25. i samme Maaned for at forhandle med de utilfredse. Men da han med et lille Tal Folk naaede Vejle, overraskedes han ved at erfare Stillingen langt mere truende end formodet — han kom til Kundskab om de jyske Raaders Opsigelsesbrev; tilsyneladende var de endnu villige til at forhandle, naar blot Kongen vilde skikke de militære Styrker, som laa i Kolding, over til Fyn, »hvilket hans kgl. Majestæt haver samtykket annammet og ganske villigen rettet sig efter og givet sig strax anden Dagen som var Løverdagen *post Conventionis Sancti Pauli* til Høneburg, og der vilde fortøvet til hans Naades Folk kunde kommet over. Den samme Nat kom Mester Knud Henriksen, Provst af Viborg, til Hans Naade med samme Svar som det jyske Raad fra sig givet

havde; da forskikkede hannem samme Nat Kgl. Maje-
stæt tilbage igen med Fuldmagts Brev og *Credentie.*«²⁴⁾
Og endnu var Tonen i Kongens Brev ret fortrøstnings-
fuld, da han faa Dage efter fra Middelfart tilskrev sin
Dronning, at forhaabentlig alt vilde vendes til det
bedste,²⁵⁾ uvidende som han var, at Jyderne længst
havde henvendt sig til Farbroderen paa Gottorp og
tilbudt ham Regimentet, at deres Villighed kun var et
lumskt Spilfægteri for at vinde Tid. Om Andendagen
derefter gik han atter over Bæltet til Hønborg og derfra
— 300 Heste stærk — nordpaa for at dagtinge med de
jyske Raader i Horsens. Men han naaede heller ikke
denne Gang længere end til Vejle. Dels fandt Jyderne
snart Tiden moden til at slaa til, dels advaredes Kri-
stiern — som ogsaa Hertug Frederiks forunderligt vel-
underrettede Spejder vidste at fortælle sin Herre —
mod at falde i et muligt Baghold; ialfald var Kongen
atter paa Slottet ved Melfarsund Mandagen den 9de
Februar om Aftenen, og der modtog han — igen i Nat-
tens tunge Mørke — Brevskaber, der vistnok tilskyn-
dede ham til straks inden Solens Frembrud at lade sig
færge til Middelfart, hvortil ogsaa hans Ryttere ankom
i de nærmest følgende Dage. Tvivlen havde grebet den
før ofte alt for handlekraftige Hersker: »K. M. is sere
ouell geschapen unde mercklich bekummert,« skrev
Hertug Frederiks Spion.²⁶⁾ Han vidste overhovedet
ikke at udstede nogen Befaling, ja ikke engang at svare
paa de Spørgsmaal, der rettedes til ham, og endelig
kulminerede Tvivlraadigheden i Kristiern II's Sind

²⁴⁾ Forsvarsskrift for Kongens Handlinger, oplæst i København ved Tilbagekomsten fra Jylland (1523). Behrmann: Kristiern II, Tillæg, Side 190 ff.

²⁵⁾ Allen: Aktstykker til Kristiern II og Frederik I's Historie I, Side 28 dateret 4. Februar.

²⁶⁾ Brev fra en nævnt til Hertug Frederik. Behrmann o. anf. Værk, Tillæg, Side 115 f.

den mørke Nat, da han forgæves søgte at naa Jylland igen, hvorom den gamle Beretning²⁷⁾ kort og knapt fortæller: »dass er sich einer Nacht wol uber 20 mal so nach Hönepurgh und her wiederumb nach Milthephar durch die schiffleut hatt führen lassen.« — I Fakkelskær ved Nattetide forlod han den jyske Kyst, ved Nattetide forsøgte han atter at naa den, intet hindrede ham endnu, andet end Kampen i hans eget Sind mellem Tro og Tvivl; Tvivlen sejrede — maaske spillede han sig den Nat Magten af Hænde — hans Hest havde sidste Gang baaret ham ad de jyske Veje, og siden han Natten til den 9. Februar gik i Færgen ved Slottets Skibsbro, satte han ikke sin Fod i Jylland.

Men Erik Krummedige holdt endnu Høneborg til Kongens Haand som andre Lensmænd i Hovedlandet. Og endnu var Fynboerne tro — saa længe det varede. I Fasten slog Luerne i Vejret over Middelfart By, de tilbageblevne Ryttere havde ved Uforsigtighed forvoldt Branden, som lagde seksten af Byens Gaarde i Aske. Og den ophidsede Stemning forplantede sig til Øen. I Løbet af en Maanedstid var den kgl. Lensmand paa Nyborg den eneste vest for Storebælt, der endnu støttede Kongens Sag. For deres Standsfællers Trusler havde de jyske Lensmænd vel ikke svigtet, men da Hertug Frederik rykkede ned gennem Landet med sin tusindtallige Hær, var der næppe noget for dem at gøre.

Og Lensmand efter Lensmand opsagde Kristiern II Huldskab og Troskab — en Række Breve: saa mange Forsvarsskrifter; den brudte Riddered laa Herrerne tungt paa Sinde. Forfattede efter omtrent samme Formel giver de vel først og fremmest et interessant Indblik i en hel Klasses Psykologi og Livsindstilling, men ogsaa i deres Forskelle et Begreb om de Skri-

²⁷⁾ Vistnok af Wolfg. v. Uttenhof, Frederik I's Kansler. D. Mag. 3 R. III. Bd. Side 22.

vendes Individualitet. Erik Krummediges er næsten det mest personligt prægede, det mest indtrængende i Tonen; tillige det allerlængste og — et af de sidste.²⁸⁾ Han skrev det paa Hønneborg den 20. Marts:

»Min ydmygelige Tjeneste eders Naades Hofmægtighed altid forsendt med vor Herre. Kjære Herre, skrev jeg eders Naades Hofmægtighed til, hvor højbaarne Fyrste Hertug Frederik skulde komme til Kolding: værdes eders Naade at vide, at hans Naade kom nu i Fredags næst forleden til Kolding og havde der med sig sex Tusind Landsknægte og Friser, foruden Rejsener²⁹⁾ og havde ganske svært Skøts med sig. Og er hans Naade nu dragen paa Vejen til Viborg med en ganske stor Sum Folk, og kom her møget Folk efter hans Naade, som han haver ligget udi disse Købstæder her omkring, og her paa Færgestedet paa Medelfarsund og paa de andre Steder, som Færgested er her omkring. Og er al Menigheden baade Ridderskabet og Almuen forskrevet, saa at de skulle møde paa Viborrig Landsting og hylde hans Naade der &c. Kjære Herre, fik jeg eders Naades Skrivelse, saa jeg skulde komme over til Sjælland: da ganger her slig ukristelig Rygte af den onde Kvinde Sigbrit, saa hun aldrig regered mere eller havde mere Magt med eders Naade som hun nu haver. Og haver hun til forne, som jeg haver selv hørt, kaldet mig en Forrædder og en Tyv, og dertil sagde nu, at dersom jeg kommer over, da skal hun lade tage Halsen af mig og saa mange gode Riddersmænd, som der kommer over til eders Naade. Da sætter jeg ind til Gud alsommægtigste og til eders Naade selv, hvor jeg haver tjent eders Naade af min Barndom og indtil nu, om jeg haver nogen Tid gjort eders Naade nogen Forræddelse i nogen Maader &c. Og fortænker eders Naades Hofmægtighed, at nu først eders Naade drog til Vejle, da gav eders Naade mig Befaling, at jeg skulde have Bud efter mit Hest og Harnisk. Den Tid mit Bud kom til Nyborg, da havde

²⁸⁾ Allen: Aktstykker etc, Side 60 ff.

²⁹⁾ Ryttere.

eders Naade gjort Forbud, at mit Bud maatte ikke komme over og for tilbage til eders Naade i Melfar. Og eders Naade lod skrive først et Brev og saa et andet, som jeg skulde have over efter mine Heste og Harnisk. Og haver jeg spurgt, at Eders Naade tog samme Breve og kasted dennem i Ilden og vidste jeg ikke, for hvad Sag eders Naade ikke vilde unde mig mine Heste over. Nu kan jeg fornemme at eders Naade satte ikke Love til mig, men mint Skudsmaal sætter jeg ind til Greven³⁰⁾ og de andre Godemænd, som laa i Vejle, hvad Troskab jeg beviste eders Naade der i Byen og andersteds, hvor eders Naade vilde have mig. Og er mig til videndes vordet, hvorledes eders Naade gav Ejler Bryske Befaling, saa han skulde give Johan Bjørnsen Befaling at han skulde tage nogle Rejsener og Landsknægte og fare over til Langeland og tage Trane-kjær ind og tage min Svoger Hr. Otte³¹⁾ ved hans Hals: da ved hver redelig Mand i Danmark og andersted, hvad han haver gjort eders Naade og Riget til Tjenest, at eders Naade vilde saa overfalde hannem &c og gav Jacob Hardenberg og Befalinge, at han skulde tage hannem ved Halsen uden al redelige Sager &c. Desligeste befrygter jeg mig, at mig skulde og vederfares sligt uden al Skyld og Brøde. For sligt og andet mere, som her til gjort er, som hver Mand vel ved, da raader alle mine Venner mig, saa at jeg ikke skal komme over til eders Naade. Da skal eders Naade vide i Sanden, at dersom jeg vidste, at jeg maatte være min Hals fri: da skulde aldrig enten Slægt eller Venner eller nogen Menneske komme mig til at træde fra eders Naade, og vilde jeg have vovet Liv, Gods og al min Velfærd hos eders Naade, som jeg hertil gjort haver &c. Værdes eders Naades Hofmægtighed at vide, at Hertug Fredrik skrev mig et Brev til, som jeg nu sender eder Naade en Udskrift af. Da kan eders Naade selv tænke, hvad mig stander at gøre, thi al Menigheden over al Jylland og meste Part af Fyn er nu gangen eders Naade fraa, thi kan jeg ikke al ene stande dennem alle imod. Om den Slotslov, som eders Naade fortænker, at jeg haver.

³⁰⁾ Grev Erik af Hoya, Anfører for Kristiern II's Krigsfolk.

³¹⁾ Otte Krumpen, gift med Erik Krummediges Søster.

ved eders Naade vel selv, at jeg ikke kan holde den. Og dersom eders Naade end vilde gøre mig Undsætning, da ved eders Naade dog vel, at jeg ikke kan holde den to Timer længer, end de vare det begærendes. Thi Gud kende det, at jeg nu nødes til at gøre den Gjerning, jeg aldrig havde tænkt at gøre i mine Dage. Men dersom Sigbrit skal være min Dommere og Bødlen min Rettere uden al redelig Aarsag, da vil jeg væрге min Hals det bedste, Gud give mig Lykke til. Derfor opsiger jeg eders Naades Hofmægtighed Huldskab og Mandskab og tro Tjenest, og hermed vil jeg have min Hæder og Ære uforkrænket i alle Maade. Og tror jeg eders Naade tager mig ikke til Mistykke, thi eders Naade ved selv min Lejlighed, hvorledes jeg haver tjent eders Naade til denne Dag. Hermed eders Naades Liv Sjæl Stat og Hofmægtighed den alsommægtigste Gud til evige Tid befalendes. Skrevet paa Hønborig den Fredag næst for Sankti Benedicti Abbatis dag mdxxij. «

Saa velovervejjet og gennemtænkt en Skrivelse, en sindig jysk Konstatering af Kendsgjerningerne, en Dyngen Fakta paa Fakta, saa Konklusionen maa blive uundgaaelig — og dog: da endelig langt om længe de afgørende Ord er sat paa Papiret, gaar der et Gisp gennem Manden — og Trodsen svinger over i en Tryglen om Forstaaelse — den saarede Samvittigheds Smerteraab — men i Ord, der maa lyde blodigt ironiske: at Kongen ikke skulde tage ham det til Mistykke, men gladeligt nøjes med den traditionelle Anbefaling til Vorherre.

For saadan endte de jo allesammen, Brevene, ogsaa det som Dagen før var sendt fra Odense af den senere — ikke altid for det gode — saa bekendte Peder Ebbesen Galt.³²⁾ Han er vel Kilden til meget i Erik Krummediges Brev og kunde tillige paa første Haand

³²⁾ Allen: Aktstykker etc., Side 55 ff.

berette om de trøstesløse fynske Forhold; i det mindste optraadte han faa Dage efter i Fællig med Hovedsmanden paa Hønneborg: nu havde de jo begge gjort Hertugens Sag til deres og handlede derefter; efter at have gjort den ganske vist minimale Hindring for Hertugens Overgang til Øerne, som Slottet dannede, til et Støttepunkt for hans Operationer, gjaldt det yderligere at gøre Vejen farbar ved at fjerne Modstanden paa Fyn, hvor Kristiern II's Tropper stadig laa i Middelfart. Hovedanføreren, Grev Erik af Hoya, var allerede hos Hertugen for at underhandle, men Erik Krummedige og Peder Ebbesen satte sig i Aktivitet, for at søge Forbindelse med de andre Officerer, »som eders Naade kan selver forstaa Meningen,« skrev Lensmanden paa Nyborg til Kristiern II med Kopier af Adelsmændenes Breve⁸⁸⁾ det ene udstedt »paa Snobehøjen«: Lejdebrev for Landsknægtenes Øverste selvtiende, det andet skrevet samme Dag paa Hønneborg:

»Maa I vide Øverste Kaptejn Scultus Profos Vagtmester, at som I bød mig til med min Svend at Peder Ebbesen og jeg skulde møde eder paa Fynsland; ville I komme hid over til Peder og mig til denne Side eller og I ville møde paa Sunden lige stærk og I ville byde hannem og mig til, nær I ville møde og hvor stærke I ville komme, daa vil han og jeg møde eder, og der at handle med eder, hvis eder selver ligger Magt paa. Hermed Gud befalendes. Skrevet paa Hønneborg vor Frue Dag annunciationes. mdxxiiij.«

Kunde Jakob Hardenberg endnu, da han sendte Afskrifterne, tilføje: »Maa Eders Naade vide, de mødte ikke«, saa var Triumfen dog kort. Som han med det

⁸⁸⁾ Jacob Hardenbergs Skrivelse RA. Münchener Saml. Nr. 264, dat. 28. Marts 1523; hertil hører Münch. Saml. Nr. 310, Afskr. paa eet Blad af Lejdebrevet, samt Erik Krummediges Skr.

samme indtrængende forestillede Kristiern II at sende en Mand til at forhandle med Soldaterne — Greven med sine Folk var trætte af at tjene en Konge uden Penge, og som det syntes snart uden Land. Ifølge Overenskomst med Hertug Frederik forlod de kort efter Øen; Vejen over Bæltet laa fri for Hertugen, og paa Fyn bad Bønder og Købstedmænd »dagligen til Gud at Hertugen var der udi Landet.«³⁴⁾

Men faa Aar efter lød den vemodige Ørnevisse ud over Landene, og det fuldstændige Omslag kom, da Lybækkerne efter Frederik I's Død gjorde den fangne Konges Sag til deres og Skipper Clement rejste de nørrejske Bønder. Ogsaa det sydøstlige Jylland havde Traditioner at hævde med Hensyn til Bondeoprør, men det var mange Aar siden Erik Menveds Marsk ved Kolding maatte vende Ryg for de uøvede Bønderskærer, og Aaret efter var Kongen kommet selv; da maatte Bonden bukke under, og Guldkornskatten tyngede gennem Aarhundreder haardt paa hans Budget.³⁵⁾ Siden da var der næppe een Opstand her, og som de ældste Bondeopløb udgik fra Egnen hinsides Limfjorden, saaledes ogsaa det sidste — saa mislykket som alle de foregaaende. I Grevens Fejde stod Erik Krummedige fra først af paa den lutherske Hertugs Side; allerede inden det brød løs, havde han mærket Gæringen; ude i Vester Herred ved Varde, som han ogsaa havde i Pant, slog Almuen hans Foged ihjel. Kunde hans Standsfæller dengang kun raade Kongen til at søge Sagen bilagt paa den mest lemfældige Maade,³⁶⁾ saa var nu Tiden kommet til at slaa til, og det var man klar over paa begge Sider. Efter bedste Evne tærskede Bønderne bogstavelig talt med deres Plejle Livet

³⁴⁾ O. anf. Brev fra Jacob Hardenberg til Kristiern II. Münch. Saml. Nr. 264.

³⁵⁾ Huitfeldt, Folioudgave, Side 367 ff.

³⁶⁾ Barner: Rosenkrantz. II. Diplomatariet S. 121 (3.1.1522).

ud af mangan Herremand nede ved Svendstrup, men Erik Krummedige var med, da Adelen tog Revanche, baade ved Øxnebjerg og andetsteds, og han, som flere østjyske Herremænd, havde Krammet paa deres Bønder, saa der næppe høres om Uroligheder i deres Distrikt, ja, da Kristian III laa i Lejren for København kunde han roligt lade Høvedsmanden paa Høneborg beordre Lenets Bønder til at opbygge den Skanse, som er »nederfalden hos Medelfarsund hos Høneborg ligger«, ja ydermer at tilføre de Knægte, som laa der, den bedste Forplejning.³⁷⁾

Tiden har da ogsaa nævnet ét Eksempel paa den Mandstugt, Høvedsmanden paa Høneborg holdt; tørt men tilstrækkeligt melder Domsprotokollen:

»Jørgen Mattsen i Børup citat Fru Sidsel Hr. Erik Krummediges fordi hendes Husbonde lod rette hans Fader Mattis Esbernsen og fæstede hans Faders Bondegaard fra hannem. Dertil svarede Fru Sidsel, at Hr. Erik lod rette hans Fader, fordi han for over til Fyn til Rigens Fjender.«³⁸⁾

Dette er ikke alene en vaagen Mands korte Eftermæle, det giver paa sin Vis det endelige Resultat af de danske Bønders Anstrengelser Aarhundreder igennem, det er tillige den foreløbige Gravskrift over den danske Bondes Frihedskamp, men — — allerede inden den nedskreves, var Erik Krummedige død, barnløs som den sidste af sin Slægt, hans Skjold blev lagt hos ham i Graven.³⁹⁾ Det er næsten symbolsk. Lad saa være at han, mens Faderens Lig blev Føde for Krager og Hunde, stedtes til Hvile i selve Vor Frue i

³⁷⁾ Tegnelser o. alle Lande. D. Mag. 5 R. II Bd., Side 101 og sammes Side 58, idet »swm« sidste Sted maa læses »sund«.

³⁸⁾ Tegnelser o. alle Lande 1542. D. Mag. 5 R. V. Bd. Side 318.

³⁹⁾ RA. Haandskr.-Saml. Alm. dsk. Personalhist. Adel: »Sophie Belows Slægtetog« Pag. 132.

København, og trods det, at det reelt ikke betød saa overvættes meget, om en Slægt uddøde paa Mandsiden, Kvindelinjerne kunde jo blomstre videre, blot under andre Navne. Han var dog en, ganske vist lidt ældre, Repræsentant for det sidste Slægtled af den gamle danske Adel, der endnu fuldt ud vidste at hævde deres Ry som Krigeradel og derved danne Basis for deres privilegerede Stilling. Det var allerede farligt, at de havde spildt deres bedste Kræfter paa at slaa de fri Bønder ned, Kærnen af Landets Befolkning, men værre var det Skel, som Grevefejden satte mellem fri og ufri, det som aldrig tidligere havde været saa uoverskrideligt. For nu lukkedes der af fra al Tilgang, al Fornylse fra nedent af — og dette maatte jo i Længden medføre Slægternes Fordærv og Uddøen, samtidigt med at deres privilegerede Stilling, naar de ikke mere vilde hævde den ved fremfor andre at vove Pelsen, maatte stikke mere og mere i Øjnene. Endnu midt i det sekstende Aarhundrede stod Adelen paa Kulminationspunktet, og man kan næppe i de Hundreder af faste Borge, som i den Periode rejste sig Landet over, se andet end Udfoldelse af en vis Livskraft, men med senere Tider for Øje kan de dog ogsaa forekomme som Adelsens krampagtige Greb for at fastholde en nys erhvervet Magt, der allerede var ved at slippe dem af Hænde.

Og set i Forbindelse hermed er det igen næsten symbolsk, naar specielle Forhold gjorde, at det eneste murfaste Monument over det sekstende Aarhundredes Adel i Taulov Sogn blev et Gravmæle. Rejst af en adelig Jomfru, der i sine Ungdomsdage drømte skønne Drømme i Fruerstuen paa Hønneborg, men som i sin Alderdom ikke vidste andre at rejse et Minde end sig selv og den sidste Lensfrue paa Slottet ved Stran-

den, Fru Sidsel, Erik Krummediges Efterleverske.⁴⁰⁾

Da Taulov Kirkeklokke havde ringet over hendes Grav, var det nemlig allerede Slut med Herregaardslivet paa Hønneborg. Allerede inden den Dag var der fra Regeringens Side truffet Foranstaltninger til at indløse Pantelenet, og Lensherremyndigheden var overdraget til Embedsmanden paa Koldinghus, Jørgen Rosenkrantz. En Følge af Tidens Bestræbelser i Retning af Administrationens Forenkling, faldt da ogsaa godt nok i Traad med en anden af Kongens Planer: rundt om Kolding Slot at lægge et stort og samlet Godsdistrikt, en Tanke, som allerede var fremme i Kristian III's Dage og som inden 1580ernes Udløb var realiseret saa fuldstændig, at der ikke i Elbo, Brusk og Holmans, ja næppe i Andst og Jerlev Herreder fandtes én adelig Fæstegaard, endsige da en Hovedgaard. De ret mange der før havde været, af den sidste Kategori, enten de nu som Skeelernes Nygaard i Starup Sogn prangede med fire teglstensrøde Fløje, eller de som de i Herslev og Højrup kun var byggede som almindelige Bøndergaarde,⁴¹⁾ de var alle i Slutningen af Aarhundredet paa Kronens Hænder.

Men trods det ikke flere af de Krummedigers Støbning kom til at sætte Præg paa Sognelivet, Børupbondens Skæbne var alligevel betegnende, angav den Retningslinje, Beboerne gennem Aarhundreder havde at følge uden at kny. Skellet var sat. Mens Galt og Vind og Skeel sad højt til Hest, blev Kyed og Koed og Kring ved Jorden; deres Forfædre var maaske i en ikke alt for fjern Fortid Naboer paa jævnstore Gaarde. Dog — mens de første forsvandt fra Eggen — og efterhaanden helt ud af Tilværelsen — saa kører Kyed og

⁴⁰⁾ Se min: Taulov Kirke, Aarbogen 1926.

⁴¹⁾ Besigtelser til Mageskifter vedrør. de paagældende Gaarde. Jf. Jyske Saml. VI. og Vilh. Lorenzen: Studier i dansk Herregaardsarkitektur.

Koed og Kring nu den syngende Binder over de samme Agre, hvor deres Forfædre med Huen i Haand saa det kongelige Jagtfølge rase forbi, gennem Krat og Skov, over Marker og Vange, hujende ad de langbenede Hunde. Thi der blev ikke med ét stille paa Egnen, dengang Hønborg Slot blev lagt øde. Havde allerede Kristian III tit og ofte dvælet paa Koldinghus, som efter ham hans Dronning besad som Enkesæde — for deres Søn Frederik II var Egnen ret et Paradis: Kgl. Majestæts Vildtbane, hvor han af Hjertens Grund kunde følge sin største Lyst. Hans Dagbogsoptegnelser fortæller om mange Jagtture og Besøg i Præstegaardene her omkring, men i Taulov Sogn, paa Søholmegaard, havde han sit faste Tilholdssted hos Elbo Herredsfoged, Klaus Hønborg.⁴²⁾ Klaus Tilhoesen var hans Døbenavn, og man tør sikkert af hans Tilnavn slutte til hans nærmere Forbindelse med Hønborg Slot, ja maaske i ham genkende den Foged, som efter Fru Sidsels Død blev sat til at varetage Avlen paa Slottet.⁴³⁾ Man kunde ane en Forbindelse mellem Slotets fuldstændige Forsvinden først i Halvfjerdserne og Anna Hardenbergs Besøg dernede i 1572, og med Kongens senere aabenlyse Forkærlighed for Herredsfogden in Mente kunde man yderligere digte en romantisk Historie. Men det staar fast, at han blev særlig begunstiget; ikke blot udfoldedes der jo fra først

⁴²⁾ De fleste Klaus Hønborg vedkommende Breve er efter Kancelliets Brevbøger, trykt i Ravn: Holmans og Elbo Herreder. Navnet Tilhoesen efter Jordebogen 1573, og Indskr. paa Taulov Kirkeklokke før Omstøbningen (jf. min Artikel: Taulov Kirke).

⁴³⁾ Denne Formodning har siden ovenstaaende skreves virkelig funden sin Bekræftelse, idet Claus Tiellofsen optræder som Slotsfoged paa Hønborg allerede omkring 1560 (RA.: Rigens Forfølgningsbog 1559—63, Fol. 329) og det noget underligt udseende Tielhosen viser sig saaledes identisk med det særlig i Slesvig velbekendte: Tjellesen (af det gamle Mandsnavn: Tjelluf). Ydermere var han en halv Snes Aar senere Ridefoged i Koldinghus Len (LA.: Viborg Landstings Domsprotokol 1569 B, Fol. 63) hvorefter han altsaa endelig, nogle Aar senere, er avanceret til Herredsfoged.

af en særlig Iver for at skaffe ham Gaarden, men Aarene igennem opnaaede han et, saa et andet Privilegium; han fik Tiender i Fæste og Aalegaarde ved Hakenør, og hans Hustru fik Lovning paa efter hans Død at besidde Gaarden, han blev sat i Stand til at holde sine Sønner til Skole og Studium, og en af dem endte da ogsaa som Præst nede i Ringgive.⁴⁴⁾ Til Gengæld maatte han staa rede, naar Kongen tit og ofte tog ind paa Søholm, i »de Losementer og Gemakker«, Majestæten selv havde ladet bygge; sidste Gang han modtog det høje Besøg var i Januar 1588, faa Maaneder før Kongen døde paa Antvorskov.

Saa var det Slut med Jagthalløjet og de kongelige Drikkegilder paa Søholm, men helt tilbage i den for et almindeligt Sogn naturlige Afsondrethed faldt Taulov dog ikke dermed, for med Herredsfogden var Tingstedet kommet til Sognet. Før laa det nok i Erritsø, og ikke saa lidt mere centralt, paa et Sted, hvor omtrent alle Sognene stødte sammen, og det maa da opfattes som et af Klaus Hønborgs specielle og opfyldte Ønsker, naar Tinget i hans Tid — og siden — holdtes et Par Hundrede Alen øst for Taulov Kirke. Ellers bestræbte man sig netop for at flytte Tingstederne til Midten af de forskellige Herreder, en Foranstaltning, man dog havde alt muligt Mas med at gennemføre; Folk vilde blive, hvor Retten havde været holdt fra Arilds Tid. Men naar Herredsfogden her boede paa Søholm, og samme Herredsfoged var særlig yndet af Kongen, saa var det vel rimeligt, at Tinget sattes saa nær hans Gaard som muligt. Baade Klaus Hønborg og de to-tre næste Herredsfogder i Elbo Herred røgtede da ogsaa deres Dommerhverv paa *Stævnshøj*, ja tør man tro en Beretning fra det 18. Aarhundrede, var dette Doms-

⁴⁴⁾ Aarbogen 1928.

sted endogsaa forsynet med saadan en Luksus, som et Tinghus langt op i Tiden vedblev at være.⁴⁵⁾ En Gang før var maaske Herredets eller en anden verdslig Jurisdiktion knyttet til Søholm. Paa Gaardens vestlige Marker, ad Gudsø til, rager en høj Knold i Vejret, gennemskaaret af Jernbanelinjen: *Gallebjerre*. Her har engang — naar det saa var — været Rettersted, det kunde godt tænkes brugt, da Tinget holdtes paa Stævnshøj, skønt det er lidt langt derfra, og naar man saa ydermere umiddelbart ved Stævnshøj finder *Skalkhøj*, saa behøver man næppe at gaa længere for at finde Stedet, hvor i det 16.—17de Aarhundrede Retfærdigheden skete Fyldest. *Tingleds Fald* var der et Markskifte paa Børup Mark, som hed, maaske Nutidens *Varstæt*. Stenten er ganske vist borte, men Hullet i Hegnet er der endnu, ind fra den gamle Landevej, og derfra stikker Stien lige tværmarks i Retning af Taulov Kirke. *Var*, det samme Ord, som er i Varde og andre Navne, betyder et indhegnet Sted, enten det har været i overført Mening eller direkte, *Tingleddet* kunde vel nærmest tale for det sidste. Og atter nær ved Skakhøj var *Stokkebjerre*, her laa sagens de fire Tingstokke om Tyvsstenen.⁴⁶⁾

Som den Periode til Dato har præget Stednavnene, saa satte den dengang sit Præg paa Sognets daglige Væren. Der stævnede de altsaa sammen ad de sandede Veje, ude fra Trelde og Egskov, fra Kongsted og Erritsø til Herredstinget; i Taulov Sogn var man ikke uvant med at se Udensogns-Folk, det kunde sagtens gaa an og bragte endda nogen Afveksling i det ellers

⁴⁵⁾ Den remarquableste Høj i hele Sognet er en paa Nebel Mark, hvor det hele Herreds Beboere i gammel Tid har haft deres Samlingsplads eller Stævne, hvor siden har staaet Elbo Herreds Tinghus, omgivet med 3 Rader store Stene. Denne Høj kaldes endnu Stævnshøj. (Pastor Barthold Hoë til Amtmd. Hans de Hoffman. Det kgl. Bibl.: Langebeks Excerpter 35).

⁴⁶⁾ Markbogen 1683.

stiltfærdige Landsbyliv. Men det kommende Aarhundrede skulde i Henseende til Afveksling bringe Sognet endnu mere, end godt var. Bønderne i Taulov var vel vænnet til at se udensofns Folk, men — de skulde komme næsten i Vane med at se udenlands.

Som det synes uden nogen overhovedet havde lagt Mærke dertil, var Høneborg forsvundet — endnu i 1572 laa det paa sin Plads, men kun som et Rudiment, et Levn fra før Bøssekrudtets Tid; kunde det ikke gøre den mindste Fyldest i Kristiern II's Tid, da langt mindre i Frederik II's. Sidst benyttedes det som Udflugtssted, da Forløberen for Nutidens Fjorddampere, den 24-Aarers Rorsbaad, som Kongen havde foræret sin Moder, om Sommeren skar gennem Kolding Fjords Vande med Enke-Dronningen og hendes Damer om Bord. Men de Forandringer, der efter denne Dames Død blev truffet med Lensstyrelsen, har vel ogsaa medført, at man brækkede den gamle Borg ned, for længe siden havde den overlevet sig selv — og selv om efter den sindige Formynderregering den unge krigsgale Kristian IV havde grebet Tøjlerne, ventede man ikke Fjenden fra den Kant.

Kalmarkrigen endnu, førtes da ogsaa den gamle Vej, østpaa, men da Kristian IV med vanligt Held havde kæmpet for den rene Lære i Trediveaarskrigen, da dette Felttog var endt med Fiasko — væltede Wallensteins Horder ned gennem Jylland. I vild Flugt foran sig drev de Kongens egne hvervede tyske Ryttere; hvor disse havde holdt op med at plyndre, tog de kejserlige ved, og de blev i Jylland halvandet Aar til Ende. Det gavnede ikke netop den Landsdel, at Wallensteins Plan at søge Danskekongen paa hans Øer ikke kunde realiseres⁴⁷⁾ — men endelig satte Fre-

⁴⁷⁾ D. Mag. 2 R. II. Bd. Side 296.

den i Lybæk for denne Gang Punktum for Plyndring og Brandskatning.

Det havde allerede svedet til Bønderne, nu kom det, som rimeligt var, ogsaa til at svide til Statskassen, Lenskassen. Landgilden maatte nedsættes, saa Folket igen kunde komme paa Fode, og Taulov Sogns Bønder fik den for det første Aars Vedkommende nedsat med de tre Fjerdedele. Men i Oddersted var det gaaet værst til, 6 enslydende Elbo Herreds Tingsvidner siger: »At N. N. var saa meget fattig og forarmet, at han ikke havde nogen Formue, at han kan udgive Skyld og Landgilde, thi han saavel som andre i Oddersted var forjaget fra deres Gaard, mens Fjenden var i Landet, og findes der aldeles ingen Sæd saaet, thi der dagligen var en stor Dørchtug af Krigsfolket, som forrejste mellem Kolding og Melfarsund.« Og i Studsdal, som ligger endnu nærmere Landevejen, kom der Aaret efter Fredslutningen ny Fæstere paa fire af de seks Boel.⁴⁸⁾

Men foruden disse sørgelige Erfaringer, som kunde indhøstes over hele Jylland, havde man gjort endnu een, som maatte særligt henføres paa netop denne Egn: man fik atter Øjnene op for dens strategiske Vigtighed. Og det var nær blevet Taulov Sogns Skæbnetime.

»Efterat hvermand vitterligt er, hvad Ulejlighed Undersaatterne udi Jylland udstanden haver, formedelst at ingen faste Steder for Haanden var, hvorhen de sig udi sidste Fejde kunde retirere,« skrev med største Sandhed Kristian IV straks efter Fredsslutningen,⁴⁹⁾ og han fortsætter denne Indstilling til Rigens Raader; »saa er det fornøden, at med det første An-

⁴⁸⁾ Tingsvidner og Stedmaalsregistre i Lensregnsk. RA.

⁴⁹⁾ Kr. IV's egenhændige Breve. II. Bd. Side 222.

ordning sker, hvad for Pladser der skal fortificeres og tænkes paa, qvo modo det kan ske, saa og hvem dertil bruges skal sligt at effectuere.« Og da Rigsraaderne en tre Ugers Tid senere fremkom med deres Betænkning,⁵⁰⁾ havde de allerførst paa Programmet at lade »det gamle Dannever det bedste muligt er til nogen Defension regulere,« ligesom en Fæstning et eller andet Sted i det holstenske heller ikke vilde være af Vejen, »men Jylland i sig selver anlangendes kunde vi os nu ikke saa egentlig, som vi underdanigst gerne vilde, erklære, paa hvad visse Steder saadant bekvemmeligst kunde ske, men holder for raadsomt, at Rigens Marsk med en anden af Rigens Raad og en dertil forordnet Ingenieur en belejlig Plads først ved Kolding Fjords Indløb kunde udse, hvor et Real-Værk kunde henlægges, og paa det Huse kunde derudi være, en Købstad Flække eller Bondeby der udi indbefatte og begribe og sammesteds med den Frihed, Koldingby haver haft, Privilegier og paa en 30 Aars Tid for Told, Accise og borgerlig Tynge benaadiges, haandterende Købmænd og Borgere derhen at lokke.«

Den bevillende Magt havde talt, det stod nu til den udøvende at træffe Valget: »Der ligger en lang Stribbel mellem Kolding og Sundet, begroet med en smuk Skov, som kan kaldes en Peninsula, tværtudfor Hønborg Kirke, af hvilken en Ende imod Medelfar skal udses til en Fortifikation saa stor som Koldinghuses Indvaanere kan faa Rum derudi at bygge og bo,« lød første Punkt i Kongens egenhændige Udkast til en Instruks for Ingenieuren Axel Urup.⁵¹⁾ Omkring Midten af De-

⁵⁰⁾ Erslev: Rigsraads- og Stændermøder. II Bd. Side 198.

⁵¹⁾ Kr. IV's egenhændige Breve, II. Bd. Side 315, jf. Jyske Tegnelser VIII, og i det hele taget K. Rockstrok: Befæstningsanlæg paa den vestlige Side af Lillebælt 1629—44. Jyske Saml. 3 R. IV. B. S. 290 ff., samt C. Klitgaard: Et Bidrag til Jyllands Befæstningshistorie, smstds. 4 R. IV. B. Side 27 ff.

Oversættelse af Kortets latinske Tekst

(ved Sv. Aakjær).

Geografisk Tavle

visende den svenske Lejr i Nørrejylland samt
Byerne Colding, Medelfar, Frederiksdode og Sophiedde.
Anno 1657.

(Forklaring paa Bogstaverne.)

A. Nogle Regimenter Rytteri, med hvilke Generalvagtmeister Boddeker begyndte at indeslutte Fæstningen Frederiksdode den 23. August.

B. Sammes Stilling om Natten.

C. Den svenske Hærs Stilling, da Hans kgl. Majestæt den 25. og 26. Aug. befalede, at Fredericia skulde angribes med Artilleriskyts.

D. Svenskernes Ankomststed paa Galgehøjen, med Skansen, hvorfra Frederiksdode blev smadret med Artilleriskyts d. 26. Aug.

E. Lejr, der begyndte at blive befæstet d. 28. Aug., hvis Ledelse vor Durclaughtigste Konge, da han rejste bort til Wismar, havde overdraget Hr. Excellencen Wrangel. Men den stod lige til 28. Jan. 1658.

F. Vagtrytteriet, almindeligt kaldet Corps de Gardes første Stilling omkring Lejren.

G. Udkigs- og Vagtposter af Rytteri anbragte rundt om Lejren.

H. Danskernes Vagtrytteri før Angrebet paa Frederiksdode.

I. Her skjultes i Jorden en Bombe, som man almindeligt kalder Granat, paa 280 Pund, indeholdende en sindrigt konstrueret Vædske; til den var der bundet en Hat, og da en dansk Rytter, som dér gjorde Vagttjeneste, vilde bringe den bort, skilte Brudstykker af Bomben ham og Hesten ad.

K. Daglige Rytterskærmydsler indenfor det svære Skyts' Rækkevidde, i hvilke Danskerne altid blev drevet lige til Volden.

L. Svenske Skibe, der efter Besættelsen af Frederiksdode oftere uden Fare krydsede hid og did gennem Melfarsund.

M. Svenskernes Skanse til Værn for Skibene.

N. Danskernes Skibe for at hindre de svenske Skibes Overfart.

O. Et dansk Skib armeret med 4 Malmkanoner, som blev taget af Svenskerne, mens det gjorde Vagttjeneste.

P. Svenskernes Forværk paa Øen Kidholm til Forsvar for Stationærskibene, som sammen med et Skib toges af Danskerne. Det svenske Skib Samson, som gjorde kort Proces med det danske Grip omkring ved R. og efter senere ikke langt fra Hinds-gavl at have taget nogle Købmands- og Kaperskuder kastede Anker i Kolding Fjord ved S., hvor den tilbagetrukne Post, almindeligt kaldet Redouten, blev oprettet.

T. Kamp mellem tre svenske og syv danske Skibe Mortensaften.

U. Marsken Hr. Anders Billes Lejr 1643, der bragtes i Hr. Feltmarskal Torstensons Magt efter en tre Dages Belejring.

W. Her blev 1500 danske Ryttere under Oberstløjtnant Buchwald splittede og slaaet paa Flugt af Hr. Torstenson.

X. Skov og Veje spærrede af Svenskerne.

Y. Vad for Heste og Vogne gennem Vejlbj Fjord.

Tabula Geographica
Insulæ Fyoniæ Castellanum Suedicorum in
Insula Septentrionali et d. Oppidorum Coldingæ
Medelfarthe, Fredericiæ-vallæ, & Sophiæ-vallæ.
A. 1657
Operi L. J. Wollstophli L. Sign. Curator

Explicatio
Litterarum
A. Equitum aliquot nomina quibus Generatus Eusebius
Post. Prodelevus munitionum Fredericiæ-vallæ dicitur utriusque
B. Equitum Suedicorum nomina. C. Suedici Equitum Suedicorum
D. Suedici Equitum Suedicorum nomina. E. Suedici Equitum
Suedicorum nomina. F. Suedici Equitum Suedicorum nomina.
G. Suedici Equitum Suedicorum nomina. H. Suedici Equitum
Suedicorum nomina. I. Suedici Equitum Suedicorum nomina.
K. Suedici Equitum Suedicorum nomina. L. Suedici Equitum
Suedicorum nomina. M. Suedici Equitum Suedicorum nomina.
N. Suedici Equitum Suedicorum nomina. O. Suedici Equitum
Suedicorum nomina. P. Suedici Equitum Suedicorum nomina.
Q. Suedici Equitum Suedicorum nomina. R. Suedici Equitum
Suedicorum nomina. S. Suedici Equitum Suedicorum nomina.
T. Suedici Equitum Suedicorum nomina. U. Suedici Equitum
Suedicorum nomina. V. Suedici Equitum Suedicorum nomina.
W. Suedici Equitum Suedicorum nomina. X. Suedici Equitum
Suedicorum nomina. Y. Suedici Equitum Suedicorum nomina.

cember Maaned havde Kristian IV selv været paa Egnen⁵²⁾ og aabenbart i egen Person udset sig Stedet: Houens Odde, for den maa Betegnelsen dække. Derimod bliver det mere tvivlsomt, naar det videre hedder: »Fra Enden af samme Peninsula indtil det faste Land, som somme formente at være tjenlig til at fortificere, skal slaaes en Dam, saa at den Vig, som imellem begge Landene indløber, kan blive en fersk Sø, paa det at om Dæmningen af Fjenden skulde nogen Tid igennemskæres, at Gravene om Byen endda kunde være fulde af Vand.« Det synes vel mest naturligt, at der med det fra først af udpegede Sted maa menes Drejens Odde, saa en Del af Planen i vore Dage er realiseret med Udtørringen af Eltång Vig, men den Mulighed kan dog ikke udelukkes, at man har haft intet mindre end en Dæmning tværs over Gudsø Vig i Sinde, saa det Sted, »somme« havde ment skikket til at befæste, maa søges paa Bankerne ved Skærbæk, i det Sogn, hvor den middelalderlige Vagtborg havde rejst sine Mure.

Det er, som det gamle Hønneborgs Skygge endnu spøger, ikke blot naar Kristian IV kalder Taulov Kirke efter Slottet, men som Valget dernæst synes at skulle træffe et Sted i Ruinens Nærhed. Man opgav Houens, Axel Urups Undersøgelser paa Stedet maa ikke have givet det ønskede Resultat, og engang i Løbet af Foraaet maa Kongen, der ellers var optaget af at krige med Hamburgerne, have faaet Tid til endnu en Afstikker til Egnen.

Man ser Majestæten, bred og bovn, med alfaderlig Visdomsmine selv udse sig Stedet, og i egen Person skridte Pladsen af, naar det i Brevet næsten med Patos bredt lyder:

»Eftersom Vi med Vores Ingenieur Os elskelige Axel

⁵²⁾ Reg. diplom. Dan.

Urup Vor Mand og Tjener haver udset en Plads ved Skærbæk, kaldes *Emmerenns*, udi Koldinghus Len, udi Vort Land Jylland liggendes, hvorpaa der synes bekvemmeligst Landet til Defension at kunne lægges en Fæstning, da efterdi at Vi haver selv været paa Stedet og befundet til Defension en Fæstning at kunne der sammesteds henlægges, beder Vi Eder og ville, at I med første Lejlighed begynder den Værk, saa at det med det første kan blive forfærdiget.⁵³⁾

Det Billede, som i Dag tegner sig over Bankerne ved Skærbæk Strand, vilde aabenbart være ganske anderledes — hvis ikke ogsaa denne Plan var blevet paa Papiret. Rigtignok modtog Axel Urup samme Sommer en Del Lægter af Lensmanden paa Kolding til at afpæle og afstikke Pladsen, men videre kom man vistnok ikke her. Arbejdet stod nogle Aar helt i Stampe, lader det, om eventuelle Forhandlinger foreligger der ialfald intet. Men i Vinteren 37—38 skovede Lenets Bønder ved *Snoghøj*, nu skulde dér ryddes Plads til Fæstningen. Imidlertid blev det for denne Gang derved; i 1640 udtalte Kristian IV sig med stærk Skepsis og endnu to Aar senere med al mulig Haan: »Det Godtfolk, der vilde befæste Snoghøj, havde ikke set Landkortet godt efter, mens alene holdt fynsk Grød og Skælfisk i Estime.« Og dog — tiltrods for at man en Tidlang havde Opmærksomheden henvendt paa Ballum ved den slesvigske Vesterhavskyst, til syvende og sidst valgte man alligevel et Sted paa Lillebælt Strande. Men Skærbækkernes Kræ fik Lov til indtil videre at græsse fredeligt i deres Kohave — nu gjaldt det virkelig Lyngs Odde, og der opkastedes i de

⁵³⁾ Jyske Tegn. Stedfæstelsen falder langtfra besværlig, naar man betragter Dahlbergs Kort, sammenholder det med Markbogens Oplysning: »Skærbæk By haver en Kohave, kaldes *Emrits* ved Stranden«, og ved at Bankerne sydvest for Byen endnu kaldes Kohaven.

følgende Aar en befæstet Lejr, som bar det fordringsfulde og pompøst klingende Navn: Jyllandsby.

Havde Taulov Sogn lykkeligvis undgaaet at faa placeret en Fæstning inden for sine Enemærker, det blev inden ret længe smaat bevendt med Freden. For Torstenson kom med sine Tropper i fuld Træning fra Trediveaarskrigen, jog Danskerne som en Flok Faar foran sig ind i Folden ved Lyngs Odde, og efter at han tre Dage »uophørligt« havde beskudt Forskansningen, maatte hele Besætningen overgive sig, idet Marsken Anders Bilde dog inden havde salveret sig selv og sine bedste Stykker over til Fynsland. Men lad en Deltager i selve Dramaet, *Børupbonden Anders Olesen*, selv fortælle.⁵⁴⁾ »forleden til den 9de Januarij, der de Svenske først indkom udi Jylland, da haver den ganske Arme slagen Lejr udi en liden Landsby, ved Navn Børup i Koldinghus Len, hvor jeg ibor, saavel som og de meste andre omliggende Byer, hvor Armeen er bleven liggende, indtil de Skansen ved Snoghøj bekom og erobrede. Imidlertid haver jeg fattige Mand, med min Hustru og smaa Børn med andre fattige Folk og stor Elendighed maattet løbe udi Skov og Kær udi nogle Dages og Nætters Tid; da haver de os fraplyndret alt, hvis fattig Formue vi havde, og ruineret Huset jeg iboede, saa jeg med stor Livsfare om Nattetide er kommen fra Fjenden over til Fyn. Hvilken min Genvordighed jeg for velbaarne Rigens Marsk haver andraget. Saa har hans Velbaarenhed med velbetænk't Middel og Anslag ladet os fattige fordrevne *secundere* og saa efter hans Velbaarenheds Begæring haver jeg med andre hans Velbaarenheds Tjenere og Knægte ladet mig bruge, hvor Hans Excellence kunde gøre Fjenden

⁵⁴⁾ D. Kanc. Indkomne Breve 3/4 1649. RA.

Afbræk og Skade, og alt saadant med stor Perikel og Fare ved Dag og Nat.«

Det Aars Lensregnskab⁵⁵⁾ var da kun ført »fra Philippi Jacobi Dag Anno 1643 og til den 9de Januarij Fjenden kom i Jylland,« og først i 1645 blev det resolveret, hvorledes Lensmanden skulde forholde sig med de Aars Landgilde. Mens det blev stillet private Jordegodsejere frit, paa hvad Maade de vilde komme overens med deres Fæstebønder, opgav man for Krongodsets Vedkommende ethvert Krav paa Ydelserne, og der skulde for indeværende Aar kun svares, hvad de dertil udnævnte gode og forstandige Mænd som kgl. Kommissarier havde bestemt; for Koldinghus Len var det Lensmanden paa Hald, Jacob Seefeld til Visborggaard, og Iver Krabbe til Væbnersholm. Men som deres Indstillinger kun var udfærdiget »paa Kgl. Majestæts gode Behag«, gjordes endnu en Skrivelse nødvendig, til Mogens Bilde paa Kolding Slot, at Kongen var tilfreds med deres Forretning og Landgilden følgelig skulde indkræves efter de Afslag, som de havde indført i Jordebogen.

De Studsdaler og Mændene i Nebel var fri for Landgilde i 45, skulde næste Aar svare Fjerdeparten, og tredie Aar Halvparten, saa først igen det fulde Beløb. Ikke mindre end 38 Ejendomme i Herredet var i 1645 blevet besat med ny Fæstere, de gamle var i de 28 Tilfælde fradød deres Boliger, man tør vel roligt formode ikke allesammen paa en blid og stilfærdig Maade.

Og næste Foraar fik Ridefogden, Herredsfogden og Delefogden i Herredet Brev om at syne, hvilke Bygninger der i Ufredstiden var gaaet med i Løbet, og til lige anwise de Skove, hvor Bygningstømmer til Hjælp ved Nyopførelser bedst kunde tages.⁵⁶⁾ Det var nok i

⁵⁵⁾ Det flg. jf. Lensregnsk. RA.

⁵⁶⁾ D. Kanc. Indkomne Breve ²⁶/₄ 1646. RA.

den Krig, Trelde havde faaet den haarde Medfart, der til Dato er bevaret i Folkeerindringen,⁵⁷⁾ baade den By og Erritsø var ganske nederbrudt og afbrændt, men ogsaa Taulov Sogn havde lidt en Del. Den sidste Rest af fordums kgl. Herlighed, Jagthuset paa Søholmgaard, var forsvundet,⁵⁸⁾ Præstegaarden og Delefogdens Gaard i Børup var ilde medhandlet; det var dog ikke alene gaaet ud over de lidt mere fremtrædende Sognebeboeres Boliger, Gudsø By var slet afbrændt, og af Møllen stod der kun Møllehuset tilbage, ligesom Bygningerne var totalt ødelagt paa 2 Gaarde og 9 Boel i Skærbæk. Synsmændene anbefaler at anvise Tømmer til de sidste i Brusk Herreds Skove, et Tegn paa, at de i Elbo ikke har set godt ud, men selv om dette Bygningstømmer blev bevilget, og man paa flere Maader søgte at op-hjælpe Tilstanden, selv i Fredstid var den ikke behagelig for Bonden, det som efterfølgende Supplik,⁵⁹⁾ idet den tillige yderligere illustrerer Krigens Ødelæggelser, til Overmaal viser:

»Stormægtigste etc. Gud allermægtigste opholde, bevare Eders Kgl. Majestæt udi et langvarendes og fred-sommeligt Regimente, Guds hellige Navn til evig Lov,

⁵⁷⁾ Se saaledes Præsteindber. 1766 (T. Ravn: Holmans og Elbo Herreder, Side 340). Man kunde derimod fristes til at tro det ogsaa dér fortalte Sagn, at dræbte Skildvagter gav Anledning til Plyndringen, hører til Brøndsted, hvorom det i Tingsvidne af 7.3.1631 (Lensregnsk.) hedder: At nu i forleden Ufredstid, da blev der en Korporal og en Soldat ibjelskudt, som laa Salvegarde i Brøndsted, hvorfor Krigsfolket blev de Brøndsted Bymænd ganske onde og vrede, og dennem haardelig udskatted, plyndred og fængsled.

⁵⁸⁾ »haver derpaa været efterskrevne Huse: Nemlig Kgl. Majestæts Jagt-hus 15 Fag, dernæst Hans Majestæts Stalde 5 Fag, item Bryggers og Bagers-hus 5 Fag, et Ladehus 17 Fag, et Fæhus ogsaa 17 Fag. Nok et Hus oven Kælderne som kaldes Gæsthus, et Hus som kaldes Havreladen 11 Fag, Port-huset 10 Fag. Item et Salshus 14 Fag og derhos 3 Fag Kvisthus, er tilsammen 103 Fag, findes igen opsat 8 Fag«. Paa Gaarden gemmes endnu et Bræt, af hvis halvtudviskede Indskrift endnu to af de fire Linjer kan læses: »Varetag-Huset jeg kaldet er blevet — af kongelig Stavns opbygt og opdrevet«. Helt ned i det 18de Aarh. har man paa Gaarden mindedes den gamle Forbindelse med Kongehuset, for fra det Hundredaar er Bogstavtyperne, og Brættet maa have siddet paa et af de Huse, der forsvandt ved Gaardens Udstykning for godt 100 Aar siden.

⁵⁹⁾ D. Kanc. Indkomne Breve 1649.

Pris, Hæder og Ære, og Eders Kgl. Majestæt med alt Kærthavende til Glæde og evige Salighed.

Vi — fattige Undersaatter og Bønder udi Holmans Herred og Elbo Herred udi Koldinghus Len, udaf vores store højtbeترængte Nød og Fattigdom og Elen-dighed, meget haardelig nødes, drives og foraarsages, at bemøde vores allernaadigste Herre og Konge med denne vor ydmyge og underdanige Supplication, vores store Elendighed, Skade og Afbræk at give til Kende. Eftersom vi fattige nu i denne sidst forleden svenske bedrøvelige Tilstand, Gud bedre disværre, haver meget udstaaet med Mord og Rov, som vi aldrig kan forvinde, saa efter deres Udflugt af Landet, blev det jyske Regiment Fodfolk, efter højlovlig Ihukommelse Eders Kgl. Majestæts Salig Hr. Faders Befaling, at det skulde sammenkomme og ligge udi den Skanse ved Medelfarsund, der Vagt at holde, og siden blev uddelt til enhver af os fattige Folk, i samme tvende Herreder 2 Soldater til hver Mand, som blev beliggende hos udi sex Uger, som vi maatte proviantere og anden Fornødenhed, thi Gud skal vide, Fjenden lævnede os en ganske ringe Del, som Gud og hvert kristent Hjerte kan betænke, som sligt fornøjer, for uden hvis vi fattig Folk gav til Rytterhold lidet tilforn, baade Penge og Proviant, den Gang de havde indtaget Ribe og kom saa for Skansen at ligge, som forskrevne Soldaternes Proviant var os tilskrevet, sagt og belovet paa Hans Kgl. Majestæts Vegne af Landsens Commissarier, nemlig ærlig og velbyrdig Hr. Anders Bilde, Rigens Marsk, saavel som og af ærlig og velbyrdig Erik Juel, Landsdommer samme-steds, hvilke vi fattige Folk efter de gode Mænds Løfte ikke det ringeste kunde erlange, enten i Penge eller Afkort paa vores Landgilde, som er med fuldkommelig Tingsvidne at bevise, hvorudover vi fattige Folk, som er ganske forarmet, foraarsages højligen at anmode vores Lensmand, velbaarne Mogens Bilde paa Koldinghus, at han for Guds Skyld vilde andrage vores Sag for Hans Kgl. Majestæt, at vi vores Betaling maatte bekomme, efter hans Kgl. Majestæts gode Løfte, saa overfaldt han os fattige Folk med Hug og Slag, og tog vores Supplication, og Taxten paa hver Uge, som Fog-

der og Skrivere gav os, saa længe de laa indkvarteret hos os, det beholdt han, og intet andet vi kunde bekomme af hannem end onde Ord. Dog fortrøster vi fattige Folk os ved vores, nu salig Herre og Konges gode Løfte og forhaaber endnu med Guds Hjælp, at Eders kgl. Majestæt vores allernaadigste Herres og Konge af kgl. Mildhed, Gunst og Naade imod os fattig Folk, lader Eders Kgl. Majestæts gode Hjerter beté imod os, at vi vores ringe Betaling maatte bekomme eller en ringe Afkortning paa vores Landgilde kunde erlange, slige kongelige Dyder, Gunst, Mildhed og Naade skal Gud i Himlen Eders Kgl. Majestæt med alt Kærhavende, Gud rigeligen belønne, som betér Naade mod os fattige Folk. Forventer Eders Kgl. Majestæts gode og milde Svar herpaa. Datum Mørkholt i Holmans Herred.«

Saa galt var det altsaa i Fredstid, og — der kom Krigstid igen. Men inden da havde Egnens Bønder maatte slide og slæbe, et eventyrligt Antal Jordlæs, saa der endnu til Dato gaar Rygter derom, var kørt sammen paa Bersodde. Fjenden havde truffet Valget for Danskerne og anvist den endelige Plads, hvor den ny Fæstning skulde ligge. Og nu arbejdedes der for Alvor, saa da Karl Gustav paa sin Ilmarsch fra Polen til Bæltet troede i Hast at kunne løbe en mindre Forskansning over Ende, standsedes han brat af en fuldt færdig Fæstning.

Eggen blev atter Krigsskueplads. Efter et Par Dages Bombardement maatte Svenskerne opgive at tage Frederits »uden Ceremonier«, og omkring Bredstrup Kirke indrettede de deres befæstede Lejr, som stod fra sidst i August 1657 til 28. Januar det næste Aar. Man vil vide, hvilke Følger det havde for Eggen, specielt den sydøst for Elbodalen. Som en milelang Fæstningsgrav laa Dalstrøget fra Lillestrand til Gudsø Vig med dets Moradser og bundløse Moser. Allevegne i Herredet sværmede Svenskerne. En dobbelt Ring af Vagtposter

beskyttede Lejren, dels vendt mod Frederiksdal, dels udad mod Herredsskellet, Vandløbene i Elbodalen og Stranden rundt. Ved Taulov Kirke stod en Afdeling Corps de Garde, og en anden Vagthytte paa Bankerne ved Skærbæk. Særligt sikret var et Vad ved Søholmgaard, men i Skærbæk Kohave havde man opkastet en Skanse til Værn for de svenske Skibe, og ligeledes paa den store Kidholm, den sidste tog Danskerne dog tillige med et svensk Skib, rigtignok den eneste lille danske Sejlr, Dahlberg ved at notere. Og ellers stod der »daglige Rytterskærmydsler indenfor det svære Skyts Rækkevidde fra Byen, i hvilke Danskerne altid blev drevet lige til Voldgraven.«⁶⁰⁾

Og imens slog Luerne i Vejret fra Egnens Bøndergaarde, Beboerne maatte flygte, hvis de da naaede det, Krigens Rædsler var igen over dem. Det er helt underligt at læse, hvilket Indtryk Begivenhederne gjorde paa en nær Betragter, ganske vist i de sejrendes Rækker: »Imidlertid havde vi vort Kvarter i et lille Bondehus, hvor Grev Ulfeldt opholdt sig tillige med sin Frøken og sin Søn, Grev Kristian — samt mig og to Piger, tre Tjenere etc. Jeg var, som Gud ved, ilde accomoderet, maatte altid ligge i mine Klæder paa Halm, da jeg dog saa andre, som Pigerne og Arranda blive forsynede med Sengeklæder. Dette gjorde mig snart ked af saadant Liv og saadan Opvartning.«⁶¹⁾

Disse i al deres Ubetænksomhed kyniske Bemærkninger lyder dobbelt grelt, naar man sammenstiller dem med Ordene i Elbo Herreds Tingsvidne af 5. August 1662, »at al Husbygning her var i Herredet, blev af Fjenderne og Krigsfolket ganske afbrændt, ruineret og forødt, saa her fandtes ikke nogen Bygning, enten

⁶⁰⁾ Dahlbergs Kort i Pufendorfs: Karl Gustavs Historie. Se Bilaget.

⁶¹⁾ O. Sperlings Selvbiografi. Gl. kgl. Saml. 3094, S. 190 f.

i Byer eller paa Enstedgaarde, Boelle eller Huse, mens allesammen øde.«

Hermed er dog ogsaa til Ende de Kapitler af Sognets Historie, der i næsten overvejende Grad præges af Krig og Ødelæggelser, men — der var rigtignok ogsaa saa at sige gjort rent Bord, nu stod det til Bonden at rejse sit ny Hus paa Ruinerne og atter lade Ploven trække sine Furer over de blodgødede Agre.

Konservativ af Sædvane og Sind byggede han igen paa de gamle Tomter; man tør næppe regne med, at den givne Lejlighed til i væsentlig Grad at ændre de gamle Byplaner blev nyttet, og endnu et Hundredaar igennem var ikke alene Byernes, men ogsaa Gaardenes Antal det samme, og Sognets almindelige Struktur, som den havde været siden Valdemarernes Tid.

Det blev den fredelige Udvikling forbeholdt at fremkalde den største Forandring i saa Henseende.

AF VEJLBY KIRKES HISTORIE

AF

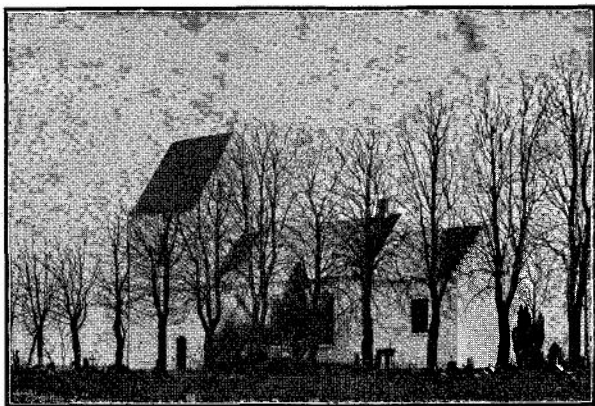
MALER OG KONSERVATOR **PETER K. ANDERSEN.**

Vejlby Kirke hedder Kirken ved Egeskov By fra gammel Tid, d. v. s. fra dengang, den byggedes, og der ikke var nogen By, der hed Egeskov. Øverst paa Bakkeskraaning, ned imod Rands Fjord blev den lagt med smuk Udsigt over Fjorden og over imod den By, hvorefter den har Navn. Der er saa mange af Danmarks Kirker, som er lagt paa de højeste og smukkeste Steder i Sognene, og det viser, at vore Forfædre, som byggede Kirkerne, har haft Sans for og Vilje til at lægge deres Gudshuse netop paa de smukkeste Punkter, som dog maaske i en Del Tilfælde kan have været udvalgt til Gudsdyrkelse før Kristendommens Tid. Vejlby Kirke er delvis bygget af Fraadsten eller Kildekalk, Koret og en Del af Skibet er af dette Materiale, og da det menes, at denne Stenart og andre blødere, hjemlige Materialer, som f. Eks. Kridtstenen, toges tidligere i Brug til Kirkebygning end Granit, saa er der næppe nogen Tvivl om, at det ældste af Vejlby Kirke er omkring ved 800 Aar gammelt.

Kirkerne paa Fredericiaegnen led meget under Krigene i det 17. Aarh., og efter Krigen 1658—59 har Vejlby Kirke vist nok været helt raseret. Af Inventar fra før den nævnte Tid findes nu kun det gamle smukke Krucifix, som er fra Tiden lidt før Aar 1500. Alt andet Inventar fra den ældste Tid er forsvundet. Kirkens Kalk har Svenskerne taget med sig, og den skal findes i Sanseryd Kirke højt oppe i Sverige. Den nuværende Kalk er fra 1698. Paa Foden af den staar: »Anno 1698 Hafver Sognepræsten Mag. Christen Borch Ladet Denne Kalch oc Disk Paa Kirchens Bekostning Giøre.« Kalken er ret stor og et pænt Arbejde af Sølv.

Man har altsaa i ca. 40 Aar maattet hjælpe sig med en anden, formodentlig med en af Tin.

Kirken er forholdsvis hurtigt blevet sat i Stand igen og forsynet med nyt Inventar. Hertil har det sikkert hjulpet, at Kirken har haft en ret stor Tiendeindtægt, som Beboerne har maattet svare, saasnart de er kommet over Krigens Lidelser. Tienden er ved dens Af-

løsning blevet kapitaliseret til ca. 50,000 Kr., men her, som ved det store Flertal af Danmarks Kirker, er Kirken i allerhøjeste Grad blevet forurettet ved den ukloge og for Kirkerne uretfærdige Tiendeafløsningslov og Loven om Kirkernes Overgang til Selveje, og ca. $\frac{2}{3}$ af Beløbet er gaaet i Tiendejernes Lomme, efter at de i en lang Aarrække hvert Aar havde tjent godt paa Kirken.

I Løbet af den sidste Sommer er Vejlbys Kirkes Inventar blevet istandsat under Nationalmuseet, og dets Historie kan derfor nu gives med ret stor Sikkerhed. — Kirken har i Tiden 1670—90 faaet Altertavle, Prædikestol, Himmel over Døbefonten, en stor lukket Stol til Præsten og et Pulpitur. De 3 førstnævnte Dele

er smykket med udmærket Billedskærerarbejde, som i Figurstilen tydelig viser, at de er udført af en Mand, som har været Elev af Østjyllands fineste Billedskærer: Peder Jensen Kolding. Altertavlen har foruden det dekorative Snitværk store skaarne Figurer af Kristus som Salvator Mundi (Verdens Frelser) og Moses med

Lovens Tavler.

Fontehimmel efter Istandsættelsen.

Figurerne er anbragt én til hver Side for Midtfeltet. Paa Tavlens øverste Del sidder et udmærket skaaret Krucifiks med en Johannes- og Mariafigur til hver Side. Prædikestolen har paa hvert af dens 4 Hjørner en Statuette, det er de 4 Evangelister, som her er fremstillet.

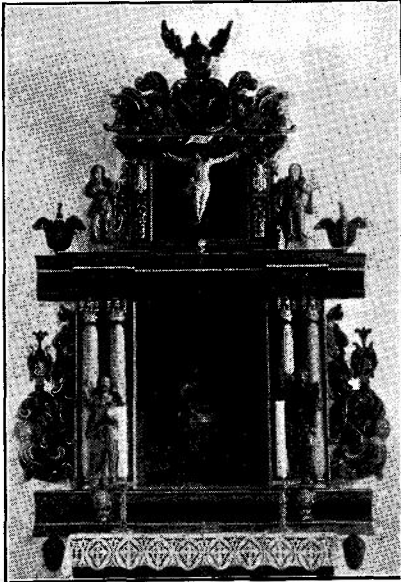
De staar paa frem-

springende Knægte, paa hvis Forsider Evangelisternes Symboler er anbragt: Engelen, Løven, Oksen og Ørnen. Lydhimmelen over Prædikestolen har paa hvert Hjørne en fritstaaende Englefigur, iøvrigt er Stol og Himmel smykket med Englehoveder, Drueklaser og gennembrudt Ornamentik. Den ikke særlig store Prædikestol, med den tilpas store Lydhimmel over, er et smukt næsten elegant Stykke Kirkeinventar. Himlen over Døbefonten er ogsaa rigt smykket med Billedskærerarbejde, hvori Akantusbladværket, der særlig kom i Brug op imod Aar 1700, er stærkt fremtrædende. Heraf kan det sluttes, at Fonte-

himmelen er lidt yngre end Altertavle og Prædikestol. En ganske tilsvarende Fontehimmel findes i Erritsø Kirke, hvor ogsaa Altertavlens Billedskærerarbejde har mange Ligheder med Altertavlen i Vejlbys Kirke. — Præstestolen og Pulpituret er mere ret og slet Snedkerarbejde. De øverste Felter i den førstnævnte bestaar dog af udsavet Blomsterværk.

Det har utvivlsomt været en dyr Omgang for Kirken at faa anskaffet alt dette Inventar, og da det var en fast Regel, at al den Slags Kirkeinventar skulde males og forgyldes, hvilket ogsaa var kostbart, saa har man maattet »samle Kræfter« i nogle Aar, før man turde tage fat paa dette. Af gamle Kirkeregnskaber véd man, at det ofte kostede omtrent lige saa meget at lade Inventaret male, som at anskaffe det fra Snedker og Billedskærer. Inventaret i Vejlbys Kirke har altsaa først i nogle Aar staaet med det rene Egetræ, som det er skaaret i, dog med nogen sort Farve hist og her til at dekorere lidt. 1703 har man begyndt paa Malerarbejdet; da er Altertavlen malet med Guld og Farver. I Midtfeltet er malet et Billede af den hellige Nadver, og i Topstykkets Felt bag det skaarne Krucifiks er malet en Fremstilling af Jerusalem. Paa andre glatte Felter paa Tavlen er malet Englehoveder eller Blomster- og Frugtdekorationer. Aarstallet 1703 er malet nederst paa Tavlen paa de Fremspring, hvorpaa Søjlerne staar. Farver og Dekorationer fra 1703 har faaet Lov til at sidde til 1855. Da er hele Kirken malet, og det har iflg. Kirkeregnskaberne kostet 105 Rd. En Udskrift af Synsprotokollen for Provstesyndet lyder: »1855 den 12. Juli synedes Veilby Kirke. Alt Træværket i Kirken bliver i disse Dage opmalet med Oliefarve. Ingen Udsættelser.« Alt i Kirken er den Gang blevet malet med en perlegraa Farve, og har end de gamle, smukke,

varme Farver paa det Tidspunkt været en Del snavse, saa maa det have været en kedelig Forandring, naar alt nu er blevet graat i graat, men den glansfulde Oliemaling skal jo nok alligevel være blevet regnet for noget fint! Trods den ret store Bekostning paa Kirken i 1855, — der har jo været adskillige mindre Repa-

Altartavlen efter Istandsættelsen.

rationer, saa har Tiendejerne alligevel det Aar haft et Overskud paa Kirken paa 213 Rd. 4 Mk. og 13 Sk., hvoraf Ejeren af Hovedparten af Tienden, Fru Oberstinde v. Købke, har faaet 177 Rd. 2 M. 10 Sk.

Der er gennem Aarene tjent store Penge paa Vejlbys Kirke, og saa har Tiendejerne endda ved Kirkens Overgang til Selveje faaet ca. 66 pCt. af Kapitalen. Der er næppe

i noget andet Tilfælde handlet mere uforsvarligt med offentlige Midler, end der er handlet med Kirkernes Formuer af Staten og Lovgivningsmagten.

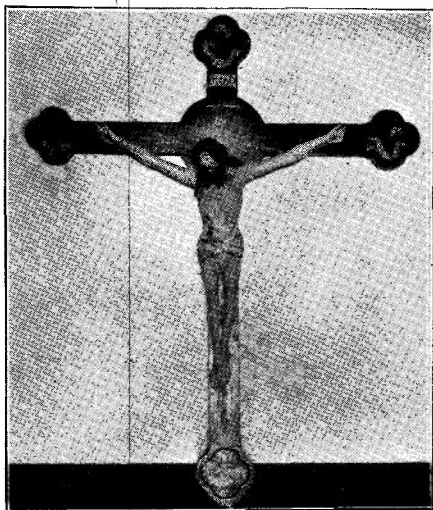
Samtidig med at alt blev graamalet, fik Altartavlen et nyt Midterbillede, forestillende Forklarelsen paa Bjerget og sikkert malet af den Malermester, som har haft Arbejdet i Kirken. I den Tid hørte det med til at være en habil Malermester at kunne male Billeder! Præ-

dikestolen og Pulpituret er senere blevet egetræsmalet, samtidig med at Kirken har faaet nyt Stoleværk omkring 1880—90, desværre præget af den Tids mindre gode Smag.¹⁾ Ved den nu stedfundne Restaurering af Inventaret er paa Prædikestolen fremdraget Aarstallet 1705, saa da det c. 1700 er malet første Gang, er der

altsaa gaaet et Par Aar mellem Altertavlens og Prædikestolens Maling. Denne sidste Maling, som nu ogsaa er kommet frem, er mere enkel end Altertavlens, væsentlig graat og brunt med enkelte lidt stærkere Farver. Noget Aarstal for

Malingen paa Fontehimmelen, Præstestolen og Pulpituret er ikke

fundet, men det er formodentlig malet nogenlunde samtidig. Det Kristusbillede, som findes paa Pulpiturets midterste Fylding, har stærke Ligheder med Kristusfiguren i Altertavlens Nadverbillede, hvilket tyder paa, at det har været den samme Maler, der har været her. Pulpiturets Kristusbillede er forøvrigt blevet skaanet for de senere Overmalinger, og da det er malet paa den midterste af de 13 Fyldinger.

Krucifiks efter Istandsættelsen.

1) Omtrent samtidig har Altertavlen igen faaet nyt Midterbillede, et Maleri af Konstantin Hansen forestillende »Vandringen til Emaus«.

har det været ret almindelig troet, at der paa de andre 12 gemte sig Billeder af de 12 Apostle under den senere Overmaling. Da Overmalingen nu blev fjernet, viste det sig dog, at det ikke var Apostlene, men en Række af »Markens Lilier«, der havde været malet paa Fyldingerne. Det er da ogsaa Skriftstedet fra Math. 6, 28. og 29. Vers, afsluttet med det 33., som er skrevet paa Frisen over og under Fyldingerne med Blomstermalerierne samhörørende med disse.

Ved den nu stedfundne Restaurering er de senere Overmalinger afrenset saadan, at de gamle Farver er kommet frem ret ubeskadiget, og de har da ogsaa været hele den Gang, de er blevet overmalet. Særlig ubeskadiget er Altertavlens og Fontehimmels Farver, Blomsterdekorationerne paa Fyldingerne i Præstens Stol og i Prædikestolen samt Blomstermalerierne og Indskriften paa Pulpituret. Farverne er derfor kun blevet repareret lidt, men al Forgyldning er dog fornyet.

Foruden det her beskrevne Inventar ejer Vejlbys Kirke et gammelt Maleri, forestillende Jesu Fødsel, som ogsaa er blevet restaureret, d. v. s. rensat for gammel Fernis og Snavs og paasat nyt Lærred, da det gamle, som det var malet paa, var begyndt at raadne. Maleriet er signeret: M. Ch. Thrane 1739, det er altsaa anskaffet eller givet til Kirken senere end det øvrige Inventar. M. Ch. Thrane er en af de bedste og mest virksomme Kirkemalere i Jylland i det 18. Aarh. Han har virket fra 1720erne til 1750erne, og hans Navn kan findes paa Malerier eller Kirkeinventar som paa Maleriet her i Vejlbys Kirke og saa langt mod Nord som i Børglum Klosterkirke og i Vraa Kirke i Vendsyssel. Det findes paa Malerier i Holstebro Kirke og i Vestervig Klosterkirke, og det har været paa en Altertavle i

Hyllested Kirke mellem Grenaa og Ebeltoft, for at tage Afstanden Ø.-V. med!

Der er sammen med Restaureringen af Kirkeinventaret foretaget forskellige Forandringer og Forbedringer i Kirken. Der er borttaget et Par meget misprydende Bjælker langs Korets Vægge, og der er borttaget nogle Stole i Korbuen og overfor denne. Døbefonten og dens Himmel er flyttet lidt ud fra Væggen, saa de kommer bedre til deres Ret. Som sidste Led i disse Arbejder blev Loft og Stole i Kirken malet.

Ved den Maade, hvorpaa Inventaret er restaureret, og som er den, der almindelig bruges ved Restaureringer under Nationalmuseet, er det forsøgt at bevare mest muligt af den historiske Værdi i Inventaret og dets Farver, men paa denne Maade forsøges tillige at fastholde noget af den Stemning, der er over de gamle Farver. Der er saa mange Bestanddele i en saadan Stemning, men særlig maa det ønskes, at den hos de Mennesker, der har Sans derfor, kan vække Tankerne om, at i dette Kirkerum og blandt dette Inventar har Mennesker i Vejlby Sogn nu gennem Hundreder af Aar samledes til Gudstjeneste, og paa Menneskelivets store Mærkedage ved Barnets Daab, ved Bryllup og ved Begravelser. Ved Vinter og Vaar, i Sommer og Høst, i Sorg og Glæde har Mennesker samledes her. — Gid Vejlby Kirke endnu i Hundreder af Aar maa kunne samle Menigheden til Gudstjeneste, som den har gjort det i de svundne Aarhundreder.

Alskens Fryd og Sorg at nævne
bødes hid til Kirkestævne:

Brudekransen,
Dødedansen,
Barnesmil og Syndersuk.

FRA KOLDINGHUS RYTTERDISTRIKT 1692 (KLAGER OVER DAARLIG TILSTAND)

AF J. J. RAVN

I Rigsarkivet findes en Mængde Klager her fra Egnen fra 1692 indsendt til Ryttersessionen for Koldinghus Rytterdistrikt. Det er ikke alene fra Enkeltmænd, men fra Bymændene i flere af Landsbyerne. — Bymændene i Velling, Smidstrup Sogn, klager over deres slette Tilstand og skriver bl. a., at de avler onde Urter og Ukrudt i Stedet for Korn, deres Græsning er ringe, da Græsgangen er fuld af Buske og Krat. En af Mændene i Velling Hovgaard, Hans Pedersen, har til deres Skade indhegnet en Del. De klager ogsaa over, at deres Skov er ringe med Olden. — Velling Hovgaard laa vestlig i Store Velling og var den adelige Sædegaard, Kong Frederik den II. 1575 købte af Christen Henriksen Vind. — Gaardmand Jens Jensen Ravn i Haastrup klager over, at hans Gaard er ansat til for høj Landgilde. — I Klagen fra Bymændene i Follerup hedder det bl. a.: »Os fattige Mænd af Follerup i Holmans Herred nødes for de gode Herrer vores store Trang ydmygeligen at tilkendegive, hvorledes de Gaarde, vi naadigst paabor, i Landmaalingen er for højt sat med Tøndeskyld, eftersom Taxeringsmændene ikke haver været os god, i det de haver agtet en Del af vore Jorder for frugtbare, som de ikke haver været i mange Aar, ogsaa vor Græsning er ringe.« Klagen er dateret Follerup den

¹⁷/₇ 1692 og undertegnet af samtlige Bymænd. I Byen var der 6 Gaarde, hver paa 7—8 Tdr. Hartkorn, 1 Bol og 1 Mølle. — Else Hansdatter, Poul Eriksens Enke, i Viuf, nu Gl. Toftegaard, ansøger om Eftergivelse af Landgilden paa sin Selvejgaard i Viuf og den liden Selvejgaard, hun har i Tyvkær, som Poul Mikkelsen paabor. — Strange Nielsen i Tyvkær ansøger om at faa nogen Forlinding eller Hjælp, da han er kommen meget til Agters, idét han forleden Aar har mistet 3 Køer og 2 andre Nød, og i dette Foraar i Pløjetiden har mistet et Bæst, det bedste, han havde. At Strange Nielsens Tilstand er daarlig bevidner 7 af hans Bymænd. Han døde 1739, men Aaret før havde Christen Jensen Ravn fra Haastrup faaet Gaarden i Fæste, hans Søn og Sønnesøn, der begge hed Christen Ravn, havde Gaarden efter ham. Efter den sidstes Død 1826 blev min Bedstefader Ejer af Gaarden ved at ægte hans Enke. — Selvejgaardmand Thomas Hansen Bonde i Vinding klager over sin daarlige Tilstand, han ansøger om Nedsættelse af sin Landgilde eller om Hjælp til Opførelse af et nyt Salshus. Paa hans Gaard er der nemlig et 12 Fag langt Salshus, som er saa brøstfældigt, at det ikke længere kan staa, det har Ovn og Skorsten. Thomas Bonde boede paa den Gaard, man i den nyere Tid har kaldt »Vinding Ladegaard« efter en af dens Ejere Sognefoged, Dannebrogsmænd Hans Jørgensen Ladegaard.

Ogsaa Beboerne i Svinholt i Skærup Sogn klager, der er endog 2 Klager fra denne By, nemlig fra alle Bymændene og fra Beboerne (2) fra den ene af de 3 Gaarde, som Byen da bestod af. I Bymændenes Klage hedder det bl. a.: »Vi fattige Bønder og Ryttertjenere i Svinholt ligger mellem 3 Marker og haver ikun én ringe Mark, hvorudover vi fattige Mænd er kommen til Agters udi

disse Aaringer og vores Græsning og Engbjerring, som falder udi Skoven, aarlig bliver ødelagt af andres Svin, som fattes Olden, os til største Skade, saa vi formedelst Græsningens Ringhed og Skarphed ej kan fornøje Rytterne med Græs til deres Heste om Sommeren, er derfor ydmygest begærendes, at vi Rytterne maatte entlediges, formedelst vi ingen Græsning haver til Hestene.« Man klager desuden over, at man intet Hus har til Rytterne og slutter Klagen med at gentage, at andre Byers Svin ødelægger deres Olden i Byens Skov. Klagen er underskrevet af Fæsterne af Byens 3 Gaarde: Niels Nielsen Thuesen, Niels Jensen og Niels Olufsen. Den første boede paa den Gaard, Hans Dahl nu ejer, den sidste paa »Svinholtgaard«. Niels Jensens Gaard er nedlagt, det var ham og en Peder Madsen, som i Forening med ham 1692 havde Gaarden i Fæste, der ogsaa indsendte en Klage, hvori det bl. a. hedder: »Vi to fattige Mænd, begge boendes paa en Gaard i Svinholt, er foraarsaget vor fattige Lejlighed for de gode Herrer at andrage anbelangende vor Gaards Tilstand, da er i denne liden By 3 Gaarde, og de er at agte lige gode paa Ager og Eng udi Mark og By, og dog er den Gård, vi tvende bor paa, 7 Skp. 3 Fdkr. mere paalagt ved Landmaalingen, end vore Naboer er, tilmed er vor Jord en skarp Jord, som giver ikun lidet Korn, og tilmed haver Kornet slaanet sig udi nogle Aar, saa vi køber en Del, som baade vi og Rytterne skal fortære, ombeder derfor de gode Herrer, at de vilde give os nogen Forlindring efter vores Naboer, saa vi kunne nyde Brød til os og vore Børn slig Velgerning skal den allermægtigste Gud belønne.«

Hartkornet paa de 3 Gaarde i Svinholt var 1688 henholdsvis: Nr. 1, nu »Svinholtgaard«, 4 Tdr. 3 Skp. 1 Alb., Nr. 2, den nedlagte Gaard: 4 Tdr. 5 Skp. 1 Alb.,

Nr. 3, H. Dahls Gaard: 3 Tdr. 6 Skp. 2 Fdkr. 2 Alb., saa Forskellen paa Hartkornet mellem Klagernes Gaards og Nr. 1 er kun 2 Skp., og Nr. 3 har kun 6 Skp. 1 Fdkr. 2 Alb. mindre end deres. Om de 2 Mænd fik Lettelse i deres Skatter, véd jeg ikke.

Ogsaa fra Beboerne af Skærup Sogns 2 største Selvejrbøndergaarde foreligger der Klager. Skovrider Ingvard Jakobsen paa Skærup Østergaard skriver saaledes: »Højædle og velbaarne, hans kongelige Majestæts højt betroede Kommissær! Den store Besværlighed, som jeg fattige Mand maa udstaa, idet at den mig paaboende Selvejergaard er ganske højt ansat udi Landgilde anlagen, der dog Jorden er ond og ringe, at jeg maa høste mere Ukrudt og onde Urter end som Korn, og mangan Gang desværre maa give min Sæd igen, og jeg paa tvende Steder min Udgift maa yde, eftersom den halve Gaard er til Rytterhold, nemlig 7 Tdr. 3 Skp. Rug, og den anden halve Part 7 Tdr. 2 Skp. skylder til Hr. Assessor Jens Lauritsen paa Nebbegaard, at jeg dog intet skal tale om, hvad Gæld min salig Formand (Peder Jensen Ravn) haver sig paataget og efterladt, i det han skulde give 800 Rdl. for samme Gaard, som dog af Fjenderne ganske var afbrændt, og med stor Besværlighed siden er opbyggt, giver mig Aarsag og Dristighed de højbaarne Herrer om nogen Hjælp og Forbedring mod denne min store Trang og Besværing at anmode. Ellers berettes, at Selvejerne paa andre Steder naadigst er efterladt den fjerde Part af deres Skyld, hvilket jeg i allerdybeste Underdanighed og formoder hos de højædle Herrer at erlange. Jeg lever i den allerunderdanigste Forhaabning, at min slette Tilstand vorder ansat og med nogen Forlindring behjulpen, saasom jeg stedse forbliver deres allerunder-

danigste og ydmygste Tjener. — Schjerup, Anno d. 13de July 1692. Ingvard Jakobsen.«

Blandt »Dervise Korrespondance, Dokumenter og Akter Ryttergodset vedkommende 1680—1774 IX i Rigsarkivet« fandt jeg blandt andet følgende: Anna, salig Peder Ravns i Skærup fremviste 1691 et paa Pergament skrevet Skøde paa den Gaard, hun ibor, udstedt paa Holmans Herreds Ting d. $10/3$ 1610, hvori Nis Mikkelsen skøder fra sig og Hustru $1/2$ Gaard. Desuden fremlagde hun et Skøde af $11/12$ 1609, hvori Hans Nielsen i Skærup Østergaard skøder denne Gaard til Peder Henriksen Ravn, samt, at hans Enke Anna 1655 skøder denne Gaard til Sønnen Jens Pedersen Ravn. Han døde af Pest i Vejle, hvortil han var flygtet, efter at hans Gaard var afbrændt i Svenskekrigen 1657—60. Jens Ravns Søn, Peder Ravn, død 1687 fik derefter Gaarden, men kun Halvdelen til Selveje, hans Enke Anna Hansdatter ægtede Ingvard Jakobsen. Skærup Østergaard var 1688 paa 14 Tdr. 2 Skp. 2 Alb. Hartkorn. Den laa, som Navnet siger, østligst i Skærup By (se Bykortet fra 1756 i Aarbogen fra 1914). Ogsaa Ejerinden af Skærupgaard og Munkgaarden, salig Hans Hansens Enke Ellen Vellumsdatter klager over sin daarlige Omstændighed, hun skriver saaledes: »Jeg fattige Enke haver højligens min store Nød og Trang for de gode Herrer at andrage anlangende min fattige Tilstand, som jeg efter min salig Mands Død er geraaden udi; thi foruden det, at vor Gaard udi Fejdetiden var afbrændt, Middel og Formue borttagen, og vi udi Armod geraaden, da er den bleven sat ved Skifte for 900 Slettedaler, og den anden Gaard (Munkgaarden), som og er bleven afbrændt, for 300 Rdl., saa hvis

(hvad) Middel, vi have kunnet tilvejebringe, maatte vi til min salig Mands Søkende udgive, paa det vi Ejendomsret kunde indløse. Ellers er den i Landmaalingen saa højt sat, at jeg maa udgive tvende Rytterportioner mindre 13 Skp. og giver desforuden til Amtsstuen af noget Pantjord og til Rytterne af det samme, ellers er i forrige Tider noget Jord fra min Gaard given til Kirken og til Ryttere, og i nogle Vangskifter er jeg ganske lodløs, saa her er kun ringe Sæd til Gaarden, og den er ikun ganske ringe, eftersom Jorden er ond og med Ukrudt bevokset, hvorover vi aarligen maa købe og borge baade Ædekorn og Sædekorn. — Foruden alt dette havde Gud lagt min salig Mand en stor Svaghed paa, saa han i mange Aar var sengeliggende og ej kunde søge sin Næring, hvorfor jeg i yderste Armod er geraaden, beder derfor ydmygeligen de gode fromme Herrer vilde forbarme sig over mig med nogen Forlinding og Afslag, at jeg udi min Alderdom med mine Børn maa nyde Brødet her paa Stedet. Slig Velgerning skal den allermægtigste Gud rigeligen belønne. — Scherup d. 11. July 1692.

Forblivende deres ydmygeste Tjenerinde og Forbederske

Ellen Vellumsdaatter.

salig Hans Hansens Efterleverske.«

I Følge foran omtalte Papirer i Rigsarkivet fra 1680—1774 fremviste Hans Hansens Enke i Skærup 1691 bl. a. et Skøde om et Mageskifte fra 1579 mellem en Gaard i Dons og en Gaard i Skærup, og et Oprejsningsbrev fra Kong Hans til Herredsfoged Nis Pedersen i Skærup af 1481 paa samme Gaard. 1627 fik Hans Hansen og Hustru Bodil Sørensdatter af Hans Hansen Skøde paa Halvdelen af Gaarden. Desforuden fremviste hun et Skøde af 1638 paa Munkgaarden

i Skærup til Hans Hansen og Peder Henriksen Ravn i Skærup fra Jens Madsen og Raadmand Mads Thomsen i Vejle.

Ellen Vellumsdatter var jo en af de 2 heldige Besiddere af de gamle Selvejerbøndergaarde i Koldinghus Rytterdistrikt, der ved at indsende gamle Skøder og Pergamentsbreve 1691 for at godtgøre deres Selvejerrettigheder, blev kendt for at være ret Selvejer.

Den anden lykkelige var Hans Bertelsen i Eltang, der boede paa Gaard Nr. 7 gl. Matr. i denne By. Et Par af hans Forfædre, der havde boet paa samme Gaard, havde været Herredsfogder i Bruskg Herred, derfor har han maaske haft kongelige Skøder paa sin Gaard ligesom Hans Hansens Enke; thi kun de, der var i det sjældne Tilfælde at kunne fremvise saadanne, blev af Kommissionen kendte for at være rette Selvejere. — Efter de mange Klager og Ansøgninger om Nedsættelse af Landgilden synes Tilstanden her i Rytterdistriktet i Aarene omkring 1690 at have været daarlig. — I Skærup har vi set, at Beboerne paa Byens største Gaarde er blandt Klagerne.

N. B. Skærupgaards og Munkgaardens Hartkorn var 1688: I alt 15 Tdr., 2 Skp., 1 Fdkr., 1 Alb., Ager og Engs. og 2 Skp., 1 Fdkr., 2 Alb. Skovskyld. — 1676 blev en af de Bloesagre, som hørte til Skærupgaard, skænket til Kirken for Herredsfoged Vellom Sørensens Gravsted. (Se bl. a. Side 181 i Aarbogen fra 1929).

I Samlinger til jydsk Historie og Topografi, 4de Række, 4de Bind 4de Hefte, Side 334, er Hans Bertelsen i Eltang opført som boende i Skærup. Dette maa bero paa en Fejltagelse.

MIDTJYLLAND

DE NEDBRUDTE KIRKER — JÆRNUDVINDINGEN

AF RASMUS MORTENSEN

I Midtjyllands Historie er der et Problem, man atter og atter har staaet undrende overfor: Aarsagen til, at saa mange tætliggende Kirker paa et eller andet Tidspunkt i Middelalderen blev øde.

Fra Nykirke ved Vejle Amts Nordkant 4—5 Mil frem mod Syd efter Bække, indenfor det ca. 2 Mil brede Bælte mellem Tyregod—Give—Filskov—Vor-basse og Egtved—Ødsted—Gadbjerg—Kollemorten, alt i Rundkreds langs »gamle Viborgvej«, Halvøens op-rindelige Vejstamme — kan der konstateres 11 ned-lagte Kirker, saaledes grupperet:

1. *Dørken*, ogsaa kaldet Sejrup, nuværende Tyre-god Sogn. »Ribe Oldemor«s Kirkefortegnelse om-kring 1325 over Kirker i Ribe Stift nævner Sætorp Kirke og føjer lidt senere til, at den er øde, »desolata«. Danske Atlas siger: »I Dørken By findes Rudera af en forfalden Kirke.« 1921 blev Pladsen udgravet; Grundfundamenterne til hele Kirken, baade Skib og Kor, fremdroges. Kort efter lod Jordejeren Stenene opbryde.¹⁾

2. *Ullerup*, nuværende Give Sogn. »Ribe Oldemor« omtaler Ullerup Kirke, ligeledes Præsteindberetningen til O. Worm: »Norden for Gyffue kirche ligger en liden by, heder Ullerup, huor findis et stycke froimur

¹⁾ H. Kau: Dørken Kirke, Saml. t. jysk Hist. 4. R. IV p. 284.

aff en liden kirckeside och grænserne kiendes endnu.« Pastor H. Kau lod i Forening med Kreditforeningsrepræsentant P. Sørensen, Give, og Stedets Beboere Kirkeruinen udgrave 1921, hvorved Fundamenterne afdækkedes. Bygningsmaterialet viste sig at have været Kampesten og Kildekalk. Gaardejer Jens Jensen, Ullerup, satte Indhegning om Kirketomten, en Sten rejstes med Indskrift: Her stod Ullerup Kirke 1330. Efter Beboernes Ønske blev Pladsen fredlyst af Nationalmuseet 1922.²⁾

3. *Farre*, Give Sogn. Farre Kirke, hvoraf Levninger har eksisteret indtil nyeste Tid — de sidste Fundamenter anvendtes ved Opførelsen af Farre Missionshus — omtales ikke i »Ribe Oldemor« og maa saaledes være gaaet til Grunde før ca. 1325.³⁾ Tomten paavises Øst for Farre-Givevejen skraas overfor Skolen.

4. *Østergaard*, Filskov Sogn. Kirken her omtales i »Ribe Oldemor«; den laa ved Østergaard ca. 625 m Øst for den nuværende Kirke. 1866 findes Spor af Kirkegaarden med mange Skeletter; nærved ligger *Kirkehøj*.⁴⁾

5. *Amlund* (eller Aast), Lindeballe Sogn. Kirken omtales i »Ribe Oldemor« med Tilføjelse, der viser, at den allerede kort efter Kirkelistens Affattelse var øde. Tomten, som nu er fredlyst og indhegnet, undersøgtes 1910 af Nationalmuseet i Forbindelse med Sognepræst H. Kau; betydelige Fundamentrester — romanske Sokkelsten — fremdroges.⁵⁾

6. *Almstok*, Vorbasse Sogn. Grundvolden af Almstok Kirke, almindelig kaldet »Røde Kirke« (Granit og

²⁾ H. Kau: Ullerup Kirke, Saml. t. jysk Hist. 4. R. IV p. 282.

³⁾ Vejle Amts Aarb. 1927, 249.

⁴⁾ Trap, 4. Udg.

⁵⁾ H. Kau: En gammel Kirkeruin, Vejle Amts Aarb. 1910, 187-192.

Teglsten), ses endnu. Den laa paa »Oldemor«s Tid øde.⁶⁾

7. *Fitting Kirke*, Vorbasse Sogn, opført af Granit og Tuf, var ligeledes øde omkr. 1300'ernes Begyndelse.⁷⁾

8. *Karbjærg Kirke*, Egtved Sogn, ogsaa øde ved ca. 1325.⁸⁾

9. *Yding Kirke*, Ødsted Sogn, nævnes i Præsteindberetning som afbrudt 1545. Murrester opløjedes endnu i Slutningen af 19. Aarhundrede.⁹⁾

10. *Klausholm*, Gadbjerg Sogn. Om Klausholm Kirke findes ingen ældre historiske Beretninger, men stedlig Tradition henførte en Kirke til Klausholmbakken Nord. for Gadbjerg—Lindeballevejen. Her undersøgte Nationalmuseet 1905 Jordbunden og blottede en Del stærkt ødelagte Fundamenter (raa Kamp- og Fraadsten) til en lille Kirkebygning. Tomten er senere opryddet.¹⁰⁾

11. *Kollemorten Kirke* (eller Kapel) skal have ligget i Nørre Kollemorten, Kollemorten Sogn. Historiske Kilder tier herom, men Tradition, Stednavne (*Kirke-dam*), Sognavn og gentagne Gravninger synes tilsammen at give fuld Sikkerhed for, at en Kirkebygning i længst hensvundne Dage har staaet paa dette Steds kuplede Bakkedrag.¹¹⁾

— — —
 Det blev — naar vi ikke regner med de to usikre Kirker ved Kirkebjerg i Give Sogn og i Ravning, Bredsten Sogn — ialt 11 nedlagte Kirker paa et ca. 8—9 Kvadratmil stort Omraade, et Forhold, som maa vække alvorlig Eftertanke, afkræver os en Forklaring.

⁶⁾ Trap, 4. Udg.

⁷⁾ » » »

⁸⁾ » » »

⁹⁾ » » »

¹⁰⁾ H. Kau: Gadbjerg Sogns ældste Kirke, Vejle Amts Aarb. 1906.

¹¹⁾ Meddelelse fra Pastor H. Kau, som foretog flere af de nævnte Gravninger. Se Hugo Matthiessen: »Hærvejen«, p. 78—80, 95.

At gøre Fyldest her er imidlertid en vanskelig Sag. Man har villet søge Gaadens Løsning ud fra den Betragtning, at Midtjylland fra Naturens Haand var et fattigt Strøg, der ikke magtede Følgeskab med andre Egne, da Overgangen fra Trækirker til Stenkirker fuldbyrdedes. De mange nedlagte Kirker skulde saaledes hidrøre fra Skiftet mellem de to Byggesæt, idet man her maatte indskrænke sig, gøre Kirkernes Tal mindre, Sognene større. Saa afgjort som alle de omtalte 11 Kirker (maaske Kollemorten undtagen) var gode faste Stenkirker, er denne Udtydning uholdbar.

En anden Opfattelse, tidlig og tit fremsat, siger, at Katastrofen indtraf med den sorte Døds frygtelige Hærgning omkring 1350. Naturligvis voldte Pesten en uhyre Nedgang netop i disse Egne paa begge Sider Alfarsejen, hvor Ufred og Opløsning kort forinden var draget frem og havde sat dybe Mærker blandt Menneskene og i Landskabet. Dog helt klare Spørgsmaalet kan i sig selv hverken Sot eller Krige. Tilbage staar stadigvæk ubesvaret, hvorfor just Midtjylland skulde forblive henliggende nedslaaet, medens andre Landsdele, i det store og hele vel nogenlunde lignende Skæbne overgaaet, rejste sig. De mange tætliggende Kirker maa jo være Udtryk for en tilstedeværende aarhundredgammel Kraft, hvorledes kunde da en Række samvirkende, for hele Halvøen fælles Ulykker faa en særlig ødebringende Virkning her?

Man maa vistnok igen lægge nøje Mærke til Kirketallet. Hvis vi sammenholder de 11 nedlagte Kirker med de 14 bevarede Kirker i samme Egn: Tyregod, Give, Ringive, Lindeballe, Randbøl, Vorbasse, Egtved, Ødsted, Nørup, Bredsten, Gadbjerg, Jelling, Givskud, Nykirke og erindrer, at her altsaa ikke er Tale om to Hold Kirker, der har afløst hinanden, men at de alle

praktisk talt er fra samme Tid — faar vi for Kirkebygninger indenfor vort Omraade ved Tiden 1150—1200 Tallet 25 ialt.

Set paa denne Baggrund ligger det mærkelige ikke absolut deri, at saa mange Kirker forsvandt. Man henvises især til at spørge om Aarsagen til, at alle disse Kirkebygninger — og dermed Sognedannelser — kunde opstaa her langs Skellet mellem Øst og Vest, mellem Skov og aabent Land; hvorledes blev det muligt, at Folketætheden og den økonomiske Bærekraft var tilstede som naturlig Betingelse for Kirkernes og Sognenes Fremkomst?

Svaret maa formentlig søges i Jærnodvindingen, hvad her blot lige skal gøres opmærksom paa, idet jeg haaber senere at kunne meddele en videre Undersøgelse af hele Spørgsmaalet.

Ved mange af de nævnte Kirker har jeg fundet Smeltepladser i et Antal af over 50. Lindeballe: ca. 30, Amlund 2, Klausholm 3, Farre 4, Give 1, Ullerup 1. Desuden er i Ullerup truffet flere større spredte Jærnblokke, der vidner om ret udstrakt Smeltning, 1 Blok ved Ringive Kirke, adskillige Slaggestykker i Stendynger ved Nørrekollemorten.¹²⁾

Disse Fund viser sammen med Dr. N. Nielsens lignende,¹³⁾ at Midtjylland, og ikke mindst vort Udsnit, har været Centrum for Jærnodvindingen i Oldtiden og Middelalderens første Aarhundreder. Her ejede man baade Malmen og Brændet; langs Vandskellet afsatte de mange friske Væld deres Jærnindhold i Enge og Kær, Bakkedragets Skove afgav fornødent Brænde, hvorimod Vest- eller Østlandet hovedsagelig kun var

¹²⁾ Jfr. Rasmus Mortensen: Jydsk Jærn, Vejle Amts Aarb. 1920, p. 74—108 og samme: Lindeballe Sogn 1929, p. 29—64, 79—81. Siden er her ved Lindeballe Kirke, paa Blæsbjærg iagttaget en større Samling Smeltesteder.

¹³⁾ Niels Nielsen: Studier over Jærnproduktionen i Jylland 1924.

begunstiget med den ene Part af de to Naturgoder, henholdsvis Malmen og Træet.

Det kan altsaa paavises, at et forholdsvis stort Antal midtjydske Kirker ikke blot ligger omgivet af Smeltesteder, men at disse Smeltesteder ligesom samler sig tættest netop umiddelbart ved Kirkerne. Da nu Jærnbrydningen i sin Oprindelse bevislig er ældre end Kirkebygningerne (Pladshensyn nøder mig til paa dette Punkt at henvise til mine nævnte tidligere Arbejder), og da der — bortset herfra — jo ikke er nogen Grund til at tro, Smeltestederne skyldes Kirkerne, saa ligger den Tanke nær, at der mellem Kirkerne og Smeltestederne er en Forbindelse. Det vil sige: den større selvejende Jordbruger, der er saa heldig paa sin Grund at have Jærnmalmen, og som derfor bliver denne kostelige Vares højt begunstigede Fremstiller, den mægtige Smed — han opfører Kirken naar og hvor, han finder for godt, han bliver vel ogsaa Stedets første Præst; Folket udenom søger først hans Smedie, siden hans Kirke, Sognet er dannet.

Men idet Produktionen bliver almindelig, udvider Billedet sig: de mange Kirkesogne fremkommer, Midtjylland glider ind i en rig Udvikling, som i væsentlig Grad afhænger af Jærnet, staar og falder med dette. Man faar med andre Ord en Udstykning i Jordbrug og Sogne, der er saa gennemført, at ændrede Forhold: Jærnfremstillingens Ophør (Mangel paa Malm og Brænde, Indførsel, Prisfald) og almindelig Nedgangstider (Krig, Pest) — faar skæbnesvanger Virkning. Over vidtdrevet Udstykning truer altid saadan Fare. Her er vi vistnok ved den egentlige Aarsag til Midtjyllands Forfald.

VIDEBREV FRA SINDBJERGLUND

VED J. CARL CHRISTENSEN, VIBORG

Paa Nørvang Herredsting læstes 1748 følgende Vedtægter, som Ejerlaget i Sindbjerglund, Sindbjerg Sogn, havde affattet skriftligt angaaende gældende Bestemmelser indenfor Landsbyen.

I dend Hellig Trefoldighets Navn.

Haver vj underskrevne, samtl: Byemænd af Sindbjerglund som er Jens Christensen, Peder Hansen, Niels Hansen, Søren Hansen, Peder Mogensen, Peder Lercke, Laurs Christensen, Thomas Løve, Christen Jacobsen, Hans Jacobsen, Olle Petersen, Jørgen Nielsen, Christen Jensen, Peder Rasmussen og Jens Mortensen samtyckt og indgaaet dette Videbref, paa det at ej noget hverken imod Guds eller Kongens Lov, hos os skal skee, vore omliggende Naboer kunde være til Forargelse, os selv til Skade og stor Fortrydelse, men at alting hos os maa gaae Christelig og lovl: til, og er da til den Ende af os vedtaget følgende Poster, nemlig. —

1.

Hver Mands Gærder for Byens Vange og Gader skal være færdig og [u]straffede paa Voldborg Dag under en Skp. Bygs Straf til Vide for hver Maal, og hver Dag det længere henstaar bødes for hver Maal 4 Sk. danske.

2.

Hvo der gjør Skade paa nogen Mands Gærder eller Diger, rider, kiører eller driver Fæe og Faar over

nogen Mands Toft og Giærde, at der bliver Vej og Gang, være sig Somer eller Vinter uden paa de Steder, med Rette bør at være, eller bliver tilladt af dend Vedkommende bøde 4 Skp. Byg til Viide, og der foruden betaler Skaden til Vedkommende, efter Viidefogdens og 4 Mænds Sigelse. —

3.

Dersom nogen faar skade for anden Mands Giærder ikke er færdig, da skal den som Gjærdemaalet tilhører betale Skaden. Hvis hand sig deri vægrer, skal Viidefogden til sig tage 4 af Granderne og pandte for Skaden, saaledes at dend skadelidte kand blive tilfreds og fornøyet.

4.

Dersom nogen borttager eller bortfører enten Staver eller Riis, af nogen Mands Giærde Vinter eller Somer bøde for hver Gang 1 Td. Byg til Viiden og 1 Td. Haure til Hosbonden, og derforuden betale Skaden til Vedkomende. Er der nogen Huus Folk eller Inderster som det haver giort, og de ej haver at betale med, da skal den selv betale derfor, som dem tilhuse haver. —

5.

Ingen maae understaae sig at hugge eller afhugge lade nogen af de saakaldede Horsballe Torne, saasom de i For- og Efteraaret er til stoer Lye og Beskiærmelse for Bester og andre Kreaturer, særl: naar hart og ondt Vejrlig indfalder, hvo dette gør bøde 4 Skp. Byg til Viiden. —

6.

Hvo som ikke efter meenige Mænds Samtycke og Vedtægt lader møde saa mange dygtige Folck at rydde Kast, Dige Gryft eller andet sligt hvor fornødent gøres, og paa Viide vedtages, give hver Gang for hver Per-

sohn som feiler 1 Skp. Byg til Viiden, om det af Motvillighed skeer uden lovl: Forfald. —

7.

Hvis Faar, Fæe eller Bæster, som komer i vores Korn eller Hegnes Vang, fra Voldberg Dag og til Høe og Korn er indauflet, skal bøde for hver Svin eller lidet Høved 1 Sk. og for hvert stort Høved 2 Sk for hver Gang, og der foruden betale Skaden efter Viidefogdens og fiire Mænds Sigtelse. —

8.

Befindes noget Fæe, stort eller lidet, at kome i Korn eller Enge førend bemte Tiid for Hyrdens Forsømelse, skal hand give derfor som melt er og betal selv Skaden.

9.

Hvilcken Mands Qvæg, som ikke kome og følger med Hyrden men driver for Vild og Vove, eller nogen sær Drift, uden meenige Mænds Minde: skrives for hvert stort eller lidet 1 Skp. Byg hver Gang, og om nogen Skade skeer, det da at betale efter Danemænds Søgelse som for er melt.

10.

Hvo som sætter sine Hopper i tyre, ved andens Eng eller Korn, skrives hver Gang for 2 Sk. til Vide, om der er løse Føl med Hopperne. —

11.

Hvem som holder sine Plovbesten i anden Mands Eng eller Korn efter Valdborg Dag i dode Tider bøder for hver Gang 1 Skp. Byg, og Skaden derforuden at betale.

12.

Hvem som ellers befindes forsættel: viis med Heste eller Hopper, Dag eller Nat i Eng eller Korn, bøde for

hver Gang 1 Td. Byg til Viden, og Skaden derforuden at betale. —

13.

Befindes Marckmanden at være forsømelig eller med nogen at see igienem Fingre, og det hanem overbeviises, da skrives hand for 1 Skp. Byg hver Gang til Viide.

14.

Hvo som pløyer eller slaauer fra anden, og det kunde agtes at være giort med Forsæt, eller Uret, skal give til Viide een Td. Byg og 1 Td. Haure til Hosbonden, og inden anden Dags Aften strax lægge det tilbage igien, eller bøde til dend som Skaden lide fuld Beta-ling, og for hver Dag det længere end melt er henstaae, bøder til Viide 1 Td. Byg og bøde efter Loven.

15.

Hvo som paa Agger og Eng finder sig at skee For-nærmelse og derofver lader samenkalde hvor Mand i Byen boer skal efter Viidefogdens og 4re af Grander-nes Sigtelse for Umage og Forhindring fra deres Arbejde dem samtl: fornøje og betale, og hvis ikke samtl: Byemændene blive næste 8te Dage afbetalte; da Viidefogden og samtl: Mænd har Frihed til at ud-pandte af dend skyldiges Boe, saa meget, som kand af betale samtl: Umage, efter Viidefogdens og 4re Mænds Sigelse.

16.

Og som det er Reeb Jord paa vor Mk. og Æng, da naar nogen finder sig brøsthouden, skal hand for samtl: Byemændene vare og klage, da Vidfogden med 4re Mænd tildeele ham Retten.

17.

Ingen maa vende paa anden Mands Høveds Agger

efter al dend er saaet under 1 Skp. Byg til Viide for hver Lod, og hver Gang.

18.

Hvo som stieler eller bortfører anden Mands Hø eller Korn af Marcken eller Agger, bøder 1 Td. Byg til Vide og 1 Td. Haure til Hosbonden, samt betale Skaden, og siden der for være Lovens Tiltale undergiven.

19.

Befindes nogen at agge eller riide over nogen Mands slagen Græs eller Holmsted, eller tyre deres Bæster der, de give 1 Skp. Byg til Vide for hver Gang det saa befindes.

20.

Ingen maa gaee i Kiær, eller nogen steds i Follets Eng at slaee, førend det af meenige Grander derom er vedtaget, ej heller slaee flere Skifter end paa Vide samtyckt er, under 1 Skp. Bygs Straf til Viide.

21.

Dersom nogen befindes at fløtte Skiæl paa Agger eller Eng, da dend det, gjør, give for hvert Sted 1 Td. Byg til Vide og 1 Td. Havre til Hosbonden, og siden lide efter Loven.

22.

Hvo som ikke holder deres Ledder ustraffel: ved lige, at de hænger vel og leddig, og kand luckes fra og til med Klincker, og hvad dertil hører, bøde for hver 1 Skp. Byg til Vide og hver som icke lucker efter sig, skal skrives for 1 Sk. hver Gang.

23.

Ingen maa have Hæste eller Hopper i tyre imellem Eng eller Korn uden meenige Mænds Minde, hvo derimod gjør giver 4 Skp. Byg til Vide for hvert Tyreslæt.

24.

Findes nogen om Hver-Dage eller Søndage med Hæste eller Vogn, Plov eller Harve, Høleer eller Riven at arbeide eller lade arbeide, enten ved Høe eller Korn, eller nogen grov Gierning, give for hver Gang 1 Skp. Byg til Vide og 4 Skp. til Hosbonden, samt bøder efter Loven.

25.

Ingen maae have meere Qvæg eller Bæster paa vores Drift i Fælleden, end som hver Gaard efter Hartkorn kand tilkome og derom bliver jævnet og vedtaget.

26.

Haver nogen Mand ikke selv saameget Qvæg, som hand efter Jevning og Ligning kand tilkome og maa have paa vores Drift, Arveret eller Fælled, da maa hand tage ind for Leje, og om der er nogen i Byen som begiærer at faae sit Qvæg og Bæster derpaa for Leje, bør hand at give meenige Danemænd det tilkiende.

27.

Ingen maae tage fremed Fæe nogensteds fra uden han det tilforn paa Vide for meenige Grander har tilkiendegivet, og beviist at ingen Svaghed er paa de Stæder, han agte at tage det fra, under 1 Td. Byg til Vide, mens Svin og Giæs eller desl: maa ingen tage til Græsning, uden samtlige Granders Samtycke, hvo herimod giøre, give 1 Skp. Byg til Vide for hvert Høved.

28.

Alle og enhver, Huus- eller Boelsmand, som vil have deres Bæster, Qvæg, Faar eller Svin paa vores Byes Mark skal møde til Viide den næste Søndag for Philipp Jacobi Dag og da rigtig angive, hvor mange Høveder de have af hver Slags, og til dend Tiid be-

tale for same, og give af en Hæst eller Hoppe 1 Mk. af en Koe 1 Mk. og af en Qvie eller Stud 8 Sk., af et Faar 2 Sk. Understaar sig nogen herimod noget Qvæg at have paa vor Marck, som ej tilforn rigtig er angiven og betalt for, da straffes efter meenige Granders Sigelse, saasom for Volddrift.

29.

Ingen maae saae i vores fællets Fædrift, ej heller skiære Græs i vores Kiære eller andensteds med mindre alle Granderne give deres Tilladelse dertil, hvo dette gjør give 1 Skp. Byg til Vide hver Gang.

30.

U-formeer nogen, eller uden Aarsag slaer Hyrden eller hans Folck, It: dend som Marcken skal vogte, bøde for hver Gang 3 Skp. Byg, og derforuden tale dens Minde som Uret skeet er.

31.

Klager Hyrden paa Videstevne over nogen, at hand ej kand faae sin Løn til rette Tiider, bør Byemændene staae ham bie, og strax det fra dend skyldige udpante.

32.

Dersom noget Høved stort eller lidet, der drives for Hyrden og komer med Hyrden, og for hans Forsømmelse Skyld bliver borte eller omkome, imidlertiid de er under Hyrdens Haand, da skal hd: betale Eiermanden det efter Granders Sigelse.

33.

Dersom Fæhyrden eller Svinehyrden er forsømel: og ikke driver med Fæet eller Svinene, paa tilbørl: Tiid og Stæder efter hand af meenige Grander er advaret, da bøder hand for hver Gang hd: gjør derimod og det klages, 1 Skp. Byg til Vide.

34.

Haver Hyrden over nogen at klage, eller nogen over hannem, da give de det tilkende for hver Mand paa Vide, som derpaa skal grandske, hvo Ret eller Uret haver gjort, og skaffe dend forurettede Ret.

35.

Hvo som har Svin skal møde og løne Svinehyrden, hvad eller hand lader dem gaae med Hyrden eller ikke, under 1 Skp. Byg for hver Svin, der er Vinterfærdig.

36.

Saafremt Svinehyrden tager Byesvinene an, skal hver Mand lade sine Svin følge Hiorden og ej holde nogen hieme, saa at Hyrden siden ikke kand holde dem i Marcken hos sig. Hvo derimod gjør, give for hver Gang derpaa klages 1 Skp. Byg til Vide, med mindre det kand være een Soe med Griise, da skal Eiermanden selv svare og staae til Rette, for hvis Skade hun gjør.

37.

Hvo som ikke vil lade sine Sviin følge, som meenige Grander bør at gjøre, men holder dem i tyre eller lade dem gaa løse, og de findes derover i nogens Mands Eng eller Korn, da skal hand give for hver Sviin hver Gang 1 Skp. Byg, og der foruden betale Skaden. Det same er og at forstaae, om nogen Sviin gjøre nogen Skade, enten om Morgenen før Hyrden driver, eller om Aftenen siden Hyrden har sluppet dem.

38.

Hvilken Mand som Videstocken haver begynder først at hiorde med hvilken Hiord det være kand.

39.

Ingen uskaaren Hæst maa være paa Marken læn-

gere end som dend er tvende Aar gammel, uden dend hægtes paa Eiermandens eget, under 1 Skp. Bygs Vide hver Gang dend løs kommer, og nogen derpaa klager.

40.

Umyndige Børn under 15 Aar, saa og skalckagtige deres Vidne skal ej staae for fulde.

41.

Findes nogen som løgnagtig paa andre vidner, bøder hver Gang til Vide 2 Skp. Byg og [1] Td. Haure til Hosbonden.

42.

Hvo som ikke yder sin Viide til dend Tiid, som advares og enten Manden selv eller hans Fuldmægtig ikke møder efter meenige Granders Sigelse til rette Tiid skal for hver Gang de udebliver give 1 Skp. Byg til Viide.

43.

Videbyget skal udgives dend Dag [og] Tiid det af meenige Mænd bliver samtyckt, paa en vis Dag under 1 Skp. Byg til Vide for hver Uge det over staar. Forsømmer Videfogden at kræve det, giælder hand same Viide.

44.

Hvo som ikke vil give sin Vide i rette Tiid, skal alle Grander være forpligtet at følge Videfogden i Huus og Gaard og same forsømte Vide udtage og ikke dermed at bryde enten Huusfred eller Gaardfred eller lide nogen Tiltale, eller tage derfor nogen Skade.

45.

Hvo som ikke gaaer med same Vide at udpandte naar han tilsiges, skrives for 1 Skp. Byg, uden de beviiser sig i lovl: Forfald at være, og er hand motvillig,

stridig og vil ikke følge med at pandte, da giælder hand same Viide dobbelt.

46.

Bliver Pandtet ikke løst til ottende Dag, da er det forfalden til meenige Granders Bæste, og skal Videfogden svare dertil om det hanem efter beente Tiid fra komer uden meenige Mænds Samtycke.

47.

Videfogden som Videstocken haver, skal ved Samvittigheds Æed ingen skaane, men gjøre dend eene saa god som dend anden, og ingen Uret gjøre under 1 Td. Bygs Fortabelse til Vide, og 1 Td. Haure til Hosbonden, naar derpaa er kiendt af 4re af de bæste gamle Mænd.

48.

Videstocken maae ingen have uden et Aar tillige paa det dend eene ei bebyrdes med at være Videfoged meer end dend anden, men skal same omgaae fra Mand til anden, som sædvanl: været haver, og skal Videfogden være ansvarl: til at Videbrevet ei komer til Skade i nogen Maader, skeer det, stande hand derfor til Rette efter meenige Mænds Paaskjønende.

49.

Videbrevet skal læses paa Grandestefnen for meenige Mænd efter Loven, og ellers saa ofte det af nogen forlanges.

50.

For Vide Byget skal Videfogden gjøre Regnskab, naar meenige Grander vedtager hvad Tiid det skal samles.

51.

Vores Grandelaug skal Videfogden have flittig Indseende til at intet uskickeligt skeer, enten hos de

gamle eller unge, og dersom noget usømeligt begaaes, skal hand derpaa strax uden nogen Persohns Anseelse rette under 1 Skp. Bygs Vide, hvor udi 4re Mand, med hanem skal have at ordenere.

52.

Hvo som løgner een anden, truer, skielder eller bandeder paa Grandestevne, eller i andre Maader i vores Granders Forsamling, eller med nogen anden U-skikkelighed, og Guds Nafns Misbrug, gjør nogen Forargelse, skal giver for hver Gang og hver Æed 1 Skp. Byg til Viide.

53.

Dersom noget Høved stort eller lidet, af Fæe, Faar, Lam eller andet være sig med hvad Navn det nævnes kand bliver borte og saunes af Eiermanden, da skal Videfogden med meenige Grander, strax følge med dend der har mist og i hver Mands Huus og Gaard, hvor hand vil randsage og søge, og hvad heller hand finder noget eller ej af det som hanem med Rette kunde tilhøre, saa skal dog ingen have forseet sig derimod imod Loven.

54.

Hvad de fleste og ældste Grander vedtager som kand være Byen og Granderne til Bæste, skal holdes uryggel: af alle under 1 Td. Bygs Vide og 1 Ærte Havre til Hosbonden.

55.

Hvo som bærer eller bruger nogen Vaaben eller Verie, eller nogen ulovl: Gevæhr til vor Grandelav og Vide, giver 1 Skp. Byg til Viide hver Gang og 4 Skp. Havre til Hosbonden, og om hand truer og undsiger nogen, enten i vores Grandelav eller paa Videstævne,

da at give ligesaa meget til Straf som foreskrevet staa, men gjør hd: Skade, og ved Syn findes blaa eller blodig, da giver dend, som Skaden gjort haver 4 Skp. Byg til Vide og ellers derefter bøde efter Loven og lide efter Sagens Beskaffenhed.

56.

Hvem som ikke self haver saa mange Kreaturer til Græsning, som hand maae have efter hans Gaards Storl:hed, nyder for hvis hd: feiler, og for de andre Grander indtage for et Bæst eller Koe 1 Mk. og for Ungnød 8 Sk., og hvo som haver noget til overs da betaler hand derimod der for, som meldt er.

57.

Hvis noget vidre, som udj dette vores Videbrev kand være forglemt, og der udj burde indført at være, og det siden kand erindres, og vorder foregivet af meenige Grander det være sig med Diger, Giærder, Ledde og desl: at syne og besigtige, eller Svin at holde ringet, med videre som kand forefalde, og ej er lovstridig, eller Byen til Skade, da skal same iligemaade efter komes under Vides Straf, som af samtl: kand paalegges... ligesaa fuldkomen, som det her udj var indført.

Og til destoe trygere Forsikring af dette af os vedtagne og indgangne Videbrev, uryggel: kand vorde holdet, saa understaar sig eenhver af os allerydmygst at ombede vores naadige Herskab og Hosbonde, eller deres Fuldmægtiger, at de og til Vitterlighed ville behage dette at underskrive, paa det Tingsvidne, uden foregaaende Stævnamaal der efter kunde erlanges: Da enhver af os vil beflitte sig paa efter dette vores Videbrev, saa fredel: at leve med sine Naboer at ej nogen

Kiv eller Trætte skal opkome iblandt os: Hvilket vj
bekræfter med vores egne Hænder og Underskrift.

Datum Sindberg Lund d.18. May 1748.

Jens Christens:, Peder Hansen, Niels Hansen, Søren
S: H. S. Hansen, Peder P. M. S. Mogensen, Peder
Pedersen Lærcke, Thomas T. C. S. Christensen, Hans
H: J: Jacobsen, Jørgen J: N: S: Nielsen, Christen Jensen,
Peder Rasmussen, Jens Mortensen.

H: v: Arenstorff. Fridr: Andr: Johansøn. S. L. Fogh.
(L. S.) (L. S.) (L. S.)

SLÆGTEN BIE OG MUSEUMSGAARDEN I FREDERICIA

AF KONTORCHEF LORENTZ BIE

Med *Simon Lauritz Bie* kom en norsk Slægt til Danmark. Den bestod af Odelsbønder, d. v. s. Selvejrbønder i Trøndelagen, og i Trondhjem blev ogsaa Simon Lauritz født den 12. April 1745 som eneste Barn af Købmand, en af de »12 Mænd« i Byen, Lorentz Bondix Bie og Hustru, Karen Kirstine Hoff, hvilken sidste oplevede den høje Alder af 99 Aar.

Han kom i Kathedralskolen i Byen i 1761, blev Student derfra i 1766, drog kort efter til Danmark og blev her 8. Dec. 1769 Landmaaler i Ribe Stift. Paa denne Egn fik han nu sit Virke i omtrent en Menneskealder, stiftede Bekendtskab og ægtede antagelig i 1771 (Vielsen er til Dato ikke funden) Christine Margrethe Paulsen af den bekendte sønderjydske Slægt. Hendes Fader, Hans Adolph Paulsen, ejede Gaarden Hundsbæk i Læborg Sogn, og Moderen hed Margrethe Elisabeth Idum. I Februar 1774 blev han Landinspektør og har antagelig da haft sin Bolig i Follerup, hvor de tre første Børn er født, men senere, efterhaanden som Børneflokken øgedes, er Opholdsstedet blevet bestemt af, hvor Arbejdet krævede det. I en Ansøgning om en anden Stilling anfører han, at han »er den første Landmaaler i Danmark, som har paataget sig at gøre Udskiftninger, og det imellem Selvejere, der i det fuldkomneste vare Selvejere«. Fra 1776 faar han

anvist Bolig i Fredericia, og i 1783 køber han den nuværende Museumsgaard. Børneflokket er imidlertid vokset, og i 1787 ses Gaarden at være beboet af:

Ægteparret Simon Lauritz Bie.

Datteren Adolphine Kirstine, senere gift med Major i jyske Inf.-Reg. Johan Wilhelm Klüver, senere Toldkasserer i Trondhjem.

Sønnen Lorentz Peter, senere Oberst i fynske Inf.-Reg., fik Ridderkorset for Tapperhed i Slaget ved Sehested.

Datteren Christine Margrethe, død ugift i 1807 i København, »af Nervesyge fra Bombardementsdagen«, antagelig saaret ved den Lejlighed.

Datteren Caroline, senere gift med Kommandør-Kaptajn Henrik Sigismund Gerner af den kendte Søofficersslægt.

Sønnen Hans August, senere Stiftslandinspektør, Kammerraad og Ejer først af »Cathrinedal« ved Holbæk, dernæst af »Bangsbo« ved Frederikshavn.

Datteren Bergithe Marie, død ugift i København, 82 Aar gl.

Datteren Elisabeth Cathrine, død ugift i København, 95 Aar gl.

Endvidere boede her 2 Logerende:

Søren Ravn, 26 Aar, Inspector-Assistent ved Landmaalingen,

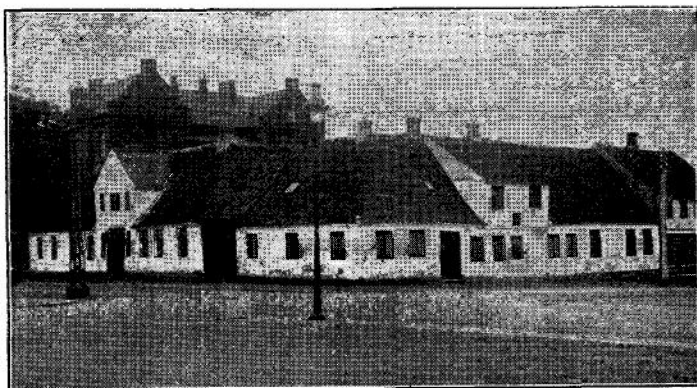
Sec.-Ltn. Klüver, 34 Aar, som senere blev Bie's Svingersøn.

Endelig 7 mandlige Tyende.

I 1790 fødtes endnu en Datter, Johanne Sabine, som senere blev gift med Oberstlieutenant i slesvigske Jægerkorps, Carl August Rathlev, som ogsaa fik Ridderkorset for Tapperhed i 1813. Det militære Element

blev saaledes kraftigt repræsenteret i Familien og satte endnu et Skud i Fredericia, den senere Kommandant, General Lorentz August Bie, som vil være kendt af ældre Fredericia-Borgere.

Imidlertid blev det vanskeligt at forsørge de mange Munde af Embedets ringe Indtægter, og Tanken at komme bort fra Fredericia beskæftigede ofte Land-

Landinspektør Bies Bolig i Fredericia.

inspektøren. Han ansøgte uafslædig om ledige Embeder, ikke alene som Landinspektør i andre Stifter, men ogsaa om Toldkontrollør-, Amtmands- og Amtsforvalter-Embeder, ja, i 1790 endog om Stillingen som »Archivarius og Underbibliothecarius« efter afdøde Kammerraad Broager. I 1782 opgiver han sin Indtægt til 250 Rdl. aarlig, og i 1794 opgiver han, ikke uden berettiget Ængstelse, »at Udstykningen i Stiftet snart er endt, og at der kun er 2 Aars Arbejde tilbage for ham, hvorefter han ikke har noget at leve af.« Hans Ihærdighed blev dog omsider rigeligt belønnet.

Hans Hustru døde den 28. Febr. 1800 i Fredericia og blev begravet paa Michaelis Kirkegaard. Paa Graven

rejstes i 1817 en smuk »colonne af bornholmsk Sandsten med en Lampe i en Niche forneden og en Urne foroven af italiensk Marmor«, den kostede 334 Rdl. og blev leveret af P. Dantzer i København. Da Gravstedet i Tidernes Løb fuldkommen var udslettet, blev Søjlen i 1914 flyttet til General Bie's Familiegravsted, som nu er overtaget af en Slægtning, Gross. Peter Bie, og hvor den staar den Dag i Dag.

Samme Aar som Hustruen døde, opnaaede Simon Lauritz Bie, ved Udnævnelse af 26. Nov. 1800, efter Peter Friedrich Deichmann Stillingen som »Inspecteur ved Classe Lotteriet i København«.

Medens Gaarden i Fredericia i 1802 solgtes for 2100 Rdl. til Rebslager Anders Mikkelsen, flyttede han med 6 ugifte Døtre til København, hvor han først tog Bolig i Helliggeistes Stræde Nr. 146, og her oplevede baade Slaget paa Reden og Bombardementet i 1807 i et Kvarter af Byen, hvor det gik hedest til.

Hans Pengevanskeligheder var nu ophørt, og han var paa Vej til at blive en velhavende Mand. I 1811 købte han Ejendommen Kronprinsessegade Nr. 388 (nu Nr. 12), som i Dag staar ganske uforandret, for 25,000 Rdl.; i Stuen havde han sit Kontor, og paa første Sal sin Bolig. Han administrerede fra dette sit lille Kontor Fordelingen af Lodsedler til hele Danmark og Norge og maatte, uden selv at stille Kaution, være Kautionist for alle Kollektørerne. Hans efterhaanden betydelige Formue maatte han, ligesom andre, søge anbragt i private Foretagender, da Banker ikke fandtes i den Forstand som nu, og dette var selvsagt ikke uden Risiko. I Landets store Godser fik han Prioriteter, og københavnske Handelsfirmaer gav ham »Forskrivninger«, men han glemte ejheller ved disse Anbringelser at raadsørge sit Hjerte. Foruden at støtte unge,

foretagsomme Handelsmænd med rentefri Laan, hjalp han Enker og Folk, for hvem det var gaaet tilbage, paa samme Maade, og tit fik han ikke Kapitalen tilbage. Sine Børn støttede han med rund Haand i deres Ægteskaber; Pengeforholdene var jo i Begyndelsen af Aarhundredet fortvivlede, og Sønnen Lorentz, som var Officer, skriver f. Eks. i 1814 fra Fredericia, at han har Gage til Gode hos Kongen for 7 Maaneder. Sønnen Hans forstrakte han med 31,000 Rdl. til Køb af Gaarden »Cathrinedal«.

Søndag den 5. Jan. 1817 døde Simon Lauritz Bie og blev begravet paa Assistents Kirkegaard. Et meget smukt Monument rejste Børnene over ham med følgende Indskrift: »Den værdige Olding, den ømme Fader, Simon Lauritz Bie, forhen Klasselotterie-Inspektør i Kiøbenhavn, født den 11. April 1745, død den 5. Januari 1817, sattes dette Minde af hans taknemmelige Børn.«

Da dette Monument, som stadig er bevaret, blev opsat, har Børnene ogsaa betænkt Moderens Grav i Fredericia med et Monument. Hans efterladte Formue beløb sig til 362,811 Rdl. og et gediegent Indbo, som fordeltes blandt 7 Børn. To ugifte Døtre arvede Ejendommen i Kronprinsessegade, hvor de boede til deres Død, og hvor de beholdt en Kollektion, Byens største, med 3800 Lodder, medens »Forskrivninger« og Panteobligationer fordeltes blandt alle Børnene. Boet, som var underkastet de stærkt skiftende Pengekonjunkturer, blev først sluttet i 1821 af Eksekutorerne, Justitsraad, Politie Directeur Otto Himmelstrup og Cancelliraad, Procurator Christian Brøndlund. Under Opgørelsen blev indbetalt 16,000 Rdl., som indestod i Handelshuset Meyer & Trier »uden noget Bevis«; men til Gengæld blev opdaget at Fuldmægtig Gleiss, som var Afdødes

betroede Mand, havde besveget ham og Lotteriet for et betydeligt Beløb, som Boet maatte tilsvare Rentekammeret med 14,000 Rdl., foruden at 37,000 Rdl. maatte afskrives som uerholdelige. Et ganske pudsigt Tab for Boet opstod derved, at General Bachmann, som skulde bringe 400 Rdl. fra Svigersønnen Rathlev, som da var med det danske Kontingent i Frankrig, havde det Uheld under Sejladsen over Bæltet, at Sedlerne »blæste fra ham«. Man ansøgte Banken om at faa Beløbet godtgjort, men selvfølgelig uden Resultat.

En morsom Samling Silhuetter i fuld Figur af Landinspektøren og hele Familien fra Fredericia-Dagene er bevaret, ligeledes en fortrinlig Pastel af Simon Lauritz Bie, malet kort før hans Død af Horneman. Slægten findes i Danmark repræsenteret ved Efterkommere af begge hans Sønner, hvorimod den er uddød i Norge.

HAVEDYRKNINGEN I VEJLE AMT

OMKRING AAR 1900

AF JOHANNES THOLLE

Til den Redegørelse, som Kommunegartner *Dahl* har offentliggjort i Vejle Amts Aarbøger, og som væsentligst beskæftiger sig med det længst svundne, knytter sig naturligt en Beretning om Tilstanden op imod vor Tid, lidt før Aar 1900. En saadan er affattet paa det daværende Tidspunkt af tre i Havedyrkningens Stilling særligt kyndige Folk, nemlig *Harald Schmidt* i Vejle, *Handelsgartner C. Petersen* i Fredericia og *Murermester Morten Nielsen* i Kolding. Beretningerne er udførte efter Opfordring af daværende Leder af Havebrugshøjskolen *Vilvorde*, *Direktør Stephan Nyeland*, og var beregnet at skulle benyttes til det Værk om Havebruget i Norden gennem tusind Aar, som *Nyeland* havde syslet med gennem Aartier. Værket er aldrig udkommen, — ja det er end ikke i en saadan Stand, at det vil kunne finde Udgiver i sin nuværende Form, og da *Nyeland* for Aar og Dag siden er afgaaet ved Døden uden at efterlade sig nogen, der kunde eller vilde overtage Arbejdet med Tilrettelæggelse af Stoffet med Udgivelse for Øje, er der ingen som helst Sandsynlighed for, at det nogensinde vil se Dagens Lys i Form af et Værk, som det var tænkt. Noget af det værdifuldeste i den kolossale Materialesamling, Manuskriptet i Virkeligheden er, har vi i de Beretninger, som indsamledes af ham, og som forfattedes af

stedkendte Folk. En hel Del af disse er af Forfatteren til nærværende offentliggjort i andre lokale Aarbøger. Nedenfor følger de Beretninger for vort Amt, som er affattet af de ovennævnte Herrer og indsendt (dateret) April og Maj 1897. Beretningerne er en Ubetydelighed omformet af Nyeland, men iøvrigt Forfatternes egne, og de gengives efter Nyelands Afskrift, der opbevares i Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles Bibliotek.

Som første Beretning skal gengives den fra *Vejle* og *Omegn*, der lyder:¹⁾

Her findes for Tiden 5 større Gartnerier, forsynede med Drivhuse, hvis fornemste Forretning er Blomsterdriveri og Binderi.

Nogle have ogsaa lidt Planteskoledrift. Der er desforuden flere mindre Gartnerier, som dyrke Kjøkkensager, og ligeledes flere Husmænd, som dyrke det samme.

Gartner Lassen begyndte sin Virksomhed 1858, og før hans Tid var her kun to Gartnere, som kun dyrkede Kjøkkensager.

Ved Amtmandsboligen og ved de fleste gamle Kjøbmandsgaarde og 7 à 8 Steder foruden findes Haver paa 2 à 3 Skp. L., som mest tjene til Fornøielse og holdes i god Orden. Frugttræer findes i dem alle; men de lykkes ikke saa godt paa Grund af den lavtliggende Jord, ofte gammel Enghund, hvor Grundvandet staar højt.

Ved Skyttelaugshuset i Nørreskov, c. $\frac{1}{4}$ Mil fra Byen, findes en smukt anlagt Have, der gaar som en Landtunge ud i *Vejle Fjord*. Haven er for omtrent 30 Aar siden anlagt af Gartner Bøgh i Horsens.²⁾ Ved Herregaardene i Omegnen findes ganske smukke Haver, som ved Thyrsebæk, og dertil fører en smuk Lindeallé,

ved Grundet, Leerbæk, Haraldsgave, Rugballegaard, Julianebjerg og Faarupgaard.³⁾

Julianebjerg har en udmærket Frugthave.

Før var Torvehandelen større end nu. Den meste Handel sker ved Sælgekoner, som faar en Provision af 20 %, saa der bliver ikke megen Fortjeneste for Producenterne. Her findes ogsaa Grønthandlere, deriblandt især Knudsen, der har stor Handel og altid har Aarets Nyheder. Syd og Nord for Fjorden haves gode Frugtegne. Der findes ikke mange Bøndergaarde, hvor der ikke er anvendt meget paa Haverne, og der findes ogsaa gamle Frugtræer.

I Munkebjerg Skov findes vildtvoksende Taxtræer,⁴⁾ disse ere dog svage; men der er Masser af kraftige Christtorn. Meget store Christtorn Træer findes i Lille Grundets Have og paa Vinding Bakker. Der er en meget stor Eg i Vejle Nordskov, hvis Alder anslaaes til 400 Aar.

Om *Fredericia* hedder det:⁵⁾

Kammerherre Lorezens Have, som jo var saa god, skiftede Ejer ved hans Død, vistnok i 1865, og efterhaanden forfaldt Haven aldeles; men nu har Oberstlieutenant, Fabrikant Voss købt den og sat den i Stand. Dog er en stor Del af Havens Areal bleven bebygget og noget taget fra til mosaisk Kirkegaard,⁶⁾ saa den er dog ikke mere, hvad den var før. Haven var anlagt i Terrasser, der vare beplantede med Espalietræer og Vinstokke. Der var ledet Vand fra Voldgraven igjennem Volden i Blyrør til Springvand.

Karolinelund er et af Fredericias offentlige Anlæg, beliggende Øst for Havnen og grændsende op til Castellet; det er nærmest beplantet som Skov og blev anlagt af Byen c. 1830 ved daværende Handelsgartner Sommer, der ogsaa skal have anlagt Karoline Amalie-

lund ved Horsens. Karolinelund er bleven udvidet for c. 7 à 8 Aar siden. Anlagt af Kandidat Mariboe.⁷⁾

Af private Haver er Fabrikant Valeurs, der er anlagt for c. 16 Aar siden af Voldmester Jensen. Enkefru Andersens Have ved hendes Villa Bonnaventura er anlagt af Kandidat Mariboe.

Af Handelsgartnere maa foruden M. Sommer nævnes Jensen, en meget flittig og dygtig Gartner, som døde for 5 à 6 Aar siden. Handelsgartner Heyn har nu overtaget det; men mest drives Frøhandel. Havebrugs-kandidat Mariboes Planteskole ved Hannerup har Masseproduction af Skov- og Lætræer. Handelsgartner Robby og C. Petersen befatte sig alene med Blomstergartneri og begyndte 1881 og 82. Af Gartnere, der drive Kjøkkenurter, er Olsen paa Solbakken den betydeligste.

Der kommer meget fra Fyn, hvor en Mængde mindre Jordbrugere langs Kysten, særlig ved Boringsvig, dyrke Kjøkkenurter. De komme hver Torvedag med deres Baade og forhandle deres Væxter, dels fra Dør til Dør og dels paa Torvet, hvad der er uheldigt for Gartnerne her, da Fynboerne ofte sælge saare billigt for ej at tage Varerne med hjem.

Palaishaven, som befandt sig umiddelbart ved det tidligere herværende kongelige Palais, der laa hvor den nuværende Banegaard og Banegaardsterrain findes, beboedes 1835 af General Castonier, men fra 1835 til 1839 af Prinds Frederik (VII). Det var i sin Tid Byens smukkeste Have, dens Areal var 10,000 Kv. Al. Der var et Driveri, nogle Bakker og Gjødningssbede, en stor Mængde smukke, ualmindelig vel vedligeholdte Espalietræer af Fersken, Abrikos og fine Kirsebærsorter og en dengang enestaaende udsøgt Samling af c. 50 fortrinlige Stikkelsbærsorter. Exam. Gartner A. Christen-

sen,⁸⁾ der havde lært ved Handelsgartner Hintze²⁾ i Kiøbenhavn og saa vidt jeg ved tog Examen paa Rosenborg 1830 med 1ste Character, var der og blev senere Gartner paa Hindsgavl. Han var paa Palæet fra 1835 til 1856 og var en ualmindelig dygtig og flittig Gartner, der omfattede sit Fag med stor Interesse. Palaishaven var derfor kjendt i vide Kredse som een af de smukkeste Haver. Mange kom langveis fra om Sommeren for at bese Haven. Der maatte sælges Frugt, som blev spist paa Stedet, og Gartneren havde Forpligtelse til at levere 20 Meloner til Hoffet i Kjøbenhavn. I 1856 gik Palaet i Privateje og Haven forfaldt aldeles. Hr. Christensen fik aarlig Pension af Staten til sin Død, 20. Maj 1895. Han var født 1803 og blev altsaa 92 Aar.

Kolding og Omegn:⁹⁾

For 30 à 40 Aar siden fandtes der i Kolding kun ubetydelig Gartneri, og saa godt som ingen Planteskole. Gartnerne ernærede sig som Handelsgartnere og ved Anlægsgartneri. Kjøkkenhaven stod ogsaa meget langt tilbage. Den største Part af Byens Forsyning kom andetsteds fra, væsentligst fra Fyn. Det var Grønt- og Frugthandlere, der indforskrev det. Det varede dog ikke mange Aar, før der blev taget fat, først paa Kjøkkenhaven og Planteskoler, og Fremgangen har været saa betydelig, c. 50 Td. L. med Kjøkkensager og 16 Td. L. Planteskole. Blomstergartneriet udviklede sig noget senere. Det er først i de senere Aar, at der er bleven 6 større Blomstergartnerier, foruden flere mindre, der have Planteskole ved Siden af. Her er nu betydelig Overproduktion, som mest afsættes til Midt- og Vestjylland. Kolding er meget heldig stillet ved Tværbanen og Vestbanen. Cand. Ejlers Have er nu Planteskole, Kolding Planteskole, som dyrkes af Gartner Th. Olsen. Først var det Skovtræer, nu mere Roser

og Frugttræer samt Sirtræer og Sirbuske, der ere i Planteskolen. Her tiltrækkes aarligt 14,000 Frugttræer. Murermester M. Nielsen¹⁰⁾ har 2 Td. L. Frugthave, og deraf 1 Td. L. til Forsøg. Største Delen er plantet 1876—77. Han fik 1883 Hædersdiplom fra Selskabet for Havedyrkningens Fremme. Han har gratis uddelt Frugttræer, og har Tilsyn med de offentlige Anlæg. I Vejstrup bor Gartner O. Knudsen, der har et Areal af 8 Td. L. og virker for Frugthavedyrkning. Seest har 2 Gartnerier. Gartner Minck har mest Blomster og Planteskole.

Det smukke Parkanlæg omkring Koldinghus¹¹⁾ er i det væsentlige anlagt 1874, men er allerede paabegyndt 1868, hvor en Brandkaptajn fik anlagt en smuk Allé langs Slotssøen ved Foden af den høje Bakke, hvorpaa Slottet og Staldgaarden er opført. Paa Syd-siden af Ruinen staar de gamle Linde.

Communen har udstykket 20 Td. L. i Havelodder, som udlejes billigt. De benyttes næsten udelukkende af Arbejdere, der nu paa Grund af den kortere Arbejdstid faa Lejlighed til at passe det. Disse Smaahaver er i høj Grad opdragende; thi enhver søger at holde den bedste Orden og at pleje Planterne bedst.

Teksthenvisninger:

¹⁾ Iflg. Optegnelser af Harald Schmidt, Fredericia, ²⁰/₅ 1897. Stephan Nyelands efterladte Manuskript. Landbohøjskolens Bibliotek.

²⁾ Se nærmere om ham: Johannes Tholle: »Danske Gartnere« 1927.

³⁾ Om flere af disse Herregaardshaver se »Vejle Amts Aarbøger« 1928 II og 1925.

⁴⁾ Se bl. a. Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Aarskrift 1925.

5) Iflg. Optegnelser af Handelsgartner C. Petersen, ²⁵/₄, 1897, Stephan Nyelands efterl. Man. Lbh. Bibl.

6) Se nærmere Tidsskriftet »Vore Kirkegaard« 1928—29, S. 13—17.

7) Se om Maribo: Danske Havebrugskandidater, 1922, S. 16—17.

8) Se Aarbogen 1912, S. 187—88.

9) Iflg. Optegnelser af Murermester Morten Nielsen, Kolding, 1897, Stephan Nyelands efterl. Man. Lbh. Bibl.

10) Se om ham bl. a. Matthiessen: Dansk Frugt, I, S. 7 m. v.

11) Se nærmere Aarbogen 1928.

*Stephan Nyeland, Havebrugsforfatter,
Forst. for Havebrugshøjskolen »Vilvorde«,*

f. 12.-9. 1845 i Korsør; 1866 Havebrugskandidat, 1869—74 Assistent paa Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, 1875—1905 Forstander og Direktør for Havebrugshøjskolen »Vilvorde«, Charlottenlund, derefter bosat ved Gudhjem og senere paa Christiansø; R. af D. pp; Forfatter til en lang Række Havebøger samt til Manuskriptet, hvoraf foranstaaende er Uddrag. Død paa Christiansø 13.-12. 1922.

NATMANDEN FRA ROSTRUP

ET DRAB I NØRUP 1731

VED RASMUS MORTENSEN

Den 6. Oktober 1731 var en travl Dag for Hans Terkelsen og Jens Madsen, begge af Lihme.

Niels Lottrup i Lundgaard, kgl. Maj. Regiments-Kvartermester, Herredsfoged udi Nørvang-Tørrild Herreder meddelte dem, at velædle Commerceraad Lichtenberg, Engelsholm, overfor ham havde ladet andrage, hvorledes han finder sig beføjet til at tiltale Peder Sørensen, nuværende paa Engelsholm, som afvigte 2. Oktober udi Kaaberbøl, Nørup Sogn, skal have ihjelskudt Natmanden Niels Hansen af Rostrup, Gadbjerg Sogn. Thi er den 5. Oktober udstedt Stævning mod bemeldte Peder Sørensen, at han møder i Retten paa Nørvang-Tørrild Herreders Ting førstkommende 13. Oktober: Vidner, Bevisligheder, Sigtelse, Saggivelse at anføre, Spørgsmaal at besvare, Bekendelse at fremføre og derefter den 27. dito Dom efter Loven at lide.

Nu skal Hans Terkelsen og Jens Madsen rundt med Stævningen: til Delinkventen Peder Sørensen, som faar en Kopi, til Haraldskjær, hvor Stævningen oplæses, til Birkedommer Hans Lottrup, Hoppalle, den anklagedes beskikkede Forsvarer — hvem de imidlertid ikke træffer hjemme, hvorfor Ladefoged Jens Viuf tager mod Besked og Kopi — videre forkyndes Stævningen i Kaaberbøl overfor Søren Krogs og Hustru samt Christen Jensens Datter, sammesteds.

Paa den berammede Dag, 13. Oktober, sattes Retten. Delinkventen Peder Sørensen fremkom »ledig og løs uden Fængselstvang« og erklærede Drabssagens Udvikling og Beskaffenhed saaledes at være:

Den 2. Oktober sidst var Delinkventen Peder Sørensen ude i Søren Krages Lade at tærskke. Kom da en af Søren Krages Børn til ham og forlangte en Saks, som han Dagen tilforn havde laant. Og saasom samme Saks var forlagt, gik han ind i Stuen til Søren Krages, for at søge Saksen op — hvor han da forefandt Natmanden Niels Hansen i Søren Krages Stue. Idet han nu ledte efter Saksen, spurgte Natmanden ham, hvad han ledte efter. Peder Sørensen svarede: »En Saks«. Natmanden sagde: »Jeg stjæler intet, og beskylder I mig for Tyveri, saa skal I faa en Ulykke!« Peder Sørensen genmælte: »Nej, ganske intet.«

Derpaa trak Natmanden en Kniv og fulgte Delinkventen med dragen Kniv i Haanden ud af Døren. Da retererede Delinkventen sig for hannem for at undgaa Ulykke og forføjede sig ud i Laden igen at tærskke. Lidt derefter kom Søren Krages Steddatter, Valborg, og foregav, at hun havde faaet en Saks til Christen Jensens at laane, og bad hun ham hente denne, som han og gjorde. Han gik ind ad Bagdøren til Søren Krages i den Tanke at have undgaaet Natmanden, som da var i Gaarden, og da han saa ud af Vinduet, at Natmanden vilde indkomme, greb han en Flint, som laa ved Bjelken i Søren Krages Stue, for at forsvare sit Liv imod Natmanden, ifald han hannem vilde angribe. Og da Natmanden kom ind ad Gaarddøren, som var den søndre Dør paa Huset, kom Delinkventen ud af Stuedøren og retererede sig med Flinten ud af den nordre Dør til til Kaalhaven, efter at Natmanden ved Delinkventens Udgang af Stuedøren havde taget

til sin Kniv. Desaaarsag stødte Delinkventen Natmanden med Enden af Flinten, indtil han som meldt af den nordre Dør undkom for at undgaa Ulykke. Og da han var kommen over Havegjærdet med Flinten og vilde gaa i Laden igjen at tærskes, kom Natmanden ud ad den søndre Dør med en opspændt Bøsse og søgte Delinkventen og sagde, Djævelen skulde regjere ham, da han i det samme holdt Bøssen i Vejret mod Delinkventen, greb Delinkventen til den haarde Resolution, for at frelse sit eget Liv, skød han til hannem, ikke i Tanke at ville dræbe hannem, helst han vidste ogsaa, at Bøssen nogle Dage [før] var ladt med smaa Hagl; og var dog saa ulykkelig, at han med det samme Skud blev dræbt.

Og som dette er hans sandfærdige Bekjendelse, saa forventer han, at de agtende hannem skal udsige hans Uskyldighed og Nødværge i denne Sag.

Anklageren, Mons. Møller, Lichtenbergs Fuldmægtig, tilspurgte Gjerningsmanden Peder Sørensen, om han ikke vidste, at den Flint, Natmanden søgte hannem med, da han siger at ville reterere sig til Laden, var uden Sten paa Laasen, uden Ladning og uden Ladestok? Hvortil han svarede: Han vidste vel, Bøssen var uden Ladestok, men vidste ikke andet, end den var ladt, saasom Natmanden tidt og ofte bar baade Hagl og Krudt hos sig, ja endog førte Pistoler med sig, og havde skudt her og der omkring i Nabolaget.

Derefter begjerede Møller de indstevnede Vidner af Retten maatte paraabes Lovens Ed for dennem oplæses, og enhver derefter formanet deres Sandhed udi Sagen at vidne. Hvor da efter paraabelse af Retten fremkom efterskrevne Vidnes-Personer, Sophie Grafversd. Søren Rasmussen Krage. Christen Jensen. Ifver Christensen og Maren Christensen, alle af Kaa-

berbøl, for hvilke Lovens Ed for dennem blev oplæst, og Formaning her i Sandhed i denne Sag at udsige, og de sig for Meen-Ed vilde vogte.

Hvor da først fremstod Sophie Grafversdatter, som vandt og forklarede saaledes: At næstafv. 2. Oktbr. noget over Middag, kom Natmanden Niels Hansen fra Rostrup ind udi Vidnets og hendes Mands, Søren Krages, Gaard i Kobberbøl, hvor han blev siddende noget for sig selv alene, indtil Peder Sørensen, som havde tjent dem i Sommer, og den Dag stod i Laden at tærsk, med Vidnets Søn, kom ind i Stuen og søgte efter en Sax, han nogle Dage tilforn havde haft at skjære noget Lærred istykker med, hvilken var bleven forlagt, der den samme Tid skulde bruges; og som Peder Sørensen derefter ransagede hist og her udi Huset, spurgte Natmanden Niels Hansen hannem ad hvad han ledte efter, hvortil Peder Sørensen svarede, han ledte efter en Sax, der var bleven forlagt. Derpaa tog Natmanden til Orde og spurgte, om han beskyldte ham for at have stjaalet hans Sax? Men Peder Sørensen svarede Nej, og sagde: jeg taler jo intet til Eder, I kan kuns tie og skytte Eder selv. Desuagtet blev dog Natmanden ved sin Deschuer og sagde: »beskylder Du mig for Din Sax, saa skal Du faa en Ulykke,« og i det samme trækkede en stiv Kniv op af Lommen, med hvilken han straks forfulgte Peder Sørensen ud af Stuen og den norder Dør til Haugen; hvorefter Peder Sørensen da retirerede sig fra hannem ud igjen til Laden at tærsk. Noget derefter samme Dag sendte Vidnet hendes Datter ud til Peder Sørensen i Laden, med en anden Sax, hun havde laant af Naboen Christen Jensen, at han skulde slibe den og bære hendes den ind igjen til Brug, hvilket han og gjorde, og gik dermed, da den var sleben, ind af Vidnets Bagdør, og

leverede hende den ind i Stuen. Imidlertid var Natmanden gaaet ud i Gaarden, og da Peder Sørensen gik ud af Stuen for at søge Laden som tilforn, blev han var, at Natmanden søgte igjen ind af Gaarddøren, hvorover Peder Sørensen greb en Flint i Haanden, som laa ved Bjelken og var ladt, med hvilken han ved sin Udgang af Stuedøren stødte Natmanden fra sig som kom ham imøde ind af Gaarddøren, truede og sagde til Peder Sørensen, at Djævelen skulde regjere ham, hvorefter Peder Sørensen tog Flugten ud af Vidnets nordre Dør til Haugen, i Tanke han da vilde undkomme og ikke have andet med Natmanden at bestille. Men imidlertid Peder Sørensen søgte fra Bagdøren og om ved Enden af Huset, for at reterere sig til Laden, sprang Natmanden ind i Stuen, og snop en anden Flint, hvormed han i en Hast kom ud af den søndre Dør imøde med Peder Sørensen. Da han saa ham, spændte Natmanden straks sin Flint op, holdt den i Vejret, og sagde til Peder Sørensen, nu skulde Djævelen regjere hans Hjerte, og forn. Peder Sørensen da ingen anden Udvej fandt, saa vidt han kunde se, til at frelse sit eget Liv, greb han til den ihændehavende Flint, og ved dens Afskydelse dræbte Natmanden Niels Hansen paa Stedet.

Vidnet blev tilspurgt af Mons. Lottrup om hun ikke ved, at Natmanden paa adskillige Tider og Steder med dragen Kniv og lad Gevær Folk haver atikeret?

Svarede jo, at han tilforn baade i deres eget Hus og andre Steder havde forsøgt adskillige grove Insolentier, saa enhver frygtede at vederfares Ondt af ham; hvorpaa Vidnet som foranmeldt i alt aflagde sin Ed, og bad sig Gud til Hjælp.

Dernæst fremstod andet Vidne Ifver Christensen, som vandt og forklarede saaledes:

At næstafvigte 2. Oktober, som anmeldt er, stod Vidnet i Laden at tærskede med Peder Sørensen, og da kom Vidnets Søster og krævede bemt. Peder Sørensen en Sax, han nogle Dage forhen havde haft at klippe Lærret med, og gik da af Laden med hende at søge efter Saxen; men hvad der da passerede i Stuen, vidste Vidnet ikke, førend Peder Sørensen kom til ham igjen i Laden, og fortalte samme Omgangen ligesaadan som af første Vidne er forklaret; og derfor beklagede han ikke at kunne faa Tid at opsøge Saxen for Natmanden, som sad derinde, og forfulgte Peder Sørensen ud af Huset med en dragen Kniv. Lidt derefter kom Vidnets Søster til Peder Sørensen med en anden Sax, som var laant til Naboens Christen Jensen, og bad ham slibe den, thi den skulde bruges, hvilket Peder Sørensen straks forrettede, og gik dermed ind ad Bagdøren imedens Natmanden var i Gaarden. Han saa intet af, hvad i Forstuen passerede, førend Peder Sørensen kom løbende bag omkring fra Huset, over Kaalhau-Gjærdet, for at søge bag omkring af Frygt for Natmanden, til sit Arbejde i Laden; men idetsamme som Peder Sørensen kom over Gjærdet fra den nordre Side, kom Natmanden springende ud af den søndre Dør til Gaarden, med en opspændt Flint, og søgte at gjenskyde Peder Sørensen og derpaa holdt ham Flinten i Vejret med begge Hænder lige imod ham, og sagde noget som Vidnet ikke hørte, formedelst han var lidt tunghørende. Men da Natmanden paa denne Maade søgte Delinkventen, skød han med sin ihænde-havende Flint til Natmanden, at han i det samme faldt til Jorden og døde. Og da det var sket, sagde Vidnet til Delinkventen: »Hvi gjorde Du det?« hvortil han svarede, at han var nødt til det for at frelse sit eget Liv, og efter hans Tanke ligesaa gjerne maatte se Nat-

manden som sig selv dræbt. Paa Mons. Møllers Spørgsmaal forklarede Vidnet, at han havde en Fork i Haanden, da Natmanden kom ud, for at vil styre tilfreds dermed; men da han blev var, at Natmanden havde en opspændt Flint i begge Hænder, sprang Vidnet tilbage af Frygt for Ulykke, og ikke turde komme til Natmanden, hvorpaa Skuddet i det samme gik af, og Natmanden, som meldt, ihjelskudt uden for den søndre Dør i Gaarden.

Efter Spørgsmaal af Delinkventens Forsvarer Mons. Lottrup, forklarede Vidnet om Natmandens aparte, utilbørlige Forhold omkring i Nabolaget, med Skud og Knivstrækning, ligesom forrige Vidne anmeldte og forklarede, hvor derpaa han bad sig Gud til Hjælp.

Ydermere blev fremstillet 3. og 4. Vidne, nævnt Søren Rasmussen Krage og Christen Jensen, begge af Kaaberbøl, som vandt og forklarede saaledes: At omvunden 2. Oktober sidst, var de begge tilsammen inde udi Christen Jensens Hus, hvor der da kom en af Søren Krages Børn grædende og løbende ind til dem, med de Ord, at Natmanden var inde til deres, løb omkring med en Kniv i Huset, havde udjaget hendes Moder og søgte at gjøre Ulykke; bad, de straks vilde komme ind og styre tilfreds, hvorpaa de og forføjede dem ud af Huset, i Tanke at afværge, hvad Ulykke der kunde ske, men saa hastig de kom ud i Christen Jensens Dør, kom Natmanden springende ud af Søren Krages synder Dør i Gaarden med en opspændt Flint i begge Hænder, og søgte dermed efter Peder Sørensen, som i det samme kom fra Kaalhaugen, og vilde gaa i Laden til sit Arbejde, og da Natmanden fik hannem at se, holdt han Flinten i Vejret imod ham og sagde nogle Ord, som Søren Krage hørte var saaledes, at Natmanden sagde til Peder Sørensen, nu

skal Djævelen regjere ham, derpaa greb Delinkventen til det Middel han vidste at forsvare sit Liv med, og skød til Natmanden, at han deraf faldt til Jorden og døde.

Paa Spørgsmaal forklarede Søren Krage, at den Flint, som Natmanden kom med i Haanden, havde forhen 2 à 3 Dage tilforn været ladt med Hagl. Paa Delinkventens Forsvarers Spørgsmaal forklarede bemt. 2 Vidner, ligesom næstforrige 2 Vidner anmeldt haver, om Natmandens utilbørlige Opførsel og Forhold paa adskillige Steder omkring i Nabolaget. Derpaa enhver i sær efter nøje Examination aflagde deres Ed og bad sig Gud hjælpe.

Dernæst fremstillede Mons. Møller de to Synsmænd Navnl. Frederik Johansen og Jørgen Olesen, begge af Mørup, som afhjemlede at de den 3die Oktober sidst udi Birkedommeren Ss. Hans Lottruppes Overværelse, paa Rettens Vegne havde været udi Kaaberbøl at syne den ihjelskudte Natmand Niels Hansen af Rostrup. Og der havde de forrettet det saaledes: Først fandt de samme liggende paa Gulvet uden Søren Krages Gadedør med en opspændt Flint under sig, som dog ej fandtes ladt. Blev han af sin Hustru omvendt paa Ryggen, og hans Klæder opknappet; hvor de da saa han var skudt udi Maven og Brystet med en Del Hagl, som de ikke vel kunde tælle. Fremdeles at det hele Skud efter deres Tykke næsten havde ramt ham. Derpaa enhver især efter at Eden dennem af Lovbogen blev foreholdt, aflagde deres Ed, og lod sig Gud hjælpe.

Endnu for at bevise denne ihjelskudte Natmands onde og halsstarrige Forhold, med adskillige grove Insultsier omkring i Nærværelsen, fremstillede Delinkventens Forsvarer efterskrevne Vidner. Nemlig: først

Vejle Amts historiske Samfund.

Regnskab for Aaret 1929.

INDTÆGT:			UDGIFT:		
	Kr.	Øre		Kr.	Øre
I. Kassebeholdning overf. f. f. Aar	2806	68	I. Udgivelse af Aarbogen:		
II. Bidrag fra 982 Medlemmer	3928	00	1. Halvbind (9 Ark)	Kr. 2063,30	
III. Livsvarige Medlemmer	0	00	2. do. (10 »)	» 2204,60	4267 90
IV. 45 Medlemmer fra andre Samfund.	123	75	II. Foredrag og Udflugter		517 75
V. Salg af ældre Aargange	156	55	III. Anskaffelser og Vedligeholdelser. . .		111 37
VI. Aarsbidrag fr. Stat, Amt o. Kommuner	530	00	IV. Bestyrelsens Rejser og Udlæg		171 50
VII. Bidrag fra Banker og Sparekasser .	250	00	V. Udsendelse af Aarbogen	Kr. 679,57	
VIII. Entre ved Foredrag	0	00	÷ Portorefusioner	» 536,87	142 70
IX. Renter af Kassebeholdning	132	15	VI. Administration		285 37
X. Andre Indtægter	27	50	VII. Andre og uforudsete Udgifter		459 87
			(herunder Trykning og Uds. af Op- raab 376,20)		0 00
			VIII. Kapitalformuen		1998 17
			IX. Kassebeh. der overf. til næste Aar . .		
				Kr. . . .	7954 63
	Kr. . .	7954 63			

Kapitalformuen androg ved Aarets Begyndelse Kr. 2645,51. I Renter er i Aarets Løb tilskrevet Kr. 133,50, hvorefter Kapitalen 1. Jan. 1930 andrager Kr. 2779,01.

Kolding, 13. Januar 1930.

I. O. Brandorff.

Dette Regnskab med Bilag er befunden rigtig.

Viuf, d. 2. Febr. 1930.

R. Christensen.

Kolding, d. 31. Jan. 1930.

Harald Andersen.

søget her havde grebet Selskabets Interesse saa meget, at man senere end beregnet kunde køre videre til Nørup Kirke, hvor man sang to i Dagens Anledning trykte Sange, hvorefter Seminarielærer Willumsen holdt et interessant Foredrag om Kirkens Historie, der er nøje knyttet til Engelsholm.

Turen fortsattes til Jelling, hvor Hr. Willumsen med særlig Glæde bød Samfundet velkommen til Danmarks ejendommeligste og mærkværdigste Oldtids-Mindesmærker, — de to Gravhøje og de smukke Runesten. — I et interessant Foredrag gav han en Oversigt over Højenes Historie og Runestenenes Indskrifter.

Den vellykkede Udflugt, der talte 40 private og Rutebiler, sluttede Kl. 6 ved et veldækket Kaffebord, hvor Brandorff takkede de to Foredragsholdere og opfordrede Medlemmerne til at virke for større Tilgang.

I. O. Brandorff.

Efter Mødet blev Museet paa Koldinghus forevist og beset med megen Interesse.

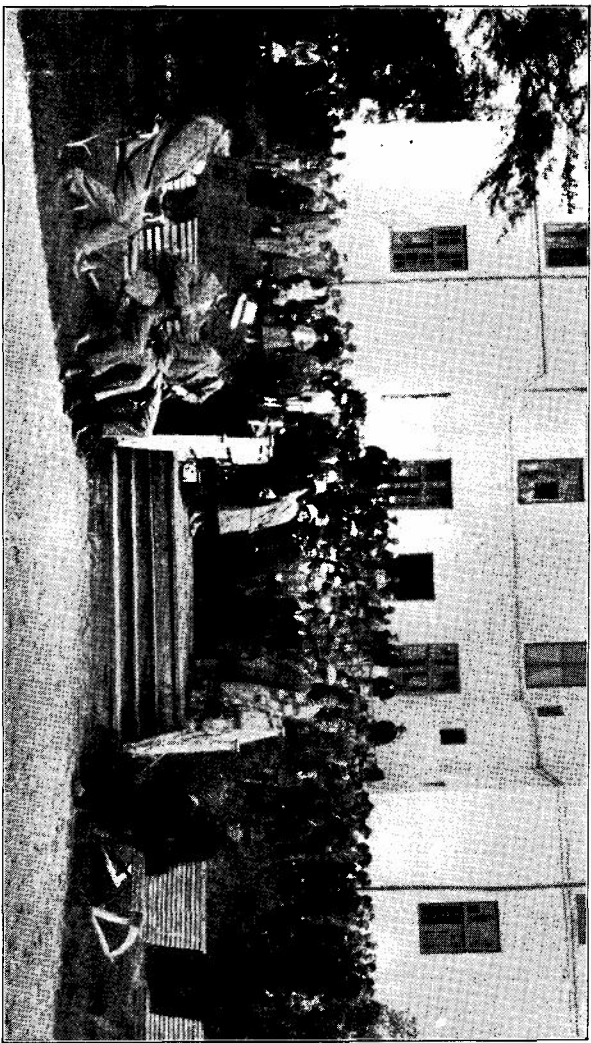
Lærer R. Mortensen mødte som Foreningens Repræsentant paa Dansk historisk Forenings Fællesmøde den 25. Maj i København.

Udflugten.

Efter Bestemmelsen foregik Samfundets Udflugt Søndag den 18. August fra Kolding og Fredericia med Rutebiler Kl. 8 Fmd., der Kl. 9 fortsattes fra Vejle til Herregaarden »Engelsholm«, hvor Selskabet modtoges af Ejeren, Godsejer Høgdal, der velvilligst gav Tilladelse til at bese Slottet.

I Formandens Fraværelse bød Købmand Brandorff Forsamlingen velkommen og gav Ordet til Førstelærer Marius Hansen, Bredballe, der i et udmærket Foredrag gav en Oversigt over »Engelsholm«s Historie, som gaar saa langt tilbage, at man ikke har noget skriftligt, men maa ty til Sagnene. Efter en Beskrivelse af Slottets Bygninger fortalte han dets Historie gennem 200 Aar og skildrede de Slægter, der har levet der.

Efter Foredraget spredtes Selskabet paa Undersøgelser i Slottets Værelser og hvævede Kældere og beundrede de smukke Udsigter fra de højt beliggende Taarnværelser. Med en Tak til Godsejeren for den elskværdige Modtagelse kørte man videre til Vandel Kro, hvor de medbragte Madkurve tømtes. — Efter Frokosten besøgte man Samfundets tidligere Bestyrelsesmedlem, Gaardejer Mogens Jensen, der foreviste sin store og meget interessante Oldsagssamling, som han med megen Sagkyndighed forklarede. Man sluttede her med at beundre den velholdte Gaard, som Mogens Jensen fra en lille fattig Hedelod har dreven op til en Besætning af 4 Heste, 30 Kreaturer og 50 Svin. Be-

Fra Udflugten til Engelsholm.

Beretning for 1929.

Aarsmødet afholdtes Fredag den 3. Maj i den hvide Sal paa Koldinghus, hvor Formanden bød Velkommen og aflagde Beretning (se Beretningen i Aarbogens 1. Halvbind) og mindede om det store Tab, Samfundet har lidt ved Redaktør Eliassens Død.

Kassereren fremlagde det reviderede Regnskab for 1928, der balancerer med 8464.71. — Medlemstallet var ved Aarets Begyndelse 986, der er tilgaaet 39 og afgaaet 68, saa der har været 955 betalende Medlemmer. Bestyrelsen har i Anledning af denne Tilbagegang udarbejdet en Opfordring til Indmeldelse, hvori der gives Oplysning om, hvad Aarbøgerne har bragt af historiske Meddelelser fra Amtets forskellige Sogne, samt en Fortegnelse over Samfundets Medlemmer og beder dem virke for Tilgang. Der er herefter optaget 114 nye Medlemmer, men afgaaet 70, saa 1930 begynder med 982.

Bestyrelsesvalg.

De tre Bestyrelsesmedlemmer, Kammerherre Bardenfleth, Kammerherre Knud Valløe og Købmand I. O. Brandorff, der afgaar efter Tur, genvalgtes med Akklamation.

I Stedet for afdøde Redaktør P. Eliassen valgtes Landinspektør Axel Johansen i Kolding, og da Lærer Marius Sørensen i Jelling har frabedt sig Valget som Bestyrelsesmedlem, valgtes ved skriftlig Afstemning Lærer Marius Hansen, Bredballe. Lærer Willumsen i Jelling havde 7 Stemmer.

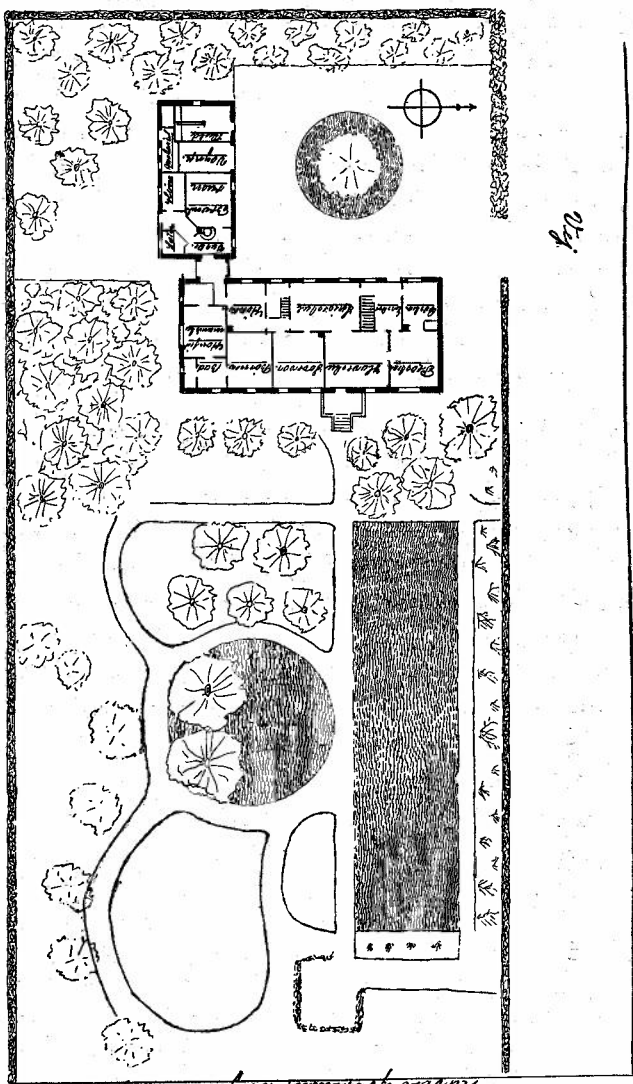
Det vedtoges at lade Udflugten i Aar gaa til »Engelsholm«, Nørup Kirke og Jelling — muligt Frøkost i Randbøldal Kro.

I Gaardsplads og Have er der 6 Skæpper Land. Til Embedet hører en Jordlod paa 5 Tdr. Land i Tyrstrup Sogn paa den anden Side den gamle Grænse omtrent 5 km fra Præstegaarden. Disse 5 Tdr. Land hørte ogsaa til Taps Præsteembede, da Sønderjylland var under tysk Regimente.

Før Skilsmissen med Sønderjylland i 1865 har Taps været sammen med Aller, og Præsterne har boet der. Den første Præst i Taps efter Adskillelsen er Pastor Nansen, som lejede sig ind i en Gaard i Tapsøre By, der tilhørte Henrik Mortensen, nuværende Ejer er S. N. Jørgensens Enke; der boede han i 1½ Aar og er saa i 1867 flyttet ind i et Hus i Tapsøre paa Gaardejer Jens Lunds Grund. Han havde bygget det med det Formaal, at det skulde være Aftægtsbolig, men Præsterne i Taps vedblev at bo der, da Jens Lund senere byggede sig et andet Hus. I 1890 døde Enkefru Lund, og Arvingerne overtog og solgte Gaarden, hvorefter det blev betydet, at Lejemaalet ikke kunde fortsættes udover Pastor Hertz Embedstid. I 1889 gør Pastor Hertz Ministeriet opmærksom paa, at Lejemaalet for Præsteboligen ikke kan fortsættes udover hans Embedstid og foreslaar, at der opføres en Embedsbolig, hvilket Ministeriet nægter. 1891 tillades det at købe og ombygge Præsteboligen, hvilket skete samme Aar for i alt 8539 Kr. 97 Ø.

1919 opførtes den nuværende Bygning, da den gamle altid var meget fugtig, lige uden for den vestlige Side af den gamle Have, saaledes at den vedblivende er Præstegaards-Have; den kostede ca. 30,000 Kr. foruden det gamle Materiel af det gl. Hus. Præstegaarden er fra den 1. April 1924 overgaaet til Menighedsraadets Styrelse.

P. Knudsen.

270

Wägen konfektter kungens and 48

2. *Dr. Dampo Lauesøn*, Søn af forrige, Præst i 38 Aar, død 1605. Hans Søn
3. *Hr. Lage Damposøn*, til ca. 1634.
4. *Hr. Johan Schrødder*, fra 1634 til 1664, gift med Elisabeth Suderov fra Rostock. En Søn af ham blev Præst i Ødis.
5. *Hr. Peder Nissen*, 1664 til 1682, var vistnok Præstesøn fra Tyrstrup.
6. *Jørgen Barsøe*, fra 1682 til 1697, en Søn af Hr. Jørgen Barsø i Fjelstrup. Han døde 2. Pinsedag 1697.
7. *Hr. Johannes Zoega*, fra 1697 til 1729, titulær Herredsprovst, Præstesøn fra Vilstrup. Han var en fredelig, redelig og ustraffelig Mand. Hans Enke levede, saavidt jeg ved, i Stenderup. Hun var Datter af Pastor Clausen der.
8. *Hr. Morten Hossin*, fra 1730 til ?. Hans Fader var Fyrbøder paa Slottet i Kjøbenhavn. Peter Rhode beklager, at han ikke kan sige mere om denne gode Mand, der øjensynligt ikke har ønsket sig omtalt.

Taps Præstegaard ligger umiddelbart ud mod Vejen fra Tapsøre til Taps. Hovedbygningen med Facade mod Vest, og en Vinkelbygning til det sydvestlige Hjørne til Udhus, er opført af $1\frac{1}{2}$ Stens hul Grundmur, der er kalket udvendig. Tagene er dækket med Tegl. Der er gipset i alle Stuerne. Ud mod Øst, Havesiden, er der opmuret en Kvist, som gaar helt op til Rygningen. Udfør Havestuen er der støbt en Platform med Rækværk og Trapper ned til Haven. Haven strækker sig imod Øst langs med Vejen med temmelig store Græsplæner, det er dels den gamle Have og dels den Grund, hvorpaa de gamle Bygninger har ligget, inden den nye Præstegaard blev bygget.

hand fremdelis ville hendis førstelige Naade styrcke, velsigne oc beuare, met sin elskelige højbaarne Herre voris allernaadigste Konning. Disligist deris Højbaarne forældre oc gandske Kongelige Huss til sin Guddommelige Æris formering, disse Riger og lande til all Lycksalighed velsom oc til gandske Menigheds beste. Oc det for sin Kiere Søns vor Herris Jesu Christi skyld.

Kiere Hr. Niels maa I vide at ieg i Løffuerdags var til Eders og ville haffe den Register som ieg haffuet screffuen Eder til om paa Decimantes Oc mig forundres at i forhaler at sende mig samme Register saa lenge. Thi sender mig den i Morgen i det sienist. Disligist haffuer Peder Terkelsen i Ølgod Sogn sig her beklaget, at I er samme Sexten Daler oc Sex alen Engelsk, huer allen til En Daler, skyldig oc hand det beviser met Eders hand og segel. Thi betaler samme inden Kolding Markied Fran først kommendis. Eder Gud befalit mit hustru oc børn. Egetued den 4. September Anno 99. Søren Pouelsen.

(Udskrift). Hederlig oc Vellert mand Hr. Niels Sørensen, Guds Ord tjener udi *Hegensviig* venligen tilskreffenn. Dette bref sent til Hr. Niels met Christen Eskensøn i Beisnap i Ølgod Sogn.

Erh. Qvistgaard.

Sognepræster i Taps og Aller.

1. *Laue Jensen* døde Aar 1567, 66 Aar gammel. I hans Tid var det, at Taps blev et Anneks til Aller; thi da den første lutherske Præst i Taps døde, tog Hr. Laue i Aller hans efterladte Enke til Ægte, og til Medgift med hende fik han Taps Sogn for sig og sine Efterkommere.

SMAASTYKKER

En mærkelig Provsteskrivelse fra 1599.

Denne Skrivelse fra Provst Søren Poulsen i Egtved til Hr. Niels Sørensen, Præst i Hejnsvig, findes i Original i en Pakke Præsteindberetninger af 1767 til Biskop Bloch i Ribe, og det mærkelige ved den er ikke alene dens Alder, over 300 Aar gl. og dog velbevaret, men særlig dens underlige Sammenblanding af en, tilmed højtidelig, Tilsigelse om Takkegudstjeneste for Dronningens lykkelige Nedkomst og en Paamindelse om Indsendelse af Listen over Decimantes (Tiendeydere), men ogsaa et lille privat Rykkerbrev fra en, som Præsten skylder Penge, altsammen ganske interessant at læse.

S. P.¹⁾ Kiere D. Nicolai maa i Vide at ieg i afftes fick voris kiere Biscops M. Peder Hegelunds scriffuelse, i huilken mig befales at giffue Eder tilkiende oc tilbiude huerledis udi alle Kirker skulle en Søndag gaa saadan taksigelse:²⁾ »Formula gratiarum actionis pro illustrisimæ Reginæ partu, semel & solenniter in omnibus paræciis instituenda« enig ville oc besynderlige nu tacke den alsommeligste gode Gud, at hand saa naadelig haffuer forløst vor højbaarne førstinde Dronning Anna Catharina oc hendis Naade i denne sin Barnefødsel Liff oc Sundhed faderlig sparit oc beuarit: Wi ville oc inderlige bede samme Herre oc Gud, at

¹⁾ Salutem pluri mam dixi. = Mange Hilsener.

²⁾ Efter Formlen for Taksigelse for den durchlauchtigste Dronnings Nedkomst, en Gang og højtidelig vedtaget i alle Tilfælde.

frem. Altsaa efter slig Beskaffenhed især her for Menneskelige Øjne at se (var Periculom in Mora da Delinkventen ej vidste andet end den opspændte Bøsse var ladt, og vilde derfor værge sit eget Liv) sees ikke at være beføjet at approbere den over Delinkventen gjorde i Rettesættelse, mens han for Sagen (Ifølge Lovens Pag. 930, Art. 2) at være fri og angerløs, og betaler Delinkventen til Processens Omkostninger 6 Rdlr.

Til Bekræftelse under min Forsegling og Meddomsmænds Hænders Underskrift.

Actum ut supra.

Niels Lottrup.

Kniv, og den anden Gang med en opspændt Bøsse, med de Trudsels-Ord at nu skulde Djævelen regjere Peder Sørensen, desaaarsag foregives der han den sidste Gang vilde løbe ud af Stuen, greb han til en Bøsse, som laa under Bjelken, for dermed at reterere sig ud af Stuen, og frelse sit Liv for Natmandens fremmede Gevalt, og sprang han ud af Bagdøren gennem Kaalhaugen over Gjærdet, for at gaa igjen til Arbejdet i Laden, da Natmanden kom løbende gennem Gaarddøren udi Gaarden, med en opspændt Bøsse, som Delinkventen erbød sig her for Retten ved Ed at bekræfte at han ej vidste andet end den var ladt, hvilken Bøsse Natmanden med begge Hænder havde holdt imod ham, og sagt: nu skal Djævelen fare i Dig! Derpaa Delinkventen (af Frygt for at miste sit Liv, greb til den ihænde havende Bøsse, og skød Natmanden ihjel paa Stedet). Da i Henseende over anførte Delinkvents Beretning om Sagens tildragen Beskaffenhed, ej aleneste stemmer i alle Maader med det første Vidne, neml: Konen i Huset Sophie Gravesdatter, som skal have været tilstede fra Begyndelsen til Enden, da ald den Tummel passerede. Men og ved de andre 3 i Sagen førte Vidner omstændelig forklares, at de kom tilløbende, og saa at Natmanden kom springende ud af Gaarddøren i Gaarden, med en opspændt Bøsse i Haanden, som holdt mod hannem, og sagde: nu skal Djævelen fare i Dig. Derpaa Delinkventen for at frelse sit eget Liv som formeldt skød til Natmanden, og dræbte ham paa Stedet. Hvorom det derover erhvervede Tingsvidne udførligen gjør Forklaring. Desforuden med 5 andre upartiske Vidner overbevises Natmanden Niels Hansens hans grove og gevaldig Opførsel, og begangen store Insolentier Tid efter anden omkring i Egnen, saa nu her befrygtedes sig for Ulykke hvor han kom

(hvad) i Dag 14 Dage, saavel som forhen i Tingbogen findes tilført. Contra Delinkventen Peder Sørensen fra Kobberbøl, som her for Retten ledig og løs var tilstede, og blev for det første tilspurgt, om han med en god og ren Samvittighed kunde sværge, at han ej vidste andet, end den Bøsse, som Natmanden havde i Haanden (med hvilken han truede at vilde skyde Delinkventen ihjel med) var ladet?

Hvortil Delinkventen svarede, ja han kunde gjøre det med en god og ren Samvittighed, om det hannem af Retten maatte tillades, hvilket han og for de hosværende straks gav tilkjende. Og formedelst i denne Sag bør efter Loven at udnævnes 8 Meddoms-Mænd, at kjende i Sagen tilligemed Dommeren. Altsaa er dertil udnævnt, som og her for Retten ere tilstede, efterskrevne 8 Dannemænd, Navnl: Jens Olesen, Jacob Olesen, Christen Olesen, Claus Jensen og Peder Christensen, alle af Greisdal. Christen Jørgensen, Thomas Hansen og Jens Hansen af Sandvad.

Og efter at 3 Gange af Retten blev paaraabt, om nogen af Parterne videre havde at indvende, hvortil de svarede Nej, eragtes efter Ridefogedens Begjering uden videre Ophold af Dommeren og hans Meddoms-Mænd kjendt saaledes:

Som Delinkventen Peder Sørensen af Kobbesbøl ledig og løs her for Retten den 13. Oktober sidst har tilstaaet at have ihjelskudt Natmanden Niels Hansen, Roestrup, den 2 hujus i Søren Krages Gaard i bemt. Kobberbøl, med Forklaring om Sagens tildragen Beskaffenhed, og Natmandens (uden ringeste Aarsag) tilføjede Gevaldt med Skjelds og Trudsels Ord, baade med Kniv og Bøsse, da han fra Laden 2 Gange indkom i Stuen i sin forbemt. Ærinde, den første Gang forfulgte han Delinkventen ud af Stuen med en dragen

afvigte den 2den Oktober har dræbt og ihjelskudt Natmanden Niels Hansen af Roestrup, udi hvilken Sag Møller nu i Dag producerede en her i Retten udstedt Tingsvidne den 13de Hujus, som han begjerede læst, paaskreven og Akten tilført.

Hvorpaa Møller satte i Retten med Paastand at bemt. Delinkvent Peder Sørensen, som her for Retten ledig og løs er tilstede, der saa ubetænksom har dræbt og undlivet Natmanden Niels Hansen af Roestrup, bliver for saadan sin begaaede Misgjerning efter Lovens Pag. 886, Art. 1 tildømt at lide paa sit Liv, og hans Hovedlod desforuden Vedkommende at være hjemfalden, hvorpaa Møller en Dom begjerede.

Herimod til Forsvar paa Delinkventen Peder Sørensen hans Vegne, efter høje Øvrigheds Befaling, var mødt endnu som forhen Birkedommer Hans Lottrup fra Hopballe, som havde anført den af Mons. Møller over Delinkventen gjorde Irettesættelse, da som han vilde haabe, at det førte Tingsvidne den 13de Oktbr. sidst, her af Retten udstedt illustrerer for Dommeren saa forklarligt, at Delinkventen til sit eget Livs Frelse slig Gjerning imod Natmanden, forsvarede derfor og satte paa Delinkventens Vegne at han for samme Gjerning vorder frifunden, hvormed han og indlod Sagen til Dommerens retsindige Dom og Skjønsomhed, og var tillige med Mons. Møller endelig Dom begjerede.

Og er da Sagen optagen til i Dag 14 Dage
Actum ut supra.

Løverdagen den 10. November 1731 er for Retten passeret saaledes, neml:

For Retten fremkom Ridefogeden fra Engelsholm, Mikkell Ring, som begjerede af Tingbogen oplæst hvis

Hus og sagde, han havde den Tid 2 mrk. sig samlet vidt omkring, hvilket han maatte give Natmanden for at slippe fra ham, som truede ham paa Livet. Hvorpaa han aflagde sin Ed, og bad sig Gud til Hjælp.

5te Vidne, Christen Jørgensen af Lihme, vandt og forklarede, at sidst afvigte Olesdags Tide om Natten, kom bemt. Natmand i Vidnets Gaard og søgte hans Naboes Hus, da de var i Seng, med megen Skjælden og Allarm, hvorpaa Vidnet rejste sig og gik til Døren, og da saa han at Natmanden slog hans Naboes Vinduer ind med en Kjæp, og derpaa trakte sin Kniv og hug mange Gange i hans Naboes Dør. Derpaa han bad sig Gud til Hjælp.

Efter alt indførte var Monsiør Møller paa hans Herskabs Vegne Tingsvidne begjerede, som og blev stædt; og lod saa Mons. Møller med videre Lov-maade bero efter Stevnemaalet udsat til Idag 14 Dage.

At saaledes for Retten er ganget og passeret er Vidner med os efterskrevne Ting og Stokkemænd Navnl: Troels Jørgensen, Anders Laustsen, Jonas Laursen, Thøger Poulsen, Jens Nielsen, Mikkell Olesen og Villads Christensen af Givskud.

Til Bekræftelse under vores egne Hænder og Forsegling.

Actum ut supra

N. Lottrup.

Matt. Kjær Hansen.

Løverdagen den 27. Oktober 1731 er for Retten passeret saaledes:

Neml. for Retten fremkom Mons. Hans Christian Møller fra Horsens paa sin Principals Hr. Commerce-raad Lichtenbergs Vegne, og lod til Kald og Varsel oplæse som Herredsretten i Dag 14 Dage sidst blev sattet. Contra Delinkventen Peder Sørensen, som næst-

Anker Nielsen af Nørup Præstegaard, som forklarede, at for nogen Tid siden kom den ihjelskudte Natmand udi hans Hus, og begjerede Brændevin, og der han det ikke kunde faa, brugte han adskillige grove Ord, og bragte sin Kniv af Lommen og Skeden, og bad Djævelen regjere sig skulde den ikke sidde i Vidnets Hjerte paa Timen, og dersom hans Hustru, neml. Vidnets, ikke udi Hast havde faaet hannem skudt ud af Døren baglænds, og faaet Døren tillukt, havde han samme Tid gjort Ulykke, og da Døren var tillukt, stod han og stak mangfoldig Gange i Døren, med Skjelden og Trudsel. Derpaa han bad sig Gud til Hjælp.

Dernæst fremkom 2det og 3die Vidne, Peder Sørensen og Hans Hansen af Vandel, som vandt og forklarede, at for nogen Tid siden kom bemt. Natmand i Vidnet Hans Hansens Hus, hvor det andet Vidne og var tilstede, og da vilde bemt. Natmand have trakt sin Hest i Stuen til dem, og da de forment ham det, trak han sin Kniv, og søgte Peder Sørensen paa Livet, som med en Stol værgede sig for Kniven, og stedse truede, og da han ej en Skade kunde gjøre ham, formedelst Stolen han vægrede sig med, truede han. neml. Natmanden nogle Gange, og sagde at Peder Sørensen skulde have et Stik af hans Kniv førend han kom ud af Huset. Derpaa enhver i sær bad sig Gud til Hjælp. 4de Vidne, Christen Jensen af Gadbjerg, fremstod og vandt ligeledes: For nogen Tid kom bemt. Natmand i hans Hus, hvor der sad en fattig Tigger-Bitler, som Natmanden uden ringeste Føje og imod Vidnets Vilie, trak bemt. Bitler ud af hans Hus, og da Vidnet vilde tage ham i Forsvar, trækkede han en Kniv op af Lommen og truede Vidnet dermed, foruden mange grove og skammelige Trudsels-Ord. Nogen Tid derefter kom bemt. Bitler tilbage i Vidnets

FRA SØREN ABILDGAARDS DAGBØGER

OPTEGNELSER I VEJLE AMT I 1771

VED MARIUS HANSEN

I.

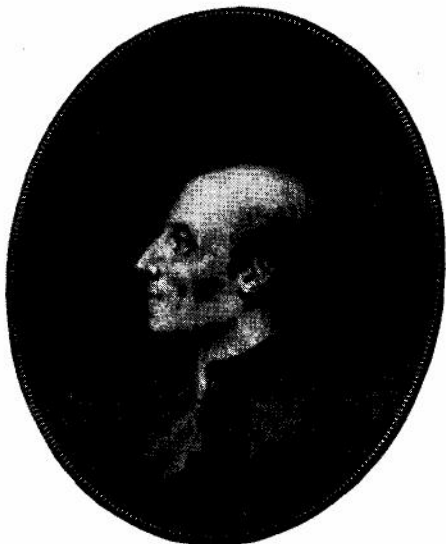
ELBO, HOLMANS OG NØRVANG-TØRRILD HERREDER

I gennem mange Aar har jeg paa Nationalmuseet søgt og faaet en Mængde Oplysninger til mine Kirker i Aarbøgerne. Blandt de Kilder, jeg der fik Lov at benytte, var ogsaa Abildgaards Dagbøger fra hans Rejser omkring i Landet, og fra disse Bøger fik jeg nu og da velegnede Enkeltheder til mine Emner.

I denne og i et Par følgende Artikler har jeg da søgt at samle og gengive hans i mange Tilfælde værdifulde og interessante Optegnelser fra hans Rejser her i Amtet i 1771 og følgende Aar, almindeligvis med hans egen Retskrivning; dog har jeg bl. a. tillempet Tegnsætningen og reguleret hans vekslende Brug af store og smaa Bogstaver. I Teksten er spredt mange Smaaskitser af Vaabenskjolde, som ikke kunde medtages; men i de fleste Tilfælde nævnes vedkommende Slægter.

Om Abildgaard og hans Liv skal her kort fortælles:

Søren Pedersen Abildgaard var antikvarisk Tegner og Miniaturportræt-Maler; han blev født i Flekkefjord i Norge 18. Febr. 1718 og blev Student i 1737. Hans Tegnetalent bragte ham i Berøring med Historikeren

Søren Abildgaard.
Efter Miniature paa Frederiksborg.

Jac. Langebæk, som han fulgte som Tegner paa hans Studierejser; og han blev paa denne Mands Anbefaling i 1755 udnævnt til Arkivtegnemester ved det kgl. Gehejmearkiv. Allerede fra det følgende Aar fik han Understøttelse til sine mange Rejser omkring i vort Land i Tiden 1756—1776, hvorved han frem-

bragte en betydningsfuld Samling — 918 i Tallet — smukke og i Forhold til sin Tids Krav paalidelige Afbildninger af Mindesmærker, særlig Gravstene og Epitafier.

Alle disse Tegninger bevares nu sammen med hans Rejsedagbøger i Nationalmuseets Arkiv.

Abildgaard var tillige en flittig Dyrker af nationaløkonomiske Studier, der resulterede i Udgivelsen af flere Smaaskrifter.

Han, der var Danmarks første Arkivtegner, døde i København den 2. Juli 1791.

FRA DAGBØGERNE

Den 1. Julii gik ieg over fra Corsøer med Post-Jagten til Nyborg og derfra samme Dag til Odense. Derfra reiste ieg om Aften og hele Natten til Strip, hvor ieg

ankom om Morgenen og loed mig med Færge sætte over til Fredericia den 2. Julii. Forblev der indtil den 4de hujus, reiste igiennem Elboe og Jerløv Herreder og eftersaa en Dell Kirker og Monumenter. Den 3. Julii blev ieg med Hr. Etatz-Raad Hoffmans¹⁾ egen Vogn befordret i Elboe Herred til

Tavlov Kirke.

Sognepræsten her er Hr. Høe.²⁾

Kirken³⁾ ligger for sig selv i Marken et Stykke Vei fra Præstegaarden. I et Begravelse Capel ligger en askegraa Marmor Gravsteen, hvorpaa er indhugget to Fruentimmerbilleder; den ene med Klæde over Hovedet, den anden med udslaget Haar; neden paa Stenen staar denne ophøiede Inscription med en smal Streg mellem Linederne:

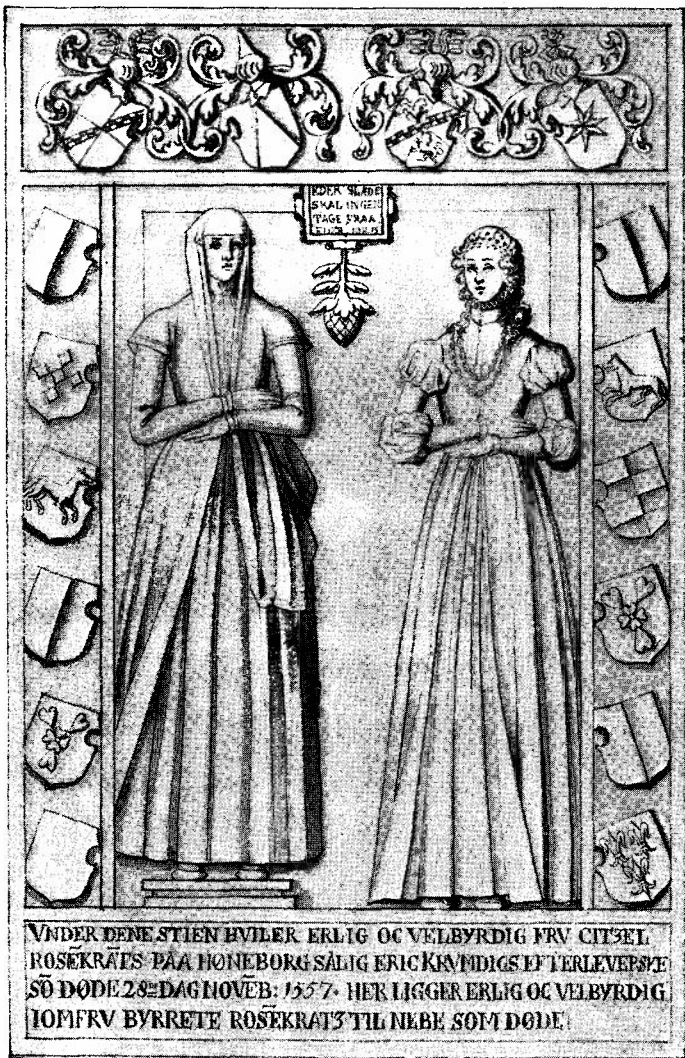
VNDER DENE STIEN HVILER ERLIG OC VELBYRDIG
FRV CITZEL ROSEKRATZ PAA HØNEBORG SALIG
ERICH KRVMDIGES EFTERLERSKE SO DØDE 28de DAG
NOVBR: 1557. HER LIGGER ERLIG OG VELBYRDIG
IOMFRV BYRRETE ROSENKRATS TIL NEBE
SOM DØDE.

Oven mellem begge Billedernes Hoved er i en liden, firkantet Tavle denne Skrift: = Eder Glede skal ingen tage fraa eder Joha. 15. = Øverst paa Steenen staar over Billederne 4 Vaabn med Hielmtegn to til høire og to til venstre, desuden er der Vaabn langs Steenens høire og venstre Side. Paa Kirkens østlige Mur er i 2de Steene indhugget Rosenkrantz og Gyldenstjerne Vaabn; ved det første staar: B : R : K : F 15.. ved

¹⁾ Den senere Amtmand over Koldinghus Amt, Præsident i Fredericia Hans de Hofman.

²⁾ Sognepræst Barthold Bartholdsen Høe 6/11 1725—13/5 1773.

³⁾ Se Vejle Amts Aarbøger 1927 I.

Sidsel og Berete Rosenkrantz Gravsten i Taulov Kirke.
 Efter Abildgaards Tegning i Nationalmuseet.

det andet staar B : R : K : M. 158. (Da Berete Rosenkrantz var Datter af Eiler Stygge Rosenkrantz og Kirsten Pedersdatter Gyldenstjerne, har vi her hendes Fædrene og Mødrene Vaaben).

Erritzø Kirke

har intet merkværdigt; paa de øverste Stolestader staar von Ellebrachte og von der Heins Vaabn med Aarstal 1689.⁴⁾

Bredstrup Kirke

har aldeles intet merkværdigt.

Gaverslund Kirke.

5. Julii. En blaagraa Marmor-Gravsteen laa i Choret frem for Alteret med denne Inscript ophøiet:

HER VNDER THENNE STEN LIGER BEGRAFVIT
ERLIG OCH WELBØRDIG MANDT ANDERS HANSEN
SOM BOE

SELLERVP OCH WAR GAMEL HANS JOHANSENS SØN
AF FOBITZSLET MED SIN KIERE HOSTRV FRV MARGETA
LANGGE SOM WAR HER THOMIS NIELSENS
DATTER AF LIDOM

OCH KALDETE GVDT HENDE PAA SELLERUP AAR 1558. . .
OCH HANNOM 1562. OCH LIGER HER OCH HOS THENOM
BEGRAFVIT TVENDE DIERES SØNNER WIDT NAFN
HANS

OCH KARIL ANDERSEN. OCH WAR HANS SEX AAR
GAMILL

DER GVDT KALDIT HANEM OCH KARIL ICKE VDE(N)
THV AAR GAMILL.

GVDT GIFVE THENNOM ALLE EN
GLEDELIG OPSTANDELSE PAA THEN YDERSTE
DOMMEDAG : AMEN : ANNO 1577.

Steenen er smykket med Vaaben.

⁴⁾ Se Vejle Amts Aarbog 1915 II.

Anders Hansen (Lindenovs) og Fru Margetas Gravsten i Gaverslund Kirke.
 Efter Abildgaards Tegning i Nationalmuseet.

Skierup Kirke.

Annex til Smidstrup; Hr. Provst Elling.

Altertavlen er fra Catolske Tider, men uden Indskrift. Her er et Epitaphium over 2de Mand begge kaldet Hans Hansen.⁵⁾

Paa Kløkken: HIELP ◦ IESVS ◦ MARIA ◦ OG ◦ SANC-
TVS ◦ NICOLAVS.

Derefter drog ieg til

Grundit,

hvor ieg ankom den 6. om Aftenen og forblev der i 3 Dage.

Fra Grundit⁶⁾ drog ieg til Rugballegaard — en liden ucomplet Sædegaard — der nylig er solgt af Hr. Brocktorff;⁷⁾ men hverken der eller paa

Lerbækgaard

var nogen Old-Sager, men sidste Gaards Eier Hr. Land Commissarius Nellemann er en retskaffen, fornuftig, erfaren Landmand, der viste mig megen Høflighed og loed mig se adskillige af sine smukke og nyttige Indretninger baade paa Gaarden med Vandledning, Magasin Indretning, Grundmuret Malt-Kølle, Bager-Ovn og Brøgger-Værk, — samt paa Godset en meget god indrettet Vand-Mølle til Meel og Perle Gryn at mahle; ogsaa mange levende Gærder og en lige nye giort Inddeling mellem Bønderne med deres Hartkorn.

Hover Kirke

har øverst paa Altertavlen til nordre Side Brochenhus og til sydlige Ulfelds Vaabn udskaarne.

Paa de øverste Stole Stader paa Qvindesiden — fra øverst af — Ulfelds og Kaas Vaabn: E : V : F : -
E : V : M. 1591 og saa Brochenhus Vaabn. Paa

⁵⁾ Se Vejle Amts Aarbog 1929 II.

⁶⁾ Se Vejle Amts Aarbog 1914 I.

⁷⁾ Ritmester Chr. Ehrenreich v. Brockdorff.

Mandssiden fra øverst af Brochenhuses og Sandbergernes eller rettere Schels Vaabn: K. B. H. — K. B. M. 1591.

Længere nede i Kirken ses smukt udskaarne i Træ Munk Vaabn: F. M. F. — F. M M. og paa Qvindsiden Skaktavlfrisernes Vaabn: S. F. F. — og Gyldenstjerne Vaabn S. F. M.

Paa Prædikestolen læses Nicolaus Nissen⁸⁾ og Magdalene Nissen Anno 1684.

Jelling.

Den 11. Julii kom ieg til Jellinge, hvor Sognepræsten Hr. Wedel viste mig nogen gamle Breve, Præstegaardens og Præstens Rettigheder angaaende, hvorimellem et Mageskiftebrev imellem Kong Christian den Fjerde og Johan Brochenhus til Leerbech af Aar 1634 dat. Skanderborg den 11. Januarii nok et Mageskiftebrev af Christian den Fjerde og Præsten Jørgen Pedersen i Jellinge samt hans Efterkommere, Præster i Jellinge Sogn dat. Hadersleb den 14. April 1636. Et gammelt originalt Brev af Frederik den Anden dateret »paa vor Gaard Nyegaard d. 15. September MDLXXXVII« og undertegnet *Friderich* angaaende Kronens Part af Tiender i Gellerup Sogn givet til Præsten Anders Nielsen i Jellinge.

Ved Jellinge Kirke ligger 2 meget store Jord-Høie: een tæt Norden for Kirkegaards Steen-Diget kaldet Dronningens Høi. Samme blev efter en gammel Mands Anders Jensens Beretning udgravet af Jellinge Sognemænd efter Kongl. Ordre i 1704; og at der stedse i Dammen eller Brønden paa Høiens nordre Side har været mangfoldige Karusser; og der berettes tillige, at da Vandet dengang var udløbet blev prøbet i Hullet

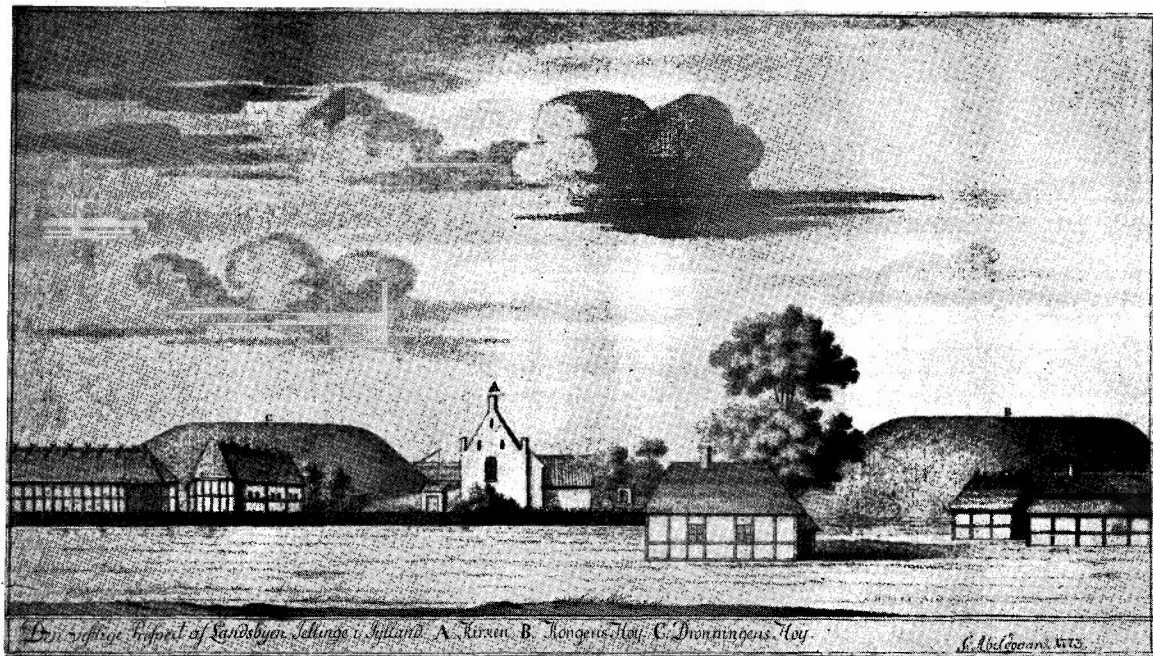
⁸⁾ Landsdommer Nicolaus Nissen til Rugballegaard, † 1684.

paa Høien med en Stage af 13 Alens Længde, om der med samme kunde naaes Bund; men var ingen at finde.

Men da ieg den 11. Julii 1771 undersøgte Høien be-
fandtes Brønden eller Dammen ved Forsøg med en
lang Lækte ikkun at være $2\frac{1}{2}$ Alen dyb; Mudder fyldte
Brønden, og ikke stødte Stagen an paa nogen Steen-
bund. Ved Siderne af Dammen, som er tværs over sin
runde Flade omtrent 5 Alen breed, groed Siv, og høit
Vand-Græs. Vandet har nu intet Udløb men er et
Stagnum eller ligesom en Brønd, hvorudi Vandet staar
omtrent 6 Al. eller $6\frac{1}{2}$ Alen nedrigere end Høiens
øverste Vold; men dog omtrent 10 Al. høiere end den
rundt omkring Høien beliggende Mark, Egn og Byer
saa langt, som man med Øjet kan se, da her allevegne
omkring ligger en vidtløftig Slette og grøn Mark, dog
ligger hele denne jævne Egn temmelig høit og har paa
sydlige og østlige Side meget nedrigere Land, Dale og
Søer eller Aær. Og er det mærkværdigt, at . . . Van-
det staar saa høit i denne Høi, da Jellinge Bye ofte er
i Vanskeligheder om Sommeren for Vand, og deres
Brønde graves sædvanlig 8 til 10 Alen dybe. Denne
Dronningens Høi er omtrent 300 Alen i Omkreds og
henved 20 Alen høi.

Kongens Høi, som ligger paa den sydlige Side af
Kirken tæt uden for Kirkegaards Steen Diget, er i Om-
kreds udenom 345 Alen og en 20 Al. høi og har for-
oven en jævn rund Plan i Diameter 45 Skridt.

— — — — —
Kirken har intet Taarn; men Klokkerne hænge i
Glugge op i den vestlige Ende af Kirken; paa den
ældste Klokke var vel Munkeskrift; men saa ilde støbt,
at det ikke kunde læses undtagen Aarstallet:
MDXXVI, den yngre er støbt i C5 Tid.

Prospekt af Jelling. Efter Abildgaards Tegning i Nationalmuseet.

Oppe i Choret paa nordre Væg er opreist ligesom et Epitaphium af Steen i en bred, flad, langagtig, firkantet Ramme, som indfatter en stor, firkantet, sortegraa Skifer, paa hvilken hverken har staaet malet eller udhugget Skrift, er udhugget 16 Par Vaabn, 8 paa hver Side (hvoriblandt ses Løvenbalkernes, Billedernes, Trollernes, Vindernes og Gyldenstiernes Vaaben).

I Kirken frem for Alteret ses en blaagraa Gravsten med denne Indskrift:

HER HVILER S: HR. JØRGEN PEDERSEN LEMVIG
SOGNE PRÆST I JELLINGE OC HOVER SOGNE SOM
DØDE ANNO 16— DEN — OG HANS KÆRE KONE
MAREN JENSDATTER

Et Støkke Vei Norden for Kirken paa jævn Mark, kaldet »mange Høies Indtægt« grænsende ved Byens nordre Tofte 16 større og mindre Gravhøie temmelig nær hinanden, iblandt hvilke for nogle Aar siden 4 Stk. ere opgravede og fundet af en Bondekarl en »Glasseret Urne«; desuden i en anden Høi af Præsten Hr. Wedel fundet en hel Urne fuld af Been desuden længere her fra i en af disse Høiene paa Præsten Hr. Wedels Præste-Gaards Ager . . . fandtes en glasseret Urne med Aske, hvoriblandt skal have været 2 Ringe, den ene flettet som de nu brugelige Pibe-Hylstre, den anden var slet (o: glat).

End i en anden kaldet »Sort Høi« nær ved Jellinge Bye fundet ved Siden af Høien ved de omkringsatte Steenes Borttagelse ligesaa en Guldring, som værende Sognepræst Hr. Wedel foreviste Guldsmeden i Weile, som sagde, at han ikke vist kunde sige, hvad Slags Metal det var.

Junker Lautrup tog Ringen fra Hr. Wedel.

Paa den østlige Side af Dronningens Høi i Lars Sognefogeds Tofte, hvor der ligger nogle store Kampesteen i en Rad fra Syden til Nord, skal der tæt ved paa østlige Side af disse Steene efter Tradition ligge en meget stor flad Kampesteen under Jorden, paa hvilken skal være megen Skrift. Det var Undersøgning værd at lade den grave op for at blive underrettet om, om der i Jorden skulde ligge noget saadant Runisk-Monument.

Paa Jellinge Kirkegaard paa sydlig Side af Kirken staar 2 Runisk-Monumenter af Kampesten, et større og et mindre.

Kollerup Kirke

har intet merkværdigt. Altertavlen⁹⁾ er fra catolske Tider; men der er ingen Inscription eller Aarstal kiendelige.

Her i Sognet var nogle runde hedenske Gravhøie, om hvilke der intet besynderligt vides.

Hveisel Kirke.

Præsten Hr. Monrad¹⁰⁾ har i Choret for Knæfaldet en graa Marmor Gravsteen¹¹⁾ med denne ophøiede Gravskrift om Randen:

HER - LIGGER - BEGRAFVEN - ERLIG - OG -
 VELBYRDIG - MAND - CHRISTEN SPLYD - TIL -
 MENSTRUP - SOM - DØD 1561 - MED - HANS - KÆRE -
 HVSRW - FRW - IDE LANGE - SOM - DØD - 1578 -
 HVIS - SIELE - HVILE - HOS - GVD -

Steenen har 4 Vaaben.

⁹⁾ Rester af Altertavlen: Jesu Bebudelse, Elisabeth og Maria, Jesu Fødsel og Vismændene fra Østerland, staar i Vaabenhuset over Indgangsdøren. Kirken var indviet til St. Nicolai. Ab. burde have set den sjældne gamle Klokke med Indskriften: HERMAN - ME - FECIT.

¹⁰⁾ Sognep. Johannes Stefaniussen Monrad ^{16/1} 1763—^{1/7} 1796; senere Ø. Snede til 1802.

¹¹⁾ Stenen en nu indmuret i Skibets Nordvæg og dækket af Kalklag; den laa før i Koret over en hvælvet Gravgælder.

Ligsten over Christen Splyd og Ide Lange i Hvejsel Kirke.
Efter Abildgaards Tegning i Nationalmuseet.

Paa en forgyldt Metalplade funden paa en Lig-Kiste
staar:

HER LIGGER BEGRAFVEN ERLIG VELBYRDIG FRVE
KAREN DYRE SOM DØDE PAA MENSTRUP
DEN 13. SEPTEMBER ANNO 1570

GVD GIFVE HENDE MED ALLE TROE KRISTNE
 EN ÆREFULD OG GLÆDELIG OPSTANDELSE
 (Hvejsel Kirke var indviet til St. Anna.¹²⁾)

Skibet Kirke,

som ligger et lidet Støkke Vei fra Haraldskiærgaard, er bygget paa en høi Odde nær ved Haraldskiær Mose eller nu Høi-Eng, hvor tydelig kiendes af Situationen, at Vandet har fordem gaaet ganske nær op til Skibet Kirke eller Kirkegaard; men Aaen løber her paa den sydlige Side forbi Haraldskiærgaard og langs Østen ind under det høie Land paa sydlig Side og udad til Weilefiord.

Kirken er liden uden Taarn.

Klokken hænger i en Træstabel Østen for Kirken, men den har ingen Inscription.

Paa Altret for oven er udskaaret 4 Vaabn; og paa nordre Side i Muren er i Choraabningen en lysegraa Marmor-Gravsteen med denne fordybede Indskrift:

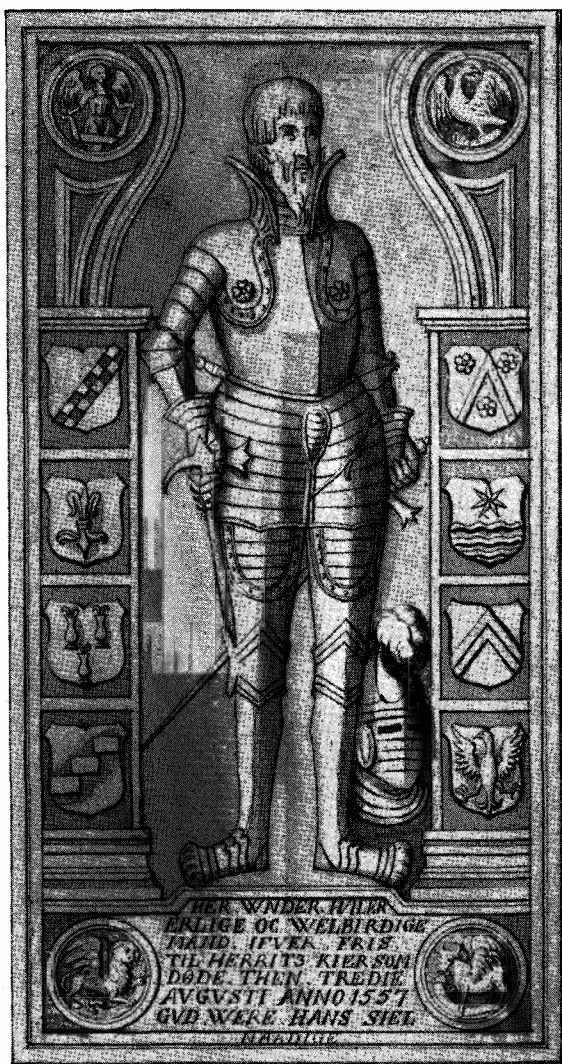
HER - WNER - HVILER - ERLIGE - OG - WELBØRDIGE -
 MAND - IFVER FRIS - TIL - HERRIZKIER - SOM - DØDE
 THEN - TREDIE - AVGVSTI - ANNO - 1557 -
 GVD - WERE - HANS - SIEL - NAADIGE -

Haraldskiærsgaards

nuværende Bygning er ikke anseelig; dog grundmuret, opført i samme Tider. Waaningsbygningen er ikke synderlig stor. Ladegaards-Bygningerne er ogsaa af Grundmur, de ligger lidt fra Gaarden Vester paa; denne som Waaningsbygningen ligger meget lavt i den iævne tilgroede Engbund.

Her paa Gaarden var intet merkværdigt af gamle

¹²⁾ Ab. har ikke bemærket noget om Prædikestolen med Palle Fastis Navne og Vaabener. De samme Navne og Vaaben ses ogsaa paa Klokken, som Palle Fasti lod omstøbe i 1601 af Adam Nielsen i Kolding.

Ligsten over Ifver Fris i Skibet Kirke.
 Efter Abildgaards Tegning i Nationalmuseet.

Ting uden Fruen Majorinde Lüttichau, som forhen har været gift med en Bülow; men for et Par Aar siden i sin temmelig høie Alder, har efter i nogle Aar at have været Enke giftet sig med Hr. Major von Lüttichau,¹³⁾ en Søn af forrige General Lüttichau paa Lerkenfelt.

Han var ikke hiemme, og Fruen lod sig ikke se.

Herfra reiste ieg med min Befordring fra Jellinge straks videre til

Kielkiærgaard

— en gammel ucomplet Sædegaard nu tilhørende Mons. Steenstrup,¹⁴⁾ som forhen har været Forvalter ved Engelsholm i Lindes Tid; han var ikke hiemme, og her fandtes ikke et fornuftigt Menneske at tale med; nogle faae Jagthunde nærmede sig med en venlig Logren til mig. Jeg maatte derfor strax forlade Stedet og endvidere bruge samme min Befordring til

Bredsten Kirke,

som var meget smukt, nye opbygget, har et smukt Taarn¹⁵⁾ og over alt tækket med Blye. Af Oldsager var her slet intet, ieg reiste derfor videre først til *Balle Præstegaard*, Hr. Provst Buchholtz;¹⁶⁾ her forefandt ieg Studiosus Griis i et besynderligt Positur med sit lange slikkede og glatte Hoved-Haar, klippet som de norske Bønder, og ligesom disse med et stort udvokset Skæg etc.

Jeg reiste følgende Dag den 13. Julii til

¹³⁾ Major Ove Bernhard Lüttichau købte i 1768 Haraldskjær med Skibet Kirke og Jerlev Sogns Kongetiende; nogle Maaneder efter ægtede han Fru Margrete Bülow f. Kaas, der døde paa Gaarden i 1777. Lüttichau købte 10 Gaarde i Jennum, 10 Gaarde i Kærbølling og 8 i Jerlev.

¹⁴⁾ Hans Severin Steenstrup.

¹⁵⁾ Sognep. Lorens Caspersen Buchholtz ¹⁴/₂ 1753—¹/₆ 1772.

¹⁶⁾ Ab. burde have set Klokken, som Knud Madsen Borger i Vejle lod støbe 1597 af Matthias Benning, da M. Niels Willomsen var Sognepræst.

Engelsholm,

et meget smukt og kostbart bygget Greve-Sæde med en prægtig Have til ganske nær beliggende ved den fiskerige Engelsholm Sø.

Nuværende Eier Hr. General-Krigs Commissair Hielmcrone.

Nørup Kirke¹⁷

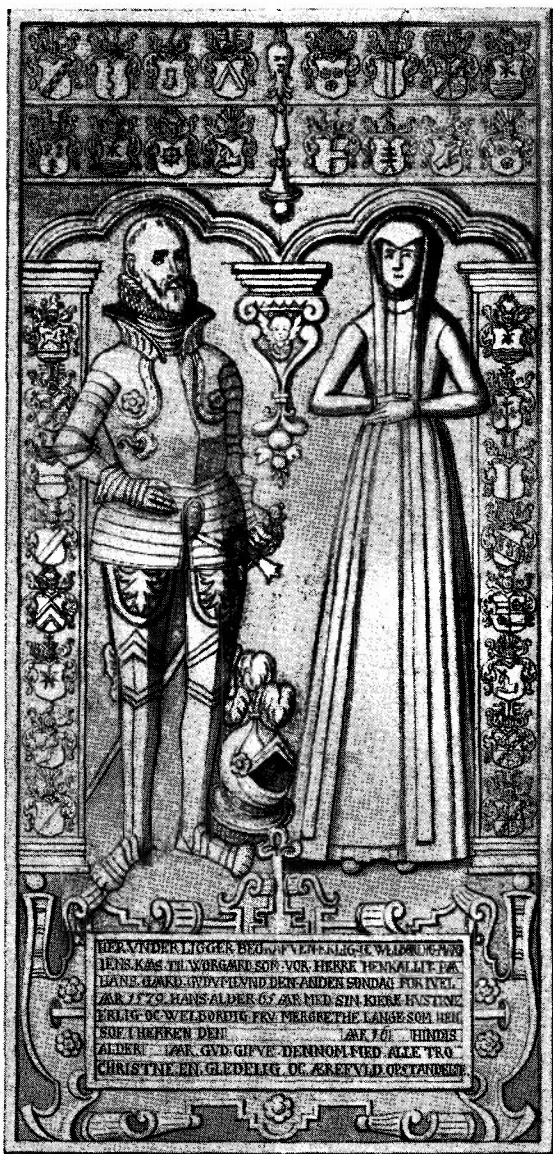
har i et Begravelses Capel en stor og lang blaagraa Marmor Steen opreist og indsat i Muren, som for neden har den ophøiede Inscription; men ingen Streg mellem Linierne:

HER VNDER LIGGER BEGRAFVEN ERLIG OG
WELBØRDIG
MAND IENS KAAS TIL WORGAARD SOM WOR HERRE
HENKALLIT PAA HANS' GAARD GVDVMLVND DEN
ANDEN SØNDAG FØR IVL AAR 1579 - HANS ALDER
63 AAR
MED SIN KIERE HVSTRVE ERLIG OC WELBØRDIG FRUE
MERGRETE LANGE SOM HENSOF I HERREN DEN
.... 16 HENDES ALDER .. AAR. GVD GIFVE
DENNOM MED ALLE TROE CHRISTNE EN GLEDELIG
OC EREFULD OPSTANDELSE.

Stenen er prydet med mange Vaaben.

Og her er et Epitaphium med denne ufærdige Skrift:
HER LEGER BEGRAFVEN ERLIG OC WELBØRDIG MAND
KNVD BRAHE THIL ENGILSTHOLM SOM VAR FØD PAA
.... ANNO DEN OC VAR I DEN SIDSTE
SVENSKE FEIDE KONG CHRISTIAN DEN 4 RITME
STER OC BEFALINGSMAND PAA BYGHOLM SOM DØDE
PAA ENGILSTHOLM DEN 3. FEBRVAR 1615 I SIN

¹⁷ I Taarnet hang en større og en mindre Klokke. Paa den store læses: MANET IN ÆTERNUM VERBUM DOMINI 1541. Paa den lille, der omstøbtes i Firserne, stod: GØDT MI BORCHERT GELGETER ANNO 1600.

Ligsten over Jens Kaas og Margrethe Lange i Nørup Kirke.
 Efter Abildgaards Tegning i Nationalmuseet.

ALDERS 60 AAR MED SIN KIERE HVSTRV FRV
 MERGRETE LANGE SOM VAR FØD PAA OC DØDE
 ANNO 1622 DEN
 GVD GIFVE DENNOM EN GLEDELIG OC
 EREFULD OPSTANDELSE

Paa den høire Side af Epitaphiet øverst oppe staar Brahe Vaabenet, dernæst omkring ham — ligesom i en Portal — til høire Side Brahe- Lunge- Rosenkrantz- og Thots Vaabn, og paa venstre Side Bille- Ulfstand- Rønnov- og Trolle Vaabn. Dernæst øverst oppe over hende Langernes Vaaben og omkring hende i en Portal til høire Side: Brahe, Stierne Jul, Rosenkrantz og Rosenkrantz, og paa venstre Side: Hardenberg, Lange, Stierne Juel, Krumdige og Rønnov Vaabn. Paa en liden sort Steen i Muren i nordre Side i Capellet staar denne Inscription:

ANNO 1621 LOD ERLIG OC WELBYRDIG FRVE
 MERGRETE LANGE

FORFERDIGE DENNE CAPEL OC HVELLE KORIT OC
 ANNO 1733 LOD WELBYRDIGE GEHRDT HANSEN LICHTENBERG OG
 FRUE BODIL HOFGAARD KIRKEN REPARERE HWELVE NYE
 STOLE OG PRYDELSE DERVDI SAMT SPIR PAA TAARNET OPSÆTTE
 OG SAALEDES OVERALT BAADE STAFFERE OG FORGYLDE

Randbøl Kirke.

Her i Kirken er intet merkværdigt; alene paa Kirke-
 gaarden ved nordre Side af Kirken en stor og rund
 Gravhøi flad oven paa med nogle maadelig store
 Kampesteene, som ligger uden Orden; i denne Høi
 siges Kong Rane at være begravet.

— — —
 Eggen her omkring er skarp og sandig; dog var
 Agerlandet flittig dyrket — bruges 5—6 Aar og hviler
 5—6 Aar; uagtet Eggen er sandig og meget tør, bru-
 ges her dog ikke hverken Leer eller Mergel til at for-

bedre Jorden med, da dog baade Leer og Mergel er her at faa ikke langt borte.¹⁸⁾

Rindgive Kirke

har aldeles intet merkværdigt.

Gadbjerg Kirke.

Paa Alterrammen er malet nogle Vaabn.

Paa øverste Stolestade paa Mandssiden er udskaaert Stierne-Juel Vaabn med H. I. F. og H. I. M.; paa Kvindesiden M. I. F. Stierne Juel Vaabn M. I. M. og Skram Vaabn.

Give Kirke,

der er Annex til Nyekirke, har aldeles intet merkværdigt.

Nyekirke

har paa øverste Qvinde Stolestader Stierne Juel Vaabnet F. A. S. 1576 og Skram Vaabnet.¹⁹⁾

Her²⁰⁾ er en Hellig Kilde kaldet St. Petri Kilde, er nu alene en Brønd med skiden Vand udi, og den bruges ikke.

Imellem Hveisel og Nyekirke er ogsaa en Brønd kaldet: Helgenens Kilde; men er ikke mere betydende end hin.

Her fra Hveisel og Nyekirke begynder de magre og sandige Lyngheder, som strækker sig Vesten hen til Vesterhavet og i Nord hen til Ringkøbing; dog vokser der her temmelig tæt og høi Lyng. Engene er mestendels grønne og . . . adskillige Steder staar Vand, som viser, at Grunden ikke har Mangel paa Vand, saa vokser dog Lyngen lige til Randen af disse Vandpytter; og Lyngen gror imellem Græsset.

¹⁸⁾ Fra Ab. Rejse 1772—73.

¹⁹⁾ De to øverste Stolestader er nu Degnestolen med de to udskaarne Gavle med Fru Anne Skrams fædrene og mødrene Vaaben.

²⁰⁾ Kirken er en smuk og anselig Bygning, før kaldet St. Peters Kirke.

Grunden, hvorpaa Lyngen vokser, bestaar af fint, hvidt lidet jordblandet Sand; . . den giøres dog af Indbyggerne nogenledes frugtbar med Leer eller Mergel, hvilken dog ikke bruges hverken vestlig eller nordvestlig i Tyrrild Herred og ikke heller i Nørvangs Herred, om end Lynghederne paa disse Steder trænger haardt til saadant Hjælpemiddel, og her dog findes adskillige Steder brugbar Mergel. De har ingen Mangel paa Leer til Huses Klining, og med denne Leer kunde dog den løse Sand stilles.

Præsten i Nyekirke²¹⁾ har begyndt at bruge Mergel og befundet det meget fordelagtigt, endskønt hans Mergel ikkun er en lidet mergelholdig Leer.

Tyregod Kirke

18. Julii. Det var mig umuligt at komme til Klokken; thi der er ingen ordentlig Opgang dertil.

I Choret var paa nordre Væg opsat en mørkegraa Marmor-Gravsten, der forneden har denne Indskrift:

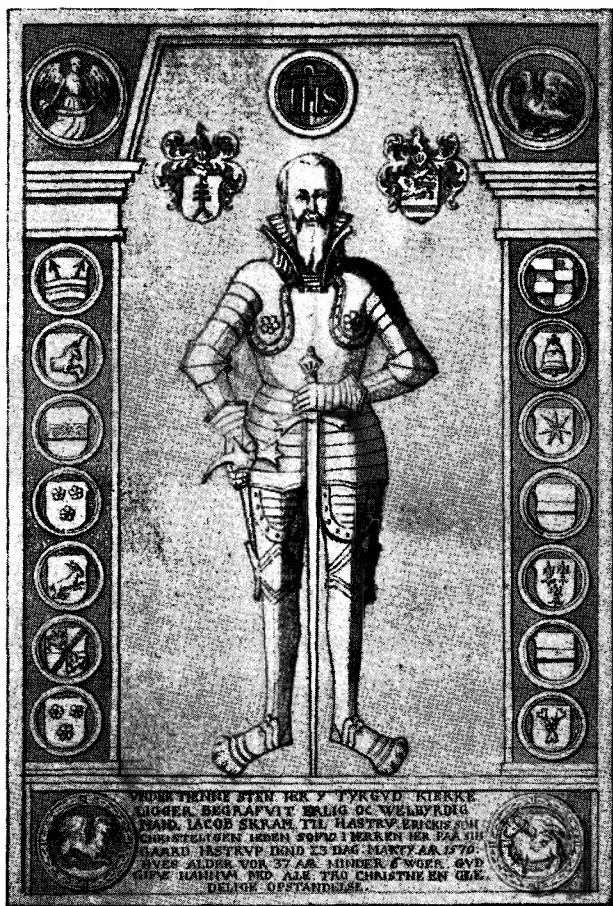
VNDER THENNE STEN HER IJ TYRGVO KIERKE
LIGGER BEGRAFVET ERLIG OCH WELBYRDIG MAND
IACOB SKRAM TIL HASTRVP ERICKIS SØN
CHRISTELIGEN HEDEN-SOFVD I HERREN HER PAA SIN
GAARD HASTRVP THEND 23 DAG MARTY AAR 1570
HVES ALDER VAR 37 AAR MINDER 6 VGER
GVD GIFVE HANNEM MED ALLE TRO CHRISTNE
EN GLEDELIGE OPSTANDELSE.

Hans Billede er omgivet af Vaaben.

Altertavlen er renoveret i 1700 af Major Giedde²²⁾ og Frue Lindenov Unger. Paa Kirkedøren staar Fasti og Bille Vaabn.

²¹⁾ Sognep. Laurits Bertelsen Bay ^{20/7} 1759 – ^{28/10} 1777.

²²⁾ Major Fr. Chr. Giedde og Frue Helvig Lindenov Unger til Hastrup.

Ligsten over Jacob Skram i Thyregod Kirke.
Efter Abildgaards Tegning i Nationalmuseet.

Vester Kirke

har intet merkværdigt. Klokken staar inde i Kirken; den er sprukken; og den har været i denne slette Tilstand i nogle Aar. Indskriften er saa ilde støbt, at den er ulæselig. (Abildg. burde dog have set nøjere paa

Klokkeindskriften; thi den var ganske ejendommelig.
Der stod:

IEG ◦ WIR ◦ TILL ◦ RODSTOK ◦ KIØFT ◦ OC ◦ BETALD.
TILL ◦ WIDTWID ◦ KIERKE ◦ OUDVALD.²³⁾

Brande Kirke

er af forrige Eier Sogne-Præsten Hr. Risum sat i god Stand, og den er indvendig ziirlig og pyntelig.

(Sognepræst og senere Provst og Constorial Assessor Jens Risum købte i 1723 Kirken af Henrik Brockdorff til Grundet. Han lod i 1724 Spiret bygge og Kirken reparere fra Grunden. 1730 lod han den pryde indvendig med Træhvælving, Maling og Pulpitur; Altertavle og Prædikestol med Guld og Maling staffere og endelig gav han Kirken et nyt Orgel i 1749.)

Omme Kirke

eller kaldet

Synder Omme.²⁴⁾ Hr. Bang. Her fik jeg Herberg hos Sogne-Fogeden Jens Persen Kolstrup, thi Præsten og hans Kone var bortreist.

Her i Kirken er paa Prædikestolen udskaaen og forgyldt denne Inscript: ANNO DNI 1596 lod Jens Ivl giøre denne Stole Gud til Ære.

Paa nordre Muur ved øverste Qvindestade er et Træ-Epitaph aldeles beskadiget, og Malningen, (som) staar giort paa Hvidgrund, er saaledes afskallet, at der af Jens Juels 16 Ahner ikkun var de 4 første kiendelige, og ligeledes af hans Frues saas ikkun 4 Vaaben.

Inscriptionen neden paa Epitaphiet udskaaen i Træ er denne.

HER - LIGER - BEGRAVIT - ERLIGE - OC - VELBYRDIGE -
MAND - S - IENS - IVL - TIL - IVLIGSHOLM - som - HEN-

²³⁾ Vitved ved Skanderborg.

²⁴⁾ Fra Ab. Rejse 1772-73.

Epitafium over Jens Jul og Ane Grubbe i S. Omme Kirke.
 Efter Abildgaards Tegning i Nationalmuseet.

SOF I HERREN - DEN - 21 - OCTO. - AAR - 1602 - OC - HA'S
 KIERE - HVSTRVE - ERLIG - OC - VELBYRDIGE - FRUE -
 ANE - GRVBE
 SOM - DØDE - MED - TVENE - DERIS -
 ELSKELIGE - BØRN - GVD - GIVE
 DENOM - MED - ALLE - GVDS - BØRN -
 EN - GLEDELIG - OPSTANDELSE -
 AMEN.

I en af de hugne Kampesteene, hvoraf Kirken er byg-
 get, sees paa vester Ende ved sydlige Side af Taarnet:
 LOD - F. A. G. - B. D. T. - 1622.

Julingsholm er nu en Selvejer Bondegaard. Eieren
 er John Christensen. Gaarden skatter ialt af 15 Td.
 5 Skp. 1 Alb. (Hartk.); dog er $\frac{1}{5}$ paalagt til Møllen.

Stovgaard.

19. Julii. Herfra skrev ieg til Kiøbenhavn med Po-
 sten den 20de. Dog gaar Posten ikke fra Weile førend
 paa Tirsdag den 22.; fra Kiøbenhavn adresseres Brevet
 fra Horsens til Stovgaard. Her var ingen gamle Skiø-
 der eller Documenter. Egnen er her frugtbar; paa
 Gaarden er et stort Hollænderi, som er meget vel ind-
 rettet. Eieren er Hr. Etatz-Raad (?) Lüttichau.

Vindelev Kirke.

20. Julii. Op under Hvælvingen i Choret er malet;
 dog efterflikket i sildigere Tiid.

ANNO DNII MDCXLVJ COMPLET(VN) EST
 HOC OPVS J FESTO KETEEJ

Paa Klokken,²⁵⁾ som hænger i en Stabel ved Vester
 Ende af Kirken, og er revnet langs igiennem og er
 ganske ubrugelig, staar med Minuskel-Bogstaver denne
 Indskrift:

ANNO DNII MCDLIII TPE ANDRE ERICCI
 PREPOSITI NICOLAI

(Anno domini 1454 i Provst Andreas Eriksens Tid Niels)

(Det varede hele 18 Aar, før den blev fornyet. Paa den nuværende Klokke staar: Støbt af D. C. Herbst, Hof-Klokke-Støber i København Anno 1789. Gud alene Ehren. Bekost omstøbt af Jens Nelleman, Herre til Lerbæk. — Klokken hænger i Taarnet, der blev bygget i 1884.)

Langschou Kirke.

Paa Veien til Uldum besaa jeg Langschou Kirke,²⁶⁾ hvor der ikke er noget merkværdigt; ikke heller noget merkværdigt ved Hvolgaard.

Her igennem Uldum falder den store Lande-Vei, og her er en temmelig god Kroe; men i Kirken²⁷⁾ er aldeles intet merkværdigt.

Øster Snede Kirke.

24. Julii. Paa Klokken²⁸⁾ staar med latinske Bogstaver:

ORA PRO NOBIS CHRISTVS MARIA ANNO
DOMINO MDXV SANCTVS NICOLAVS

[Bed for os Christus Maria I Herrens Aar 1515 Hellige Niels]

(Klokken har sandsynligvis været støbt af Povl Grydestøber i Middelfart; den omstøbtes i 1790 af Daniel Reimer i Randers, bekostet af »Her Kammerher Lytichou, Herre til Tiel og Gronne«. Den har Relieffer af de oldenborgske Konger, Chr. d. 7. medregnet, og følgende Vers: »Gid ieg ringer til Guds Ere — indtil Dommen den skal være«.)

Til Fonten er en stor huggen Kampesteen og dertil et smukt Fad med Indskrift. Paa Prædikestolen er malet Jørgen Juels Ferene og Mørene Vaabn saa og det Arenfeldske Vaabn og Ellen Arenfelds Hans Datters Ferene og Mørene Vaabn Anno 1641. Paa de

²⁶⁾ Se Vejle Amts Aarbog 1927 II.

²⁷⁾ Se Vejle Amts Aarbog 1921 II.

øverste Stolestader er malet De la Mares og Buchwalds Vaabn; ved det første staar K. D. I. M. Ob. L., og ved det andet F. H. D. v. B : 1695.

Paa Tralværket for Comminikanterne og Tralværket omkring Fonten staar samme Vaabn og Aarstallene 1621 og 1682.

I Sacristiet staar følgende Liig:

1. General-Major [Detlev v.] Brocktorff fra Hulgaard.
2. Hans Søn Obrist Henrik Brocktorff.
3. Dennes første Frue: Johanne Marie fød Baronesse af Brocktorff.
4. Deres Søn Obrist Schack v. Brocktorff.

General-Major Brocktorffs og hans Frues Kister har ingen Zirat eller Inscription; men Obrist Henrik Brocktorffs Kiste er smukt udziiret; hans Frue, var en Redtz, har bekostet den; han var født i Altenhoff i Holsten 11. Octbr. 1637 og døde paa Grundit mellem 9. og 10. Marti 1730.

Obrist Schach v. Brocktorff var født 12. Marti 1712 paa Grundit; indlod sig i Ægteskab c. 12. Marti 1739 med Sophie Hedevig fød Grabov; han døde den 20. Febr. 1761. Hans Enkefrue lever endnu og besidder Grundit.

— — —

Altertavlen er istandsat og repareret i 1606; men den er sammensat af nyt og gammelt Arbeide, da den har været med Fløi-Dørre forhen og staar der endnu midt udi 3de Helgener: St. Johannes, St. Maria og St. Cathrina og Apostlene, hvis Navne er malet med Munkeskrift, mens Aarstallet er ukiendelig.

— — —

Ved de øverste Stolestader er i Murene, som skiller fra Choret, fordybede Portaler, hvorudi Helgenbilleder er indsat; ved Mandsstadet en Biskops Billede; men

ved Qvindestadet et beskadiget Qvinde- og ligeledes en Mands Helgen Billede.

— — —
Kong Snios Høi skal være den Høi, som ligger tæt ved Øster Snede og har intet besynderligt ved sig. I Hr. Selmers²⁰⁾ Barndomstid blev der fundet 2 Sølv-Knive og en Sølv-Kaarde, som blev bragt til Agersbøl til Obrist De la Mare.

Om Agersbølgaards Eiere vidste Præsten:

Obrist-Liutnant Hieronimus De la Mare havde til Ægte Ermerentze von Brocktorff til Hulgaard, hun var en Søster til Henrik Brocktorff til Grundit; ommeldte De la Mare havde med bemeldte sin Frue mange Børn. Den ældste Datter Lovise Eleonora De la Mare fik Major Moltrup paa Brantlund; disse ere begge døde; men igen deres ældste Datter har nuværende Etats-Raad og Kammerherre af Westervig Kloster.

Greis Kirke.

Paa de øverste Stolestader paa Mandssiden staar ud-skaarne i Træ Holks Vaabn, neden under dette Henrik Holk og derunder hans Mødrene Vaabn. Paa Qvinde-siden staar ogsaa to Vaabn; og under det første — Reventlovers Vaabn: Magdalene Reventlov, og under Navnet hendes Mødrene Vaabn Langernes Vaabn.

Paa Klokken, som hænger i en meget høi Stabel uden for Kirkens vestlige Ende, staar med støbt Munkeskrift:

ANNO MDXXI LETEN MI DE FOBSTENDERS TO GREVES
KIER(KE) GETEN DORCH M PASMAN

[Paa Dansk: Aar 1521 lod Forstanderne (Værgerne) for Grejs Kirke mig gyde — støbe — ved M. Pasmaan.]

²⁰⁾ Sognep. Johan Henrik Mathiesen Selmer ^{20/2} 1739—^{16/11} 1780, Søn a. Formanden Mathias Hansen Selmer 1707—1730.

Klokken var altsaa støbt af Hr. Pasmaan, der var Klokkestøber i Lybæk; den bar som Støbemærke Billedet af en Ørn; den lybske Ørn, Staden Lybæks Vaaben.]

Paa Vester Ende af Kirken³⁰⁾ stod:

Erik Brahe. 1656. Mette Rosenkrantz.

Sindbjerg Kirke

er Annex³¹⁾ til Greis, der var intet merkværdigt, alene et Epitaph over Jens Jelling til Laage, som døde i 1679. Paa Epitaphiet læses:

»Her under i et Begravelse nest oven for hviler dend Høyagtbare og meget Fornemme Mand Salig Jens Jørgensen til Loge og Forpagter paa Stovgaard og Alsted føed dend 17. Juni Anno 1633 i Jelling Præstegaard af meget Hæderlige Forældre levet i Egteskab med sin Kiereste Velædle Anne Nielsdatter Ohling 14 Aar 4 Maaneder og 5 Dage, saligen Døde dend 2. Aprilis Anno 1679.

Hos hannem hviler oc hans Tiener Velfornemme Salig Christen Albretsen Tot, fordm Forpagter paa Loge, som tiente ham troeligen udi 17 Aar oc Døde i sin Alders 57 Aar. Barneføed i Krærup d. 10. Juni 1646.

Gud give dem med alle troe Christne
en glædelig Opstandelse.«

Paa en Steen i Muuren lige for Kirke-Dørren sees en flyvende Due indhugget og nedden under staar denne Inscription:

Jeg er et Kiendetegn at under Mulden findes
den salig Hauches Ben og yndige Mandindes
som var i Ægteskab ved ni og tredve Aar
hvis Navn hos dette Folk i Æreminde staar.

³⁰⁾ Se Vejle Amts Aarvog 1919 I.

³¹⁾ Se Vejle Amts Aarvog 1913 I.

Af dette Ægte-Par som Grene ud af Stammen
de danske Haucher har der Udspring alle sammen
dem gunstig Læser ynsk Velsignelse af Gud
at dette Stammes Navn sig viidt maa breede ud.

Ribe d. 4. Maj 1717.

L. Fog.

Hornstrup Kirke²⁹⁾

er meget smuk udvendig og indvendig.

Paa Altertavlen allernederst paa den midterste Plan
er malet 4 Vaaben.

[Iver Vinds og Fru Anne Henriksdatters Fædrene og
Mødrene Vaaben.]

Paa Altrets Hjørner er 2de Pilloner, hvor der paa
den nordre Piedestal staar v. Gams Vaaben og paa den
sydlige hans Frues.

O. F. v. G. — F. K. W.

Anno — 1685.

Fremfor Alter Knæfaldet ligger en hvidagtig Mar-
mor Gravsteen med den fordybede Indskrift for neden
i en firkantet Indfatning.

HER LIGGER BEGRAFVENE
ERLIG OC WELBYRDIG
MAND IFFER WIND TIL
GRUDIT SOM DØDE
ANNO 1586 HANS AL-
DER VAR 84 AAR MED

Stenen er prydet med Vaaben og Englehoveder.

Paa Pulpituret og Prædikestolen staar i Træ ud-
skaaret: 1588 og 1648.

*Thenne Predickestoel loed hederlig Mand Her. Niels
Buck Sogne-Præst i Weile bygge Anno dni M D L IIII.*
Foran paa Prædikestolen er et Skilt med Iver Vinds

²⁹⁾ Se Vejle Amts Aarvog 1917 II.

Ligsten over Ifver Vind og Anne Sandberg i Hornstrup Kirke.
Efter Abildgaards Tegning i Nationalmuseet.

og Frues Fædrene og Mødrene Vaabn; derunder FS: Fredrik Secundus, og under dette Giverens Vaabn med en langhornet Buk.

Veile Kirke

har i Choret ved sydlig Side en Steen over Jomfru M. Pogvisk med Vaabn, af hvilke de paa Fædrene Side var alle udslidte, beskadigede, ukiendelige; men paa Mødrene der var endnu Langernes, Rosenkrantz, Stiern-Juel, Hacker og Munks Vaabn. Gravsteenens er 7 Fod og 7 Tom lang, 4 Fod og $1\frac{1}{2}$ Tom bred. Nede i Kirken ved sydlig Side ved Chor-Dørren var en Ligsten, hvorpaa stod:

CLEMENT - SEURINI - B: FØD - VDI - RIIBE - PAA -
 THENNE - TAFFLE - MONNE - STAA -
 OC - BEGGE - HANS HØSTVER - OCH - TREI - BØRN -
 LINÆ - SEVRIN - OCH - MATZ - LIGESAA -
 HANS - FØRSTE - HØSTRV - LINÆ - CHRISTENS -
 DATTER - FØD - I - VARRE - MEDT - ÆRE -
 HVN - DØDE - I VARRE - ANNO - 1556 - OCH - ERR -
 BEGRAFFVITT - I KIRKEN - HÆRE -
 THEN - ANDEN HØSTRV - MARRINN - HANS - DATTER -
 FØD - I - RIBE - LEFFER - ENDNV -
 GVD - GIFFVE - DENNEM - ALLE - THENN (EVIGE) -
 GLÆDE - OCH - ROU - 1577 -

I Choret med Inscription en Steen:

VIRI - CLARIS: DOCTIS:

DNI: M - HENRICI - ERICI - PONTOPPIDANI
 SCHOLE - OLIM - PATRIÆ - OTTH: VI AN:
 RECTORIS - LAUD - TANDEMQUE - XVI AN:
 MYSTÆ - VEILENSIS NORMARCHIÆ - NORVONG
 PRÆPOSITI - VIGILANTIS: ANNOS - NATI - LI - -UT ET
 MATRONÆ - NOBILIS - CASTIS:
 ANNÆ - KRABBÆ - LAURENTII F:
 AN: ÆTATIS - LII - DENATÆ - PARENTUM
 DESIDERATISSIMORUM - CINERES - MOESTI
 VI - EORUM - LIBERI - HUICEMP - TO - TUBO
 MANDARUNT - Ao: M. D. C. L. IX.

(Paa Stenen er tvende Vaaben med et Hjerte i Midten.)

RANDBØL HEDE

AF RASMUS MORTENSEN

Statens Opdyrkningsforsøg.

I.

Da Kulturudslettelsen i Jyllands Midte ved Aar 1700 var saa vidt fuldbyrdet, at Lyngen raadede paa Størstedelen af Storskovens og Landbrugets tidligere Pladser, kom der Ro over Landskabet — det milevide Ødes tunge Ro. En Rejse ad Halvøens gamle Folkevej blev nu fra Kolding til Aalborg en næsten uafbrudt Hedevandring, alle Vegne laa Lyngens mørke Flor som et Sorgens Tegn over et nedkæmpet Land.

Fattige Tider, baarne af Krig og Ufred, Pest og Vanslyre, saa Heden brede sig. Ubøjelig streng forekom den Datidens Slægter, Menneskene havde jo stadig været den vigende Part, Kampen og Tabet var i friskt Minde. Og fremdeles truede Heden, Hjemstedet for Naturens vilde Kræfters frie Spil. Der kunde opstaa Ildebrand med efterfølgende Sandflugt — det sidste endnu værre end det første. Man kunde frygte Hedens graa Ulv, og man ængstedes for Lyngmarkens flakkende Folk.

Det maatte være en magtfuld, ansvarsbevidst Regerings paatrængende Opgave at søge Lyngen vist tilbage mod dens rette Omraade ude i Fladens Centrum.

Den 26. Maj 1723 udstedtes Forordning vedrørende de jyske Heders Opdyrkning. Regeringen indbød

gentagne Gange Landets Børn, stedlige Bønder at tage Jord paa Heden. Forgæves. Tanken var god nok, Virkeliggørelsen umulig — mente man. Tiden trak hen. 1751 blev en Kommission nedsat til Undersøgelse af Heden. Og nu dukkede pludselig en Mand frem paa Skuepladsen. Han syner kun lidt i det store Hede-billede. Men han fik stor Betydning, den første en-somme Hedebyder, en utrættelig, vedholdende Slider. Det var den tyskfødte Kaptajn Ludvig von Kahlen. Han byggede Sommeren 1756 ved Regeringens Hjælp en Gaard paa Alheden, Kongensgaard — Hedeopdyrk-ningens Udfaldspunkt, den store Sags uanselige Be-gyndelse.

Kaptajn v. Kahlens Tilsynekomst blev Signalet til Regeringens Henvendelse i Tyskland for at faa flere Tyskere herop. Maaske de vil være villige og brugbare. I det hele kommer der mod Slutningen af 1750erne nyt Mod under Hedeplanerne. En Kommissær sendes ned blandt Mecklenborgere og Rhinlændere, og medens han virker overtalende dér, arbejder en Kommission i Heden for at finde passende Plads til alle de mange Kolonister, man venter.

Det blev fastslaaet, at Forsøgene skulde gøres hoved-sagelig paa Alheden langs Store Viborgvej fra Hampen til Knudstrup og videre ad Skivevejen; men ogsaa i Randbølhede mellem Rygbjærg og Almstok. Disse Strækninger laa først for og var sidst groet i Lyng; det var da naturligt at starte her.

Vedkommende Hedearealer blev opmaalt, for at Lodsejerne — Omegnens Bønder — kunde beholde deres hævdvundne Ret. Resten var saa Kongens, Sta-tens, og paa denne faste Grund skulde Kolonierne byg-ges. Bøndernes hævdvundne Rettigheder omfattede Græsning og Tørveskær *til Husbehov*. Men man havde

stadigvæk betragtet og brugt al nærliggende Hede som ens egen, saa naar nu det udflydende i Forholdet skulde fastlægges ved Skelsætning, blev Misfornøjelse Følgen. Regeringen gik Beboerne for nær, de var vant til at græsse og grave meget længere ude. En ny sagkyndig Kommission tog Tingene under alvorlig Prøvelse. Hedegræsningen blev inddelt i 3 Klasser: god, middelgod og slet Græsning. Til et Høveds nødvendige Føde skønnedes Græsset paa 3500 Kvadratalen at være passende, hvor Bunden var første Klasses, 6562½ Kvadratalen af 2. Klasse og hele 9800 Kvadratalen af 3. Klasses slette Græsning. Hvis Heden viste sig saa ussel, at den ikke engang kunde sættes i 3. Kl., gav man til hver Høveds Græsning 11,200 Kvadratalen. En Bondegaards Fornødenhed af Brændsel vurderedes til 30 Læs aarlig, Læsset regnet til 120 Tørv, hver enkelt $\frac{5}{8}$ Alen lang, $\frac{3}{8}$ Alen bred, nøje bestemt. Idet man gik ud fra, at der hvert 20. Aar kunde skæres Tørv paa eet og samme Sted Lyng, regnede man, at en Bondegaard skulde have udlagt 16,875 Kvadratalen Hede til Brændsel, Præstegaardene det dobbelte, „formedelst deres større Forbrugning“.

Fra Hververen indløb gode Efterretninger. Rigtig mange venlige Sydtyskere havde allerede længe ledt efter Lykken. De vilde gerne ombytte baade Pfalz og Rhin med den vakre Hede oppe i Danskerkongens Land, ubeset. Vindruerne glødede nok fængslende skønne under Hjemegnens varme Sol og smagte lifligt, men de var ikke deres. Nu greb Fattigfolk og krigsrække Skarer med Glæde en Lejlighed, der gav Løfte om Fod paa egen sikker Grund, den Grund, som ogsaa bar Bær: røde, saftige og mange. Ja, man kunde næsten ikke vente. Fra begge Sider — tysk og dansk — følte det: nu eller aldrig!

I det følgende skal der paa Grundlag af Landsarkivets overordentlig fyldige Materiale gøres Rede for den begyndende Opdyrkning, Kolonisationen paa Randbøl Hede. Emnet er ganske kort berørt af P. Eliassen og H. Kau i Vejle Amts Aarbøger, henholdsvis 1906, Side 77—83 og 1912, Side 94—105. Der kan fremdrages en Mængde nyt Kildestof til Belysning af denne store og højst interessante Sag, hvis Udvikling og Følger aldrig blev vurderet efter Fortjeneste. Hedearbejdets første Afsnit maatte nødvendigvis komme til at forme sig langsomt og trangt, idet man paa bar Bund — i dobbelt Forstand bar Bund — skulde indlede Hedeomdannelsen, det mest storstilede Erobringsværk indenfor hjemligt Omraade, Aarhundreder havde set. At Staten var Fører, bidrog til den særdeles uvilige Dom, Samtidens, men da navnlig Efterslægtens folkeligt indstillede Historieskrivere fældede over Foretagendet. Arbejdet blev sat i Gang paa det oppositionsprægede Tidspunkt, hvor hver Reform mødtes med Mistillid, hvor alt nyt ansaas for aparte og umuligt. Resultatet gik straks og vedblivende ind i Historien som noget mindre værdifuldt, paa Forhaand dømt, fordi Enevælden og dens Embedsmænd stod bagved. Vi har faaet overleveret en Skildring, der i stærke Farver maler Statens Indsats dystert mørkt, Folkets lysende lyst.

Fortroppen var allerede 16. Oktober 1759 gaaet over Grænsen. Den virkede ikke særlig imponerende. „9 Mand og et Muul-Esel“. Styrelsen havde vistnok gjort klogt i uden videre at jage Æslet hjem igen til Egnen omkring Mainz. De høje Hatte, Mændene bar, mindede temmelig meget om en Skorstensfejerhaandtering, der ikke havde særligt at gøre med Hedeopdyrkning, men blot kaldte en redebon, stedse nær-

liggende Latter til Udbrud. Flokken drog nordpaa, tabtes af Syne bag Alhedens Vidder, naaede desværre at brede Spot og Ringeagt blandt det i Spænding ventende Folk langs Vejen. Men saa aabnedes for Tilstrømningen — lidt for tidligt. Der kom straks en Del flere Mennesker end beregnet. Regeringen fik travlt med Indretning af midlertidige „Hytter“, indtil de mere faste Huse og Gaarde kunde bygges færdigt.

Kolonisternes Hytter.

Fra Rendsborg sendte Rentekammerets Præsident, Ahlefeldt, 20. Juni 1760 Brev til Amtmand von Bülow, Fredericia: Efter Justitsraad Hofmans og Cancelliraad Deichmanns Beretning skal 30 af de ankomne Colonistfamilier ville nedsætte sig i Randbøl Hede, hvorfor jeg anmoder Hr. Kammerherren tilligemed Hr. Jægermester von der Lith at foranstalte, at der til saamange Hytter, som fornævnte Kommissærer finder fornøden paa berørte Hede at lade opføre, højstnødvendigt Tømmer vorder af Skoven udvist, hvorefter jeg haaber, at Hr. Kammerherren behager at lade ermeldte Hytter i Randbøl Hede forfærdige.

Det blev bestemt, at der foreløbig skulde rejses 20 Hytter, og 4 August 1760 meddelte Deichmann Amtmanden, at saa snart disse Hytter er rejst ved Knurborg, kan Kolonisterne komme derud. Til en Hytte anvendtes 8 Stk. 5—6 Tommer tykke og 4 Alen lange Pæle, der saaledes med den ene Ende nedsattes i Jorden, at Hytten kan blive 6 Alen lang og 4 Alen bred. 2 Stk. dito 6 Alen lange, som kommer i Midten af Gaulen, 1 Stk. dito 6 Alen lang til Ryggen i Taget, 6 til 8 smaa Stænger til at formere Taget og endelig saa meget Giersel, som fornødiges at stille Græstørvene paa om-

kring Hytten, i hvilken et Fag til Døren bliver aaben.

Amtmand von Bülow til Amtsforvalter Møller i Kolding, 14. August 1760: Udvisningen af Tømmeret sker næstkommende Løverdag ved Skovrider Lisberg i Hjarup og Ferup Skove til 14 Hytter om Formiddagen, hvoraf de 10 skal istandsættes ved dette Amts Proprietærgods. Thi vil Hr. Amtsforvalteren behage det til 10 Hytter i bemeldte Skove udviste Træ at lade imodtage og dernæst ikke alene foranstalte, at det erforderlige Tømmer deraf paa næstkommende Mandag behørigen vorder tilhugget og med Gierslet henført og opsat paa det Sted, som Hr. Cancelliraad Deichmann dertil lader opvise, men endog have tilbørlig Indseende med alting forsvarligt og upaaklageligt vorder forrettet.

I et Brev fra v. Bülow til Deichmann, iøvrigt uden Interesse, nævnes, at der samme Lørdag om Eftermiddagen skal udvises det resterende Tømmer i Egtved Skov.

Køb af Hede til Kolonisterne.

Naar man straks placerede Kolonisterne ved de gamle Bebyggelser Knurborg og Rygbjerg og ikke førte dem længere ud paa den aabne Hede, hvor der var saa frit Spillerum, hang dette sammen med den Omstændighed, at Kolonisterne netop havde ønsket Bopæl her: „De 19 catholske, pfalsiske Familier, brave Bondefolk, som for Tiden opholder sig i Colding, ønsker at slaa sig ned i Randbøl Hede for at være i Nærheden af den catolske Kirke; de har beset Heden og foregiver, at der findes tre Steder, Hans Majestæt tilhørende, der skulde være saa store, at paa hvert Sted kunde anlægges 6 á 7 Gaarde; altsaa vil vi bede Deres Excellence i Følge allernaadigst Resolution lade ind-

stævne de derom liggende Lodsejere en vis Dag for at forevise, hvor meget de formener tilhører dem, for at man kan vide, hvor meget der tilhører H. kgl. M., og lade det opmaale og derefter Bygninger opsætte.“ (Skrivelse fra Hofman og Deichmann til Amtmand von Bülow, Fredericia d. 14. Juni 1760.)

25. Juni 1760 indfandt sig i Randbøl By Amtmand v. Bülow, Kommissærerne Hofman og Deichmann samt Amtsforvalter Møller. Tillige var alle Lodsejere af Randbøl Hede nærværende „for at gøre Rigtighed, hvormeget enhver af Randbøl Hede tilhørte; men efter disses Opgivelse saa vi da, at det er umuligt at faa noget af Betydning deraf udlagt til Colonisterne andet end formodentlig et Par Steder, som kunde tilhøre H. kgl. M., hvilket dog vilde blive af saa ringe Betydning, at Opmaalingen kunde koste 10 Gange mere, end Ejendommen er værd.“ Imidlertid staar henved 40 Familier, deraf 19 katolske, og vil have Jord. De er slet ikke til at overtale, vil netop bo her. Man foreslaar saa „H. kgl. M. fandt for godt at købe følgende tvende Steder: 1 *Skiødeberg*, som har en stor Strækning i Bredden og Længden, paa 3 Td. 1 Skp. 1 Fdk. Hk, er en god Gaard med to aparte Huse; samme kan faas af Ejeren, en Smed, for 300 Rdl., imod at han og Barn samt Husfolk nyder Fripas samt det haarde Korn, Redskaber, Besætning og Effekter, flytter til Paaske og faar den Rugsæd, som skal lægges til Martini, betalt. 2. *Knurborre* paa 4 Tdr. 2 Fdk. Hk., er to Gaarde med et lidet Teglbrænderi. Har en overmaade stor Strækning af Ejendom. Samme kan faas af Hr. Linde til Engelsholm for 300 Rdl., dog at Besidderen forbliver der til Paaske, nyder Afgrøden, Besætning, Redskaber og Effekter og nyder tillige Betaling for Rugsæden, som nu til Martins Dag skal lægges.“ Naar disse to

Steder lægges sammen, kan der blive et Omraade af næsten en Mils Længde og Bredde, og her vil kunne blive Plads til at etablere en Del Kolonistfamilier.

Angaaende Knurborg bemærkede Hr. Linde, „at endskjønt han ikke forlangte at faa saa meget betalt for bemeldte Knurborg, som det vilde koste ham at opbygge to Steder igjen for at sætte disse Beboere paa anden ham tilhørende Ejendom, saa dog for at vise sin allerunderdanigste Pligt i alle Tilfælde vilde afstaa bemeldte Knurborg med Hartkorn til Hans Majestæt for 300 Rdl.“

Man tilføjer, at „skulde H. M. finde for godt at købe nævnte to Ejendomme, ligger lige derved 2 meget gode Gaarde, kaldet Ryberg paa 6 Tdr. 3 Skp. Hk., hvilket har en god Bygning paa to Gaarde og en rar Ejendom.“

Regeringen overdrog Justitsraad Hofman og Kancelliraad Deichmann at træffe billigst mulig Akkord med Mons. Linde, Engelsholm, angaaende Knurborg og Ryberg (Skiødeberg synes foreløbig at være gledet ud). Men Mons. Linde forlanger sig nu mod Afstaaelsen af Knurborg og Ryberg overladt 2 Gaarde i Hølund By, Ødsted Sogn, af omtrent 17 Tdr. Hk., Kongen tilhørende. Kongen behagede at gaa ind paa dette Krav, men vil have Lindes Ejendomme nøje takseret. Taksationen foretoges i Amtmand v. Bülow's Nærværelse af Birkedommer Panch i Kolding sammen med 4 stedlige Bønder. Den vidtløftige Opgørelse viser, at der er 2 Beboere i Ryberg: Peder Mortensen og Jens Sørensen. „Stedernes tilhørende Grund og Ejendom er en temmelig stor Distance, men den meste Del skarp Hedegrund og sandig, slet Forraad af Vand. Stedernes Værdi kan efter vores Skjønsomhed ansættes med Besætningen til 50 Rdl. à Tønde Hartkorn, som beløber sig af begge Beboernes Hartkorn, som er 6 Tdr. 3 Skp.,

ialt 318 Rdl. 4 Mark 8 Skl.“ Ogsaa i „Knurborre“ er der to Beboere: Mads Hansen Munk og Thomas Hansen Munk. Disse 2 Beboeres Hartkorn, som er tilsammen 4 Tdr. 2 Fdk. efter Skjønsonhed ansættes à Tønde Hartkorn 40 Rdl., er 161 Rdl. 1 Mark 8 Skl.“ Jorden er skarp, sandig og mestendels Hede.

En af de fire Vurderingsmænd, Preben Hansen, Slauggaard, sendte 5. August 1760 v. Bülow Brev:

Efter Kammerherrens Ordre har jeg undersøgt, om der ikke kunde udfindes saa megen Grund til Kiøb eller og af det øde Hede Hans Maj. tilhørende, som kunde anføres af Størrelse, Bonitet og Beskaffenhed imod det saakaldede Ryberg og har da forefunden: En Gaard beliggende i Waarbasse Sogn, Slaugs Herred, Coldinghus Amt, ved Randbøl Hede, kaldet ved Navn Slaug, Hartkorn 3 Tdr. 1 Fjdk. 2 alb. og svarer i aarl. Landgilde og Hoveries Penge 10 Rdl.

(Herefter en ret omstændelig Taksation; til Slut:)

Samme Gaards Mark og Hede strækker sig i Øster til en Sø, kaldet Faaresti Dam og dernæst til et gammelt Byggested, kaldet gamle Fitting, som efter Beretning skal være Hans Majestæts Hede, og med den nørre Side til Ryberg og Knurborg Hede og Marker; samme Knurborg Hede og Mark strækker sig til Skioldborg Mark, og disse 2de, nemlig Slaug og Knurborg Mark strækker sig i Vester til et øde Sted, kaldet Plauborg, som efter Beretning er umatriculeret, hvor der ved Stedets kiendelige Byggesteder, som nu er øde, kan faas en stor Del Hede-Jord til Pløjningsgrund. Dette anførte Slaug Mark og Hede tillige med det som meldt paagrænsende umatriculerede Hede, kan blive ungefæhr 1½ Mils Længde og kan fuldkommen balancere imod Ryberg Mark, naar det blev samlet. Denne

Slaug Gaard er at faa til Kiøb til Hans Maj. for rede Penge 400 Rdl. og Beboerne at udflytte med al Besætning og Løsøre og ikke overlevere noget ved Stedet til førstkommende Woldborg Dag. *Preben Hansen.*

„Pro Memoria“ fra Hofman og Deichmann til von Bülow.

Mr. Linde har under 29. Sept. a. p. tilmeldt os: at ville overlade Knurborre efter den derom forhen gjorde accord og Ryberg med sine Beboere, Mandskab, Bygninger, Grund og Eiendom for 100 Rdl. pr. Td. Hk.

11. Oktober a. p. kom herpaa Hr. Geheimeraad Alefeldts Svar, at skjønt de forlangte 100 Rdl. pr. Td. Hk. for Ryberg, en anelig Pris i Betragtning af hvad for Jordegods almindelig betales i Jylland, saa dog, siden der meldes: at førnævnte Sted ligger just i Centrum af den største og bedste Plaine af Randbøl Hede, og i den Henseende ikke kan undværes til den nye Etablisement, faar vel samme med de forlangte 100 Rdl. pr. Td. Hk. til Christen Linde betales, mod at han meddeler H. M. sit Skiøde. Ligeledes kan Knurborre kjøbes for de 300 Rdl. med behørig tinglæst Skiøde.

20. November svarede Hr. Linde paa denne Resolution, at han overlod H. M. Ryberg af Hk. 6 Tdr. 3 Skp. for 100 Rdl. pr. Td. Hk. og Knurborre 4 Tdr. 2 Fjdk. for 300 Rdl. (1760).

27. November svarede vi, at Pengene imod Skiøderne skulde vorde betalte til Snabsting (1760).

Hofman.

Deichmann.

Afskrift af Brev fra Hr. Christen Linde til Peder Mortensen og Jens Sørensen i Ryberg samt Mads Hansen og Thomas Hansen i Knurborre. Engelsholm den 5. December 1760.

Da Hans kgl. Majestæt paa allernaadigst Begiæring

er overladt Ryberg og Knurborre med Bygning og Ejendom til Forandring efter allernaadigst Behag, vorder ovenmeldte Beboere herved advaret og tilsagt, at I til næstkommende 1. Maj aftræder fra Eders paa-boende Stæder og det paa følgende Maade: 1. At Eder er forundt Fripas, Effecter, Besætning og alt, hvad Eder tilhører, Husene og Giøden alene undtagen. 2. godtgøres ovenmeldte Beboere af H. M. saa vel det saae Rug efter Capitelstaxt som og for giort Arbejde samme at lægge, alt efter uvildige Mænds Taxt.

C. Linde.

Forestaaende har vi forkyndt Beboerne i Ryberg og Knurborre Løverdagen den 6. December sidst, hvilket tilstaar herved.

Søren Mortensen.

Jens Pedersen.

„Supplique“ fra Rybjerg-Mændene til Amtmand von Bülow 1. Juli 1761.

Vi underskrevne fattige Mænd, som hidindtil har beboet et Sted ved Navn Røgbierg paa Engelsholms Gods i Randbøl Sogn, finder os højlig forarsaget til at forestille, hvorledes vi er udsagt fra samme vore Stæder til afvigte Woldborg Dag derfra at flytte imod vor Rugsæds Udbetaling samt Fripas's Givelse, hvilket ingen af Delene endnu er os blevet givet, og da vi nu desuden i Vinter havde indgaaet en Accord med de saakaldede Colonister, som skal herefter drive og have vore Stæder, især er vi med Føgden eller den, som har Fuldmagt for dem, accorderet for store Kampesten, som de behøvede til Husene at staa paa, og vi derfor ej alene har ladet dem tage samme af vore Stendiger, men endog kiørt samme til Husene, hvorfor de havde udlovet os for hvert Læs 8 Skilling danske og har jeg Jens Sørensen da kiørt med mine Heste og Vogn 140

Læs a 8 Skl. er 11 Rdl. 4 Mark og jeg Jens Pedersen med min Vogn i alt 200 Læs a 8 Skl. er 16 Rdl. 4 Mark, som da ialt for Kiøren alene beløber til 28 Rdl. 2 Mark, hvilke Penge os er lovet af de Tyskes Inspecteur Mons. Frohm, at skulle blive udbetalt, naar forlangtes, ikke desto mindre vil de kun give os 4 Skl. for Læsset, hvilket var jo største Synd at forlange, at siden vi nu har holdet vore Bæster i den Tid og har selv udslæbt os derved, og endnu er vi formedelst de mange Tyskere, som er lagt os paa Halsen, saa indknebnene, at vi aldeles ikke er i Stand til at udholde længere hos dem, saasom vi hverken kan have Creaturer paa Marken eller vor fornøden Husværelse, saa vi i alle Maader har slette Vilkaar. Vi udbeder os derfor Deres Excellences naadige Bistand, at vi først maa faa vor Rugsæd udbetalt, dernæst forundes vor Fripas, paa det vi kunde se os andre Udveje. Gud bøje i Naade Deres Excellences Hjerte til naadigst Bønning.

Jens I. S: S: Sørensen. Jens J. P. S. Pedersen.

Der var nu udnævnt en Inspektør ved Randbøl-Kolonierne: Frohm. Han fik 3. Juli 1761 Ordre til at „clarere med de Ryberg Mænd“, at de kan annamme Betaling for Rugsæden og Arbejdet derved, og „hvad Stenkiørselen angaar, endskiønt samme var paalagt Colonisterne selv, skal samme dog betales hvad billigt kan være.“

Styrelsen vil i det hele taget gerne hjælpe Ryberg-Mændene, saa de faar nogen Erstatning for Salget af deres tilfæstede Gaarde. Man fremsætter den Tanke, at de jo kan faa en Part af den Betaling, Mons. Linde skulde have (i en Note under Brevet herom betvivler Amtmanden dog, at Linde lader sig overtale dertil) samt Godtgørelse for at tilsaa Jorden. Man kan ogsaa

lade dem kiøre Mursten og Ler for Teglværkerne til Kolonisterne, og endelig bliver det maaske muligt, naar Skelsætningen ordnes „at lade dem faa en liden Krog“ at dyrke.

Siden tilstod Kongen „Ryberg-Mændene“ 6 Bindinger af deres Salshus. „Da det er Hans Majestæts Vilje, at de skal slaa sig ned paa Heden, og da der Vesten for Egtved Skov ved gamle Thinghus skal findes to øde Stæder, beder vi, at deres Excellence vil undersøge, om de to Mænd der kan bygge og faa en liden Ejendom at dyrke“ (Brev til von Bülow fra Hoffmann og Deichmann, Fredericia 15. Juli 1761).

Af flere Breve i September 1761 ser vi, at der paa det øde Sted ved Egtved Skov imidlertid er havnet „en aftakket Musqueteer ved Nafn Schollermann“, som har faaet det til „Beboelse og Brug“, hvorfor Ryberg-mændene ikke kan slaa sig ned her. Nu er man lige vidt. Kommissærerne foreslaar i Fortvivlelse et Stykke Hede udenfor „Røy-Kobel af den tilforn nedbrudte Røygaard“ (en ødelagt Sandflugtsgaard). Von Bülow erfarer, at bemeldte Strækning ganske vist er overladt Kavaleriet til Græsning, men at det ikke har nogen Nytte deraf, hvorfor han formener, den vel nok kan bruges til Ryberg-Mændenes Etablissement. Herefter hører vi saa ikke mere om disse Folk.

Kørsel af Tømmer. Indkvarteringen.

Det trak jo lidt ud, før man fik Jordspørgsmaalet saa nogenlunde klaret. Imidlertid kom der stadig flere Familier over Grænsen med Øjnene rettede mod Randbøl Hede. Foreløbig indkvarteredes Folkene i Kolding, hvad Byens Beboere og Styrelse slet ikke var begejstrede for. Det gjaldt om nu snart at faa Koloni-

bygningerne opførte. I Skovene klang Økserne, Træer faldt. Tømmer skulde tildannes og transporteres.

13. Sept. 1760 skrev Rentekammeret til Amtmand von Bülow: Ved Skrivelse af 9. hujus fra Colonisternes Commissarier er vi blevet anmodet om, at H. Majestæts Bønder af det coldinghusiske Rytterdistrikt maatte befordre en Del tilhuggen Hustømmer fra Fredericia til Byggepladserne i Randbøl Hede ligesaa og Lægter og Brædder fra Weyle. Thi anmoder vi Hr. Kammerherren om at foranstalte det behøvende Antal Vogne tilsagt uden Ophold at befordre bemeldte Træ til Randbøl Hede.

Hofman og Deichmann til von Bülow. Fredericia, den 7. Okt. 1760:

Da de til Randbøl Hede destinerede 60 a 70 Familier, hvoraf 18 alt er ankomne, ikke kan blive her og i Colding i Vinter, men burde være i Nærheden, hvor de skal bo, at de daglig kunde hielpe til Husenes Opsættelse, ligesom de udkommer, altsaa vil vi anmode Deres Excellence, om ikke bemeldte Colonistfamilier kunde indqvarteres i Egtved og Østed Sogne hos Bønderne i Vinter, og der betale af deres Forplejningspenge 2 Skl. for hver Seng hver Nat, samt betale, hvad de fik af deres Ophold hos Bønderne. Fremdeles vil vi fornemme: om det, i Fald bemeldte Indqvartering kan ske, ikke var bedst, at bemeldte Colonister fik Penge at kiøbe Træ hos hvem, de kunde faa det, til deres Plove og Harver i Steden for Udvisning af H. kgl. Majestæts Skove. I Fald dette synes bedst tjenlig, udbeder vi os Efterretning, hvormeget Træ til een Plov og Harve kan koste, thi Arbejdsløn og Jernet skal de selv forskaffe dem af deres Reise-Penge.

Endelig vil vi og herved forestille, at hver Uge forfærdiges her to Huse til Colonisterne i Randbøl Hede;

derfor beder vi, at Deres Excellence vil befale, at hver Mandag skal tilsiges saa mange Bønder, som behøves til at hente to Huse her i Fredericia og føre til Randbøl, hvilket vedbliver, indtil samme vorder afbestilt. Alt paa det, at disse Colonister hurtigst muligt kan faa deres Huse og komme i Arbejde, samt at de ikke i Kiøbstæderne skal blive lade, liderlige og røveriske.

Regimentsskriver Seest til von Bülow. Dons, den 10. Oktober 1760.

Angaaende hvad Hofman og Deichmann i Skrivelse af 7. August begærer, dels at en 40 til 50 Familier tyske Colonister, der skal bo paa Randbøl Hede, maatte indquarteres i Egtved og Ødsted Sogne hos Bønderne, paa det de kunde være i Nærværelse og daglig giøre Arbeide, hvor de skal bo, dels at hver Mandag maatte tilsiges saa mange Bønder, som behøves til at føre 2de Huse fra Fredericia til Randbøl Hede, uden videre derom giørende Anmodning indtil saadant igien blev afbestilt — da ser jeg det ikke bequem for Colonisterne, naar de daglig skal være til nogen Nytte med Arbejde i Heden at vorde indquartered i Egtved og Ødsted Sogne, hvor de har 2 til 3 Mil at gaa frem og tilbage, men at det var beleiligere, de fik Vinterquarter i de Sogne tæt ved Heden beliggende, saasom Waarbasse, Becke, Heinsvig, Grensted og Randbøl, hvor de ickun skal have 1, 2 à 3 fierding Vej til deres Stæder i bemeldte Hede.

Seest.

Brev fra Birkedommer Sonnin til Hofman og Deichman. Den 27. Oktober 1760.

Jeg har anmodet De Herrer Amtsbetiente om at foranstalte Colonisterne indquarteret i Waarbasse, Heinsvig, Green, Randbøl og Egtved Sogne, naar det af Deres Velbaarenheder vorder forlangt.

Hofman og Deichmann til von Bülow. Fredericia, den 17. Oktober 1760.

At vi har foreslaaet Egtved og Ødsted Sogne til Indqvartering af de Colonister, som skal bo i Randbøl Hede i Vinter, kommer af, at siden Beboerne er velhavende Folk, kunde de bedre der faa Husleje end paa de omkring Randbøl beliggende Sogne.

Men som vi af deres Excellences Brev erfarer, at det er beqvemmere at indqvartere disse Colonister i Worbasse, Green, Randbølle, Greensted og Heinsvig Sogne, saa vil vi herved bede, at der maa giøres Anstalt til en 68 Familier i bemeldte Sogne, og det saa snart muligt, førend Vinteren paatrænger.

Hvad de ugentlig herfra udsendte Huse angaar, da, omendskiønt det er befalet, at H. Majestæts egne Bønder skal forrette Kiørslen, saa dog, siden de ved Alheden opsatte Bygninger for det første var befalet alene at udføres af H. Majestæts Bønder, men nu er de omliggende Amter befalet at hielpe dem, altsaa formener vi ligeledes, at de omkring Randbølle beliggende Sognes Bønder kunde hielpe H. Majestæts Bønder saaledes: at H. M.s Bønder kiørte Tømmeret herfra til Hesselballe og de andre omkring Randbøl Hede kunde tage imod det i Hesselballe og føre det til Byggestedet. Ligeledes beder vi, at 4 Huse kan herfra udføres hver 14. Dag, i Steden for 2 hver 8. Dag, samt at en Tømmermand skal følge med Vognen.

Regeringen havde hidtil vist en saare stor Taalmodighed. Nu blev det dog for meget, især da Amtmanden maatte indberette om en Strid mellem Amtsforvalteren og Reg.skriveren vedrørende hvorvidt »Proprietærbønderne« skulde hjælpe med Kørselen eller ej. Den 11. November 1760 gav Rentekammeret følgende Ordre, som ikke var til at misforstaa: Paa

Skrivelse fra Amtmanden af 3. hujus formeldes, at det forbliver ved de forhen føjede Anstalter, at Kiørse-len skal forrettes saavel af Hans Majestæts egne Bønder som af de i Nærheden af Randbøl Hede omliggende Proprietærs Godser, hvilket de vil behage at tilkiendegive saavel Regimentsskriveren som Amtsforvalteren at holde sig efterrettelig uden nogen Indvending, saafremt de ikke vil paadrage sig H. Maje-stæts Unaade.

Amtsforvalter Møller udarbejder nu en »Designation paa de Sognes Proprietair og Strøegods Hartkorn, som er beliggende ved og omkring Randbøl Hede,« nemlig Egtved, Becke, Waarbasse, Green, Heinsvig, Grindsted, Randbøl, Nørup og Bredsten Sogne.

Paa denne »Designation« skriver han: »Nota. Efter min ringe Tanke, saa burde Waarbasse og Heinsvig Sogne være fri for Kiørsel med Bygningstømmer i Henseende til den Besværing, de har haft med Kiørsel for Ingenieuren og hans Instrumenter, som er gaaet begge Sogne omkring Mand efter Mand, foruden at det første er belagt med en Del af Colonisterne til Indqvartering.«

Paa en løs Seddel staar: »Foruden de Sogne, Hr. Amtsforvalter Møller har opført paa sin Designation, kunde vel endnu flere Sogne af Proprietairgodset medtages saasom Ome, Giufve, Ringive, Gadbjerg, Giufschod, Linneballe, Schibeth, Jelling og Hover Sogne til at gjøre Afløsning med det allerede tilhugne Tømmer.«

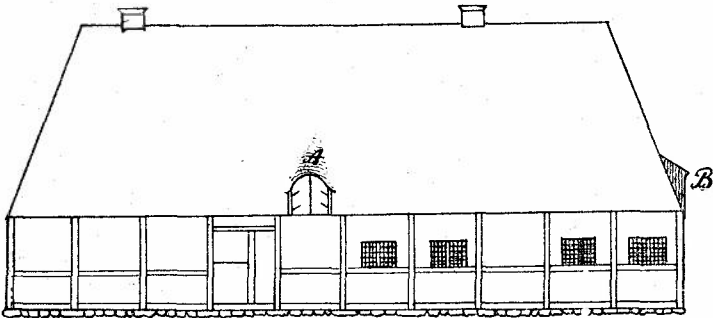
I en Indberetning, dateret Dons den 2. December 1760, fra Regimentsskriver Seest til von Bülow foreslaar Seest, »at Afløsningsstedet med Tømmeret fra Fredericia, for Proprietairegodset bliver i Hesselballe, som ikkun er ungeføhr $\frac{1}{2}$ Mil længere end Egtved,

hvor Hr. Amtsforvalteren vilde, det skulde ske; thi det var da ikke Ryttergodset til nogen Nytte, naar det ikke med et Hold Vogne, som hidindtil sket er, kunde gjøre Befordringen fra Fredericia, men skulle i en længere Vej end til Hesselballe, have Afløsning under Vejs, hvilket da var dobbelt imod Proprietairgodset, ja mere end dobbelt i Henseende til Vejens Længde; skulde derimod denne Indvending gøres, at de af Proprietairgodset, som er længst fraliggende, havde for langt at møde i Hesselballe, da er den besvaret dermed, at en Del af Ryttergodset med at møde i Fredericia har fuldkommen saa langt. Endvidere, at siden der endnu til at føre Bygningsmaterialier fra Fredericia udfordres, forsaavidt man endnu kan gjøre Regning paa til 40 Vaaningshuse og 50 Udhuse til sammen 90, a Hus 35 Vogne med Afløsning ialt 6300 Vogne, og til 2700 Bræders Afhentelse i Weyle a Vogn 1 Tylt med Afløsning 450 Vogne, at da baade den allerede forrettede og forestaaende Kiørsel blev efter Proposition inddelt saavel paa Proprietairgodset som paa Ryttergodset, saasom det vel ikke er Rentekammerets Mening, at de tæt ved Råndbøl Hede omliggende Proprietairer alene skal bebyrdes imod andre, hvoraf en Del ligger belejligt at føre Materialier fra Weyle; hvilket jeg saaledes indstiller til Deres Ecelences egen høje Indsigt og Resolution, som da bliver mig en Regel til underdanigst Efterlevelse.«

Kolonigaardenes Bygninger.

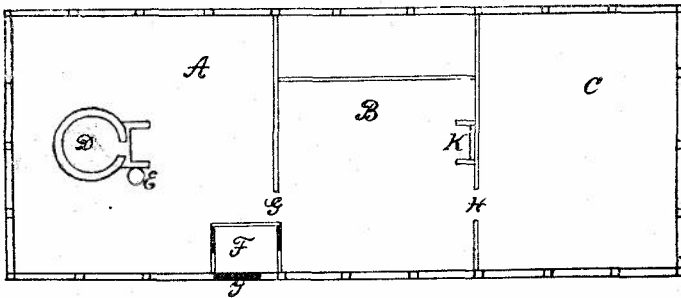
Al Begyndelse er vanskelig. Kongens Embedsmænd i disse vore Egne havde sandelig faaet et Tillæg til det almindelige daglige Arbejde. Fra alle Sider presseses der paa. Regeringen ønskede Sagen fremmet, Kolding og Fredericia vaandede sig ved Indkvarterin-

Nr. 1.

Optegning paa Vaaningshuset.

A en Kvist til Lysning paa Kvisten. B en dito paa Skraagavlen.

Grundtegnning til Vaaningshuset bestaaende af 10 Fag.

A Bryggers og Baggers. B Midterste Stue, hvorudi kan indrettes til Senge og et lidet Spisekammer. C den fornemste Stue, hvorudi de kan indsætte deres Boskab. D Ovn og Skorsten i Bryggerset. E der kan være Lejlighed til at indmure en Bryggerskeddel. F en Forstue, hvorudi er to Døre, en til Stuen og en til Bryggerset. G en aparte Dør af Stuen ind i Bryggerset. H en Dør til den bedste Stue. I den yderste Dør bestaar af 2 halve Døre. K Skorstenen i Stuen.

gen, Bønderne i de omliggende Sogne ligeledes. Kolonisterne selv ventede. Nu maatte vel Husene snart kunne blive færdige.

Hofman og A. Deichmann til Amtmand v. Bülow. Fridericia den 8. Maj 1761.

Da Husenes Forfærdigelse i Randbøl Hede højlig behøves strax at være færdig, og det saa meget mere, som Colonisterne i Randbøl Hede har til største dels ingen Hytter, som de i Ahlheden har, thi for at spare Hytternes Transport og H. Majestæts Skove, har vi af al Magt stræbt efter at faa Husene reiste og tækket, som og nu er sket; men da Murstenene ej saa hastig kan blive tørre og brændte, har vi ladet dem omsætte Husene med Tørv udvendig og formener, at det Træ, som allernaadigst er befalet at bruges til Hytterne, kunde employeres til Støiler til Skillerummene i Husene, at vi derefter kunde lade dem kline.

Til den Ende vil vi bede Deres Ecell., at det Træ, som ellers til 82 Hytter skulde anvises, vorder forbrugt til Støiler i Skillerummene, paa det, at Bygningerne hurtigst muligt kan blive færdige.

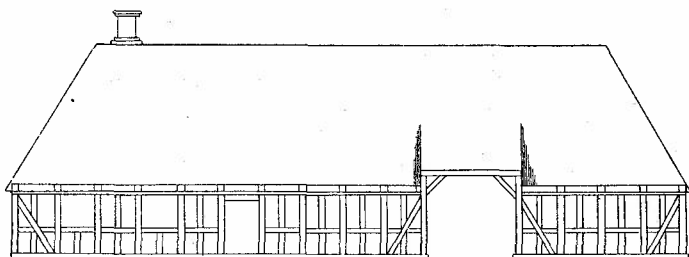
Hofman og A. Deichmann til Amtmand v. Bülow. Fridericia den 15. Sept. 1761.

Da Inspecteur Frohm forlanger, at der saasnart muligt maa sendes 9 a 10,000 Staver til Husene i Randbøl Hede, siden Husene nu er inddelte til Bønderne i Riberhus Amt at stave og kline dem, og da vi befrygter, at dermed skal staa Ophold, saa vilde vi herved underdanigst bede, at disse 10,000 Staver maatte, saasnart det var gjørligt eller muligt, bemeldte Frohm tilsendes, paa det ingen Ophold for Bønderne skal staa.

Hofman og Deichmann til von Bülow. Fredericia den 18. Sept. 1761.

Hvad de 10,000 Staver angaar, som nu leveres til

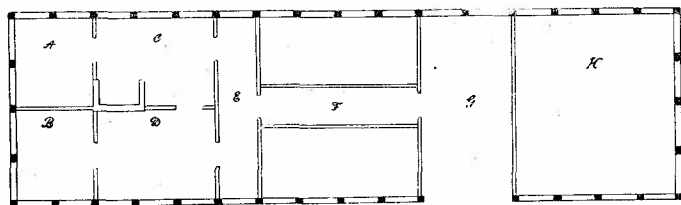
Nr. 2

Optegning paa Fæstald og Ladehus bestaaende af 15 Fag.

A en Kvist over Stalden til at forke Høet ind ad. B en Dør for Stalden, som skal bestaa af tvende halve Døre, at den øverste kan aabnes om Dagen og lukkes om Natten. C en Dør for Tærsegulvet eller Herberget ligeledes af tvende halve Døre. D en dito ligeledes.

Paa Gaulen er ingen Optegning gjort enten paa dette eller Vaaningshuset Nr. 1, thi ved dem er intet andet at observere end de i Overslaget omtalte. Skraastivere bliver indsat een i hvert Hjørne til Styrke for Huset, 2 Sparrer i Skraagaalen, som samles med Spidserne tilligemed de 2 Hjørnesparrer i det andet Bindind, da 6 Sparrer samles med Spidserne paa et Sted, ellers 3 Stolper i Gaulen, som denne Grundtegnung udviser og Løsholder ligesom paa Siden af Huset.

Grundtegnung af Fæstald og Ladehus, bestaaende af 15 Fag.

A Faarestuen til 8 a 10 Faar. B Stald til et Par Bæster og Kiøer, dog kan der indrettes til Kalve. C Tærsegulv, kan og bruges til at skiære Hakkelse paa og en Karls Seng. D Korngulv. E Tærsegulv. F Korngulv. G en Dør fra Stalden til Faarestien.

Randbøl Hede, da siden vi for at spare den kongl. Cassa, har faaet Tilladelse at lade saavel Skillerrummene som Husene straks gøre færdige med Vindring og Klining, følgelig behøves disse 10,000 Staver mesten til Skillerrummene og den fordeste Part af Forhusene, de øvrige forhen forlangte 20 a 30 Læs behøves til Baghusene.

Rentekammeret til von Bülow. Den 22. Juni 1762.

Commissarierne ved Alheden har indberettet, at til Colonisternes Udhuses Tækning i Randbøl Hede ikke skal være at faa til Kiøbs Tag eller Langhalm, hvorfor, da disse Huse endelig i denne Sommer skal være færdige, Commissarierne forlanger, at de omkring bemeldte Randbøl Hede beliggende 16 Sogne maatte til Colonierne i bemeldte Hede inden 14 Dage levere 3 Traver Lyng af hver Tønde Tartkorn, imod at Vedkommende for hver forsvarlig bunden og leverende Trave Lyng straxen af Inspecteur Frohm bliver betalt 4 Skl.«, hvad vi herved anmoder Dem om at foranstalte.

Rentekammeret til von Bülov. Den 31. Juli 1762.

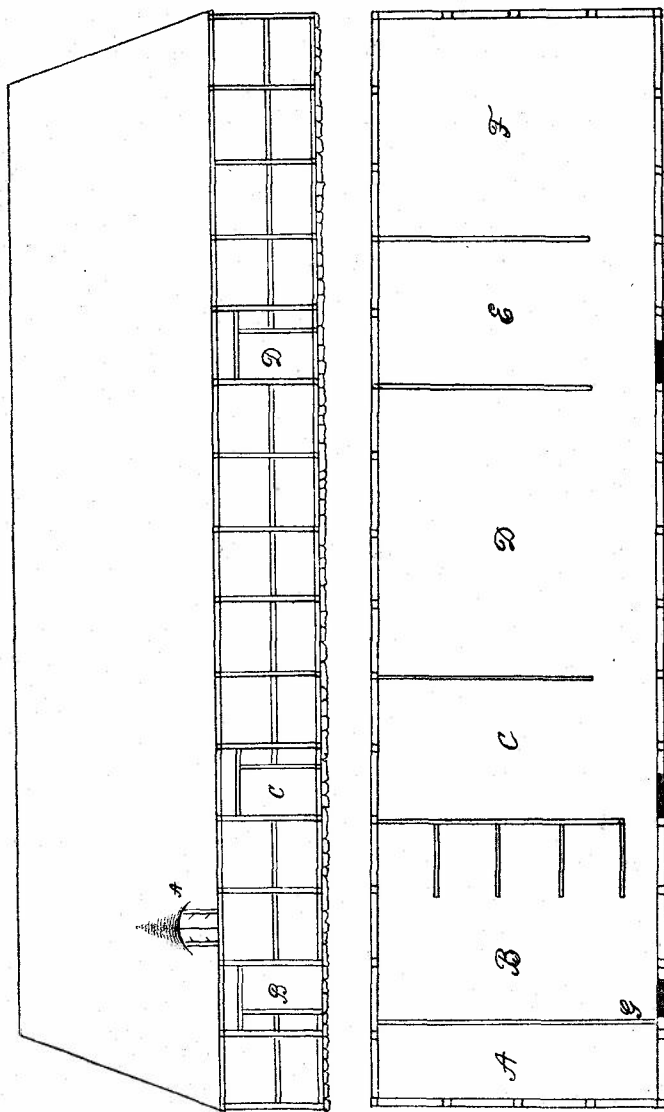
Ved skrivelse af 24. hujus, har Commissarierne for den jyske Hedes Etablissement indberettet, at til at faa Udhusene i Randbøl Hede i denne Sommer færdig skal udfordres 125 Tylter Lægter, til hvis Transport fra Fridericia forlanges 50 Vogne af det Coldingiske Rytterdistrict, hvad vi herved anmoder Dem om at foranstalte.

Hofman og A. Deichmann til Amtmand v. Bülow. Fredericia, den 6. Sept. 1763.

Da det kgl. Rentekammer under 3. hujus tilmelder os, at vi til Deres Excellence skal gøre Anmodning, at de udviste 6536 Stk. Slyde¹⁾-Træer af Colding Districts

¹⁾ Slyde = Lægte, Stang til at lægge over Bjælker i Stald og Lo for at danne Loft (Feilbergs Ordbog).

Nr. 3.

A Kammer. B Kammer. C Køkken og Bryggers. D Stue. E Forstue. F Qvæg og Stald. G Tærsekgulvet. H Korngulvet.

Bønder til Colonierne skal transporteres, altsaa vil vi herved bede Dem lade bemeldte Støiler²⁾ med det allerførste levere til Colonierne samt befale Forvalter Frohm, hvilke Dage han skal møde ved hver Colonie bemeldte Støiler at imodtage, siden der til Friderichshaab skal leveres 3040 Støiler a 7 Alen, til Moltkenberg 1976 Stk. og Fridrichsnaade 1520 Stk., som er i alt 6536 Stk. a 7 Alen lang.

Rentekammeret til von Bülow. Den 17. Juli 1764.

Commissarierne for den jydsk Hedes Etablissement har indberettet, at paa Colonisternes Huse udi Randbøl Hede er 40 Skorstene, saa brøstfældige, at samme straks maa erstattes med nye, til hvilket Arbejde skal udfordres at transporteres omtrent 48000 Mursten samt det behøvnede Ler, hvad vi herved anmoder Dem om at foranstalte, samt at Coldinghus Amts Bønder hjælper Colonisterne med Transporten.

²⁾ Grene, som stikkes i Jorden, hvorefter der klines Ler paa (Feilbergs Ordbog).

AF BRANDE SOGNS HISTORIE

P. LARSENS OPTEGNELSER

VED T. BUNDGAARD LASSEN

I de senere Aar er der rundt om i Landet bleven gjort et stort Arbejde for at fremdrage Byers og Sognes Historie, og meget Arkivstof, mange gamle Folkeminder o. s. v. er i den Anledning bleven offentliggjort i Dagbladene og i de historiske Samfunds Aarbøger.

Om Brande Sogn er hidtil ikke skrevet meget, men mange af Sognets Beboere interesserer sig for Sognets Historie, og enkelte gamle har ved at nedskrive Erindringer fra deres Barndom o. l. bidraget til at bevare Dele af Sognehistorien fra Forglemmelse.

En af de virksomste i saa Henseende er gamle Peter Larsen, der i mange Aar havde en Ejendom i Dørslund, men nu bor i et lille Hus lige udenfor Brande.

Han har ikke blot nedskrevet Sagn fra Egnen og givet Skildringer af Personer og Kulturforhold, men efter Kirke- og Tingbøger og gamle Dokumenter i Viborg Landsarkiv, som han flere Gange har besøgt, har han afskrevet mange interessante Indberetninger om Brande Sogn.

SAGN OG ERINDRINGER

Sandflugt og Hedebrand.

I ældre Tid har der flere Steder i Egnen omkring Brande været Sandflugt. Det er vel nærmest opstaaet

ved, at der i den tørre Tid er opstaaet Ildebrand i Heden, og det har brændt ikke alene Lyngen, men ogsaa Morlaget af. Vinden har saaledes faaet Hul ned i Sandet og er bleven ved at æde sig længere ned i Jordlaget. Vinden gjorde Skade, hvor den tog Sandet, men ogsaa hvor den lagde det. Flere Steder blev Tørve-moser dækket med Sand, men da Moserne blev gravet ud, viste det sig, at der var udmærket Brændsel i dem, da Tørvejorden var bleven sammenpresset under Sandet.

Der har været Sandflugt i Drantum, Hyvild Sande, ligeledes Nordvest for Brandlund og ved Sandfeld-bjerge, Alkjærhøj Sande, men nu er en Del af det beplantet med Naaletræer. I Fløe og Harrild Hede har der ogsaa været Sandflugt, og der fortælles, at Nørre-mose engang har været Kærbund, men den er saa bleven ødelagt som »Slaabund«, da den blev overfløjet med Sand. Det er ikke saa stort et Lag, her ligger, og det kommer vel af, at det saakaldte Topbjerg, der strækker sig langs den nordlige Side af Mosen, har taget af for Sandet. Nord for Topbjerg og ud i Flø Hede er store Flader bleven blottet for Mor og Muld-lag, og paa sine Steder er Sandet føjet sammen i store Bunker. Der er ikke meget af det, der egner sig til Opdyrkning; det burde jo have været beplantet, men det er aldrig bleven til noget.

I Nabosognene har der ogsaa flere Steder været Sandflugt. Halvanden Mils Vej Nordøst for Brande ligger to enlige Gaarde, Bjerggaard og Fruegaard. Til hver af disse Gaarde hørte for en Del Aar siden ca. 1400 Tdr. Land, der mest bestod af Hede og Flyve-sand. I Bjerggaard boede en Mand, der hed Mikkell, af Folk kaldet Mikkell Bjerggaard. Han var født og opdraget i Gaarden, og kun sjældent kom han sammen med andre Mennesker. Han gik altid i noget hjemlavet

ulent Tøj, der var af sort og hvidt Uld, saa der blev ingen Udgift til Farvning.

Da han skulde have Bryllup, var det jo ikke saa let for ham at blive standsmæssigt udstyret. Han gik da over til gamle Jørgen Useltoft og spurgte, om han ikke kunde laane hans Støvler. Det fik han, og de passede ham udmærket. Saa vilde han gerne laane Jørgens høje Hat og hans sølvbeslagne Pibe, og da han havde faaet det, mente han, at nu kunde han nok møde sin Brud.

Engang havde Mikkel været i Kirke i Ejstrup. Efter Sædvane samledes Mændene i Kroen efter Guds-tjenesten for at drøfte de sidste Nyheder ved en Kaffepunch. Efter en Tids Forløb blev Mikkel urolig og gik ud i Forgangen, og her hørte nogle, der belurede ham, at han sagde til sig selv: »Gud naade mig arme Mand, no haar a kuns jen Knap i mi Bovser.« At det var for lidt, forstaar man, naar man hører, at der i den Tids Bukser helst skulde være et Dusin Knapper.

Man vidste ikke saa nøje, hvor Skellene gik paa de store Flyvesandsstrækninger. For ca. 40 Aar siden var der Tale om, at Staten vilde købe de to Gaarde, og en Kommission blev nedsat til at se paa Ejendommene. Da de henvendte sig til Jørgen Nørlund, der skulde være Foreviser, bandede han højt paa, at han skulde nok vise dem Skellene paa en halv Mil nær.

I Sommeren 1868, der regnes for en af de varmeste Somre, vi har haft, var der mange store Hedebrande, om ikke i Brande Sogn saa lige ved Grænsen ind til Sognet. Saaledes opstod der en Dag i Juni Maaned Hedebrand i Aagaard Hede i Thyregod Sogn. I et Jordhus ude paa Heden boede en Stenkløver, der havde købt et Stykke Hede langs med Brande Sogns østre Skel. For at faa noget at gøde Jorden med havde

han sat Ild i nogle Asketørv, som han havde gravet, men da Vinden fik fat i Askebunkerne, gik der Ild i den tørre Lyng. Manden, der maatte optage den første Kamp med Ilden, blev saa overanstrengt af Arbejdet, at han maatte bæres ind i Jordhytten, og han døde inden Aften.

Mange Mennesker fra Brande og Thyregod Sogne strømmede til og deltog i Slukningsarbejdet, men det var vanskeligt at faa Magt over Ilden. En Tid var Niels Arvads Gaard, der var bygget nogle Aar før, stærkt truet, men hen imod Aften stillede Ilden af, og de fleste af Folkene drog hjem. Det var en Lørdag, men Søndag Formiddag, da Sol og Vind begyndte at øve deres Virkning igen, tog Ilden fat paany, og da Vinden svingede, var det vanskeligt at begrænse Ilden. Hele Aagaard Hede, det meste af Hastrup og en Del af Arvad Hede brændte.

Senere paa Sommeren opstod der Hedebrand i Ejstrup Harild paa Peder Holms Ejendom. Han havde ogsaa gravet Asketørv, og da han havde tændt Ild i Bunkerne, drog han til Marked. Vinden var den Dag nordøstlig, og Heden brændte ned mod Kidmose Bæk. Bækken blev opdæmmet, saa Vandet flød ud over Mosen, og paa den Maade lykkedes det at standse Ilden. Hvis Ilden var gaaet over Bækken, vilde den have bredt sig ud over Useltoft, Brande Harild og Fløe Heder, og flere Hundreder Tdr. Land vilde da være bleven afbrændt.

Samme Sommer var der Ild i Hallundbæk Mose, som gik ind mod Skærlund Mark. Det var mest Tørve-mosen, det gik ud over. Ilden aad sig langt ned i Dyndet, saa det blev ødelagt som Tørvejord, og det egnede sig heller ikke til Dyrkning. Det eneste, man fik ud af det, var, at man kunde saa Spergelfrø i det,

naar man om Foraaret fik det kradset op. Det kunde undertiden give en værdifuld Afrøde, hvis man var saa heldig at faa det godt bjerget.

Vejforhold i gamle Dage.

For ca. 100 Aar siden var der saa godt som ingen »indkastede Veje« i Brande Sogn, men kun de saakaldte ensporede Veje. Naar et Spor blev ufarbar, saa lavede man et nyt ved Siden af, og der var ofte, særlig over Hedestrækningerne, flere Spor Side om Side. Over Aaløbene var der kun faa Steder Broer, og de, der fandtes, var meget simple. De bestod af nogle Bjælker, hvorpaa der først var lagt et Læs Enebærris og ovenpaa det igen et Lag Jord til at holde Risene sammen. De kunde jo holde en Tid, men naar de blev forslidt, skete det ikke saa sjældent, at en Hest traadte igennem, og saa kunde det være farligt nok at passere Broen, til Skaden var bleven udbedret.

Den første indkastede Vej i Sognet var Vejle—Brande—Herning Landevej, men der var til at begynde med ingen Grusbelægning, saa man kørte i det løse Sand. Der gik kørende Post fra Vejle til Herning, og Hestene blev omskiftede i Brande. Posten kørte i en lille Fjedervogn, og der var tre Heste for, det skulde jo helst gaa rask, og Vejen var »trøg«. Om Vinteren blev de dybe Spor tit dækket til med Sne; saa maatte Snekasterne ud, for Postvognen skulde jo frem.

Posten besørgede Breve og de faa Dagblade, der paa den Tid blev omdelt, og han kunde ogsaa tage Passagerer med. De kunde faa Billet paa Brevsamlingsstederne, men de fleste brugte en anden Trafik. De henvendte sig til Kusken, efter Aftale gik de et Stykke udenfor Byen, og naar Vognen naaede dem,

kom de op at køre mod at give Kusken en passende Drikkeskilling, efter som deres Rejse var kort eller lang. Det blev saaledes en Bifortjeneste for Kusken og ikke for Postvæsenet.

For hen imod 100 Aar siden blev Vejen fra Sønder Omme over Brande til Ejstrup gennemført. Gennem Brande Sogn blev den anlagt paa den Maade, at hver Ejendomsbesidder efter Hartkorn fik udlagt et Vejstykke, som han skulde indkaste og jævne og senere holde i brugbar Stand. Grusbelægning var der ikke Tale om, og de Broer, der skulde anlægges over Strømene, blev bygget saa billigt som muligt.

I 1867—68 blev Vejlevejen grundforbedret til Ringkøbing Amts Skel ved Holtum Aa. Vejlinien blev rettet en Del, Vejen blev reguleret, hvor der var Stigninger eller Vandløb, og der blev lagt Ler og Grus paa den. Der blev nu sat lukket Postvogn ind paa Ruten, og den kunde trækkes af to Heste.

Først i 70'erne blev næsten alle Kirkevejene til Brande Kirke indkastet, og der blev nu igen efter Hartkorn paalignet Ejendomsbesidderne Vejstykker. Samtidig blev en Del ny Broer og Stenkister anlagt.

Lidt om Folkeskikke i gamle Dage.

For ca. 60—70 Aar siden havde Folk ikke saa mange Sammenkomster som nu. Ud over Bryllupper, Barselgilder og Begravelser holdt man kun Gilder i Jule-tiden; men det varede ogsaa ved Aften efter Aften hele Julen igennem, saa det var for mange en anstren-gende Tid. De gamle spillede Kort om Pebernødder, de unge morede sig med at danse. Det var kun faa Steder, man havde Brædegulv, for det meste maatte de unge nøjes med Lergulv, men Dansen gik lige godt for det. Pigerne gik gerne i Træsko og havde saa

Danseskoene med i et Klæde. Ofte gik Dansen til den lyse Morgen.

Familiegilderne varede som Regel i 2—3 Dage. Hver enkelt, som skulde med, fik Bud gennem en Bydemand. Et Par Dage før Gildet begyndte, blev en Pige fra hvert Sted sendt til Gildehuset med en Kurv, pakket med Smør og Æg, undertiden et Faarelaar, samt et Par Høns. Naar Pigerne havde afleveret det medbragte, blev de straks sat i Arbejde, idet hver af dem skulde plukke de Høns, de havde med. Naar det var besørget, blev de trakteret med Sigtebrød, Kage og Øllebrød, og imens blev deres Kurve pakket med en rund Sigtekage og andre Lækkerier.

Paa selve Gildesdagen blev Gæsterne, efter som de ankom, straks trakterede med Kringler, Brændevin og Øl, og derefter fik de en solid Frokost med Kaffe ovenpaa. Saa blev Vognene kørt frem, og naar Folk havde taget Plads i dem, skulde Forgangsfolkene ud til hver enkelt Vogn med Smaakager og Øl. Var det et Bryllup, kom Brud og Brudgom hver fra sit Hjem og mødtes saa et bestemt Sted ude paa aaben Mark for sammen at køre til Kirke, og herude blev de saa igen beværtet med Kringler og Brændevin eller Øl. Til de store Gilder blev Gæsterne altid indbudt til to Dage, og det blev ikke anset for god Tone at forlade Gildehuset, før Gildet var forbi. P. Larsen var engang som Dreng med til en gammel Kones Begravelse i »Nabolaget«, og skønt det var i de lange Sommerdage, holdt Gæsterne trolig ud i to Dage. Den tredie Dag blev Forgangsfolkene og alle de gamle i Byen indbudt til Middag og Eftermiddagskaffe.

Det var ogsaa Skik, at de Børn, der gik til Forberedelse hos Præsten, skulde give ham »Sending«, Vinterholdet til Jul og Paaske, Sommerholdet til Pinse

og Mikkelsdag. Børnene havde stor Respekt for Præsten. Det hændte af og til, at uskikkelige eller dovne Børn blev vist fra, og de blev saa først konfirmeret næste Gang. Det blev anset for en stor Skam, hvorfor Forældrene nøje vaagede over, at Præstelektierne blev lært og formanede Børnene til at opføre sig ordentlig paa Vejen, at der ikke skulde ske Anmeldelse til Præsten, men at Børnene alligevel ikke altid var saa skikkelige, ser man af Optegnelserne.

En Præst havde for Skik, at han, den Dag Børnene gav Sending, under Overhøringen spurgte hver især, hvad de havde med til ham. Engang spurgte han en Dreng: »Hvad havde saa du, min Dreng?« og Drengen svarede: »A haaed tov Hønhøvder«. »Det var dog ikke Høveder«, mente Præsten, men Drengen svarede: »Da var et da en Høn og en Kok.«

Der var engang en Dreng, som roste sig af, at han turde kalde Provsten Orkok (Urhane). Der blev lavet et Væddemaal om det, og han fik fat i et Par »Orkokke«, som han gik op til Provsten med. Da han traadte ind til Provsten, sagde han: »Godav, Hr. Orkok, her kommer a med en Par Provster til Dem.« Provsten tog det med godt Humør. »Tak skal du have, min Dreng. Meningen er god nok, men Udtalen er jo ikke ganske rigtig.« Drengen vandt selvfølgelig Væddemaalet.

Nogle Dreng, der gik til Præsten, havde en Dag fanget en Mus, og de spekulerede nu paa, hvad de skulde gøre ved den. Da kom de forbi et lille Hus, hvori der boede en Kone ved Navn Dorthe Pallesdatter, og de besluttede, at de vilde kravle op paa Taget og smide den ned i hendes Skorsten. Det var en af de vide Skorstene med aabent Ildsted, og det traf sig nu saa uheldigt, at Musen faldt ned i en af de Potter, der stod over Ilden. Det tog hun meget fornærmeligt op.

Hun tog straks Musen og gik op til Præsten med den. Da hun kom ind i Stuen, holdt hun den op foran Præsten og sagde: »Her skal De missel se, Hr. Pastor, hvordan nogle Konfirmander De har i Aar.« Om Drengene fik Straf, fortæller Historien ikke noget om.

Paa den Tid havde baade Skolebørn og Konfirmander Plads efter Karaktererne, og for at faa gode Karakterer kunde det hjælpe at give Præsten gode Gaver. I 1865, det sidste Aar Pastor Jensen levede, var der i Sognet en Mand, hvis Datter gik til Konfirmationsforberedelse. Hun stod i Mandens Øjne meget højt, og for at hun kunde faa en af de øverste Pladser i Kirken, fangede han i Aaen en stor Ørred til Præsten. Det hjalp hende ogsaa straks nogle Pladser højere op, men da Pastor Jensen saa blev syg, og Pastor Smidt i Thyregod overtog Undervisningen, hjalp Gaven alligevel ikke. Pastor Smidt bestemte nemlig, at Konfirmanderne skulde staa efter Alder. Det blev for mange en stor Skuffelse. En af de yngste Drengene, der regnede med, at han havde fine Karakterer, sagde saaledes, at nu havde han da ingenting for alt det, han havde lært.

DEN REFORMERTE MENIGHED I FREDERICIA

AF H. HONORE

Ovennævnte Menighed er den yngste af de tre reformerte Menigheder i Danmark.

En tysk Turist stod en Dag oppe i Dronningensgade, hvor den reformerte Kirke, omgivet af Kirkegaarden, er beliggende, og ser forbavset paa Indgangen til Kirken. Det er den klippede Lindeallé, der har vakt hans Opmærksomhed. »Man skulde tro, at man befandt sig i Frankrig og ikke i Danmark,« sagde han. Vi gør ham opmærksom paa, at det ogsaa er en gammel fransk reformert Kirke med Kirkegaard, han staar over for, og byder ham indenfor for at bese de gamle Gravsteder, som findes der inde af hedengangne Præster med flere, som har fundet deres sidste Hvilested nær den Kirke, hvor de har lagt deres Manddomskraft som Sjælesørgere for den Menighed, til hvilken de har været kaldet.

Den reformerte Menigheds Præster har været følgende:

1. Jean Jaques Martin (Franskmand), 1720—1728.
2. David Moutoix (Valdenser), 1728—1753.
3. Jaques Bovet (fra Brandenburg), 1733—1740.
4. Moise Hollard (Schweizer), 1740—1782.
5. Jan Marc Dalgas (Schweizer), 1782—1811.

6. J. Zilz, 1812—1814.
7. Etienne Coulon (Genfer), 1816—1817.
8. Jules Charles Ricu (Genfer), 1818—1821.
9. Dr. phil. J. V. W. Stahlschmidt (Anholt Dessau), 1821—1843.
10. G. C. W. Stahlschmidt (Søn af den forrige), 1843—1870.
11. J. J. Schwartz (Zürich), 1871—1883.
12. J. Ludwig (Thugau), 1883—1897.
13. W. Stachelin (Basel), fra 1897.

Indtil 1821 var fransk Kirkesprog; siden er der prædiket paa tysk; i de senere Aar skiftevis tysk og dansk.

De Hundreder af Aar, som Menighedens Medlemmer var bosiddende paa Brandenburg Hede, har gjort sig gældende paa den opvoksende Ungdom, som ved Omgang med Tyskere glemte det franske Sprog, saa at den daglige Tale blev tysk, og det har sikkert blandt de ældre, der saa Fortyskningen gribe om sig, bidraget sit til, at man opgav Tyskland og tog Vandrestaven i Haand og drog til Danmark, i Haab om dér at kunne bevare det franske Kirkesprog for Tid og Evighed. Men det gik ganske anderledes. Fredericia var som Stabelstad et Sted, hvor der herskede babylonisk Sprogforvirring, men hvor sikkert det tyske Sprog har været overvejende, særlig da Byen var Garnisonsby for Holstenere og Lauenborgere; at Menighedens yngre Medlemmer sluttede sig til disse, er forstaaelig, da der her i Byen tilmed var bosat Jøder og Katolikker, manglede det ikke paa tyske Omgangskredse. Men at de ældre holdt stejlt paa det franske Sprog, særlig som Kirkesprog, har jeg Bevis paa, idet min Fader mange Gange har fortalt, at hans Bedstefader om Søndagen sad og læste i sin franske Bibel. For ham var tysk kun et

nødtvungen Omgangssprog. Det franske Sprog skulde være Kirkesproget. Det gik imidlertid med det franske Sprog, som det nu gaar med det tyske; det fremmede Sprog maa vige for det daglige Omgangssprog. Tidens Hjul lader sig ikke standse.

Naar man træder ind paa den reformerte Kirkegaard, opdager man straks Mindestenene over Pastorerne Dalgas og Ricus m. fl. Grave. Vel ogsaa nok de to Præster, i hvert Fald af de ældre, som er mest kendt, ikke alene indenfor Menighedens Rammer, men ogsaa udenfor denne.

*Familien Dalgas*¹⁾ stammer sandsynligvis fra Byen Nîmes eller dens Omegn i det sydlige Frankrig. Paa lidelige Efterretninger om Slægten har man ikke før omkring 1665, da Ediktet blev ophævet. Paa den Tid forlod Familiens Stamfader med Hustru og 8 Børn sit Fædreland for sin Tros Skyld og bosatte sig i Lausanne i Schweiz, hvor han uhindret kunde bekende sig til den reformerte Lære. For at skaffe Brødet til sig selv og sin Familie maatte han føre et arbejdsomt Levned, og han oplevede ogsaa at faa et godt Udbytte af sit Arbejde. Saaledes kunde han give to af sine Sønner hver en god Landejendom i Nærheden af Lausanne. Den ene af disse to Sønner, Gabriel, blev Stamfader til den Gren af Familien, som vistnok nu er uddød. Den anden Søn, Antoine, som var den ældste, var Landmand og Uldhandler, var vistnok gift, da Familien rejste til Schweiz; men baade hans Hustru og hans Datter, af dette Ægteskab, døde i en ung Alder. Da han var 52 Aar gl. giftede han sig igen og blev Fader til to Sønner og en Datter. Datteren ægtede en Præst i Schweiz. Den ældste Søn, Antoine, blev Miniaturmaler og drog tilbage til Nîmes,

¹⁾ Efter et Foredrag af Pastor Stachelin.

Familiens gamle Hjemstavn. Den anden Søn, Jean Marc, blev senere Præst i Fredericia; han blev født i Lausanne 1756.

Kaarene i Jean Marc Dalgas Barndomshjem var ret tarvelige. For at hjælpe med til Familiens Underhold, gav Moderen sig til at sy Modepynt. I Jean Marc Dalgas Levnedbeskrivelse nævnes ikke noget om, at han har gaaet i Skole i Lausanne. Formodentlig har Sønnerne maattet hjælpe Faderen i hans Bedrift, og derfor har de ikke erholdt nogen Skolegang. Da Jean Marc Dalgas var 11 Aar gl., begyndte en bevæget Ungdomstid, som han for største Delen tilbragte borte fra sit Hjem. I Aaret 1767 ledsagede han en Herre til Frankrig. Formaålet med denne Rejse og Bestemmelsesstedet er ubekendt, og man ved heller ikke, i hvilken Egenskab J. M. Dalgas var med paa denne Rejse. Derefter begyndte den egentlige Skoletid, som han tilbragte i Yverdon. Den unge Mand synes ikke om Opholdet der, men han holdt ud. Allerede der fattede han den Beslutning at blive Præst. Flere Aars strengt Arbejde, Arbejde forbundet med mange Savn, havde han i Vente. Men med ungdomsfrisk Energi og med en udpræget Selvstændighed, som allerede den Gang var et Særkende for ham, gik han i Lag med Udførelsen af sin Plan. For at tjene til Livets Ophold og til Omkostningerne ved Studeringerne tog han Plads som Huslærer ved en Senator i Nærheden af Bordeaux i det sydvestlige Frankrig, hvor han opholdt sig i tre Aar. Saa vendte han tilbage til Lausanne, hvor han haabede at fortsætte sine Studeringer paa samme Maade. Men da det ikke lykkedes, rejste han igen til Udlandet og kom til den hollandske Universitetsby Leyden, hvor han ligeledes tog Plads som Huslærer. Her studerede han Teologi,

samtidig med, at han udførte sin Lærergerning i 2½ Aar. Efter denne Tids Forløb blev han endnu et halvt Aar for at afslutte sine Studeringer. Pengefattig men kundskabsrig tog han i en Alder af 26 Aar teologisk Eksamen ved det bayerske Universitet i Erlongen og blev ordineret som Præst. Rejsen fra Holland til Bayern blev af stor Betydning for ham. I Elberfeldt besøgte han nemlig Borgmester Isaac Aldebert og blev kendt med hans Datter Mariette. Hun var født i Erlongen, men kom med sine Forældre til Elberfeldt; Dalgas og Mariette synes godt om hinanden; thi straks efter Ordinationen anholdt han hos hendes Forældre om deres Datters Haand, og dertil gav disse ogsaa deres Samtykke.

I Erlongen havde Dalgas modtaget Tilbud om Stillingen som Præst ved den reformerte Menighed i Fredericia, hvor Pastor Moise Hollard var død i Oktober 1782 efter 42 Aars Embedsvirksomhed. Nu blev Dalgas kaldet som hans Efterfølger, og saa giftede han sig.

Til Trods for alle Vanskeligheder var det altsaa lykkedes for ham at naa sit Maal og blive Præst.

I Maj 1783 holdt det nygifte Par sit Indtog i den reformerte Præstegaard i Fredericia, og her havde de deres Hjem, I. M. Dalgas i 28 Aar, hans Hustru i knapt 30 Aar. I deres Ægteskab fik de 11 Børn, de 9 af dem (5 Sønner og 4 Døtre) naaede den voksne Alder.

Dalgas tog nu fat med Iver og Troskab paa sine mange forskellige Embedsforretninger, der stilledes store Krav baade til ham personlig og til hans rige Erfaringer. Foruden selve Menigheden i Fredericia, som dengang bestod af 112 Familier med 540 Personer, maatte han hvert Aar betjene de reformerte Trosfæller paa Alheden ved Viborg og paa Randbøl-

hede Vest for Vejle samt dem i jyske Garnisoner, der bekendte sig til den reformerte Lære, med Ord og Sakrament. Dalgas var ofte lang Tid fra Fredericia. Derfor søgte han ogsaa at faa saa stort Udbytte som muligt af sine Rejser; han virkede ikke alene for sine Trosfællers aandelige Velfærd, men ogsaa for deres timelige Vel. Han vidste baade hvad Hedeboerne og de reformerte i Fredericia trængte til. Han gjorde selv Forsøg med Hvid- og Rødkløver paa Heden. Han gjorde ogsaa Forsøg med at indføre en Slags Hede-græs, Spergel, som han kendte fra Lyneborg Hede og fra Omegnen af Hannover. Forsøgene lovede godt; men han manglede tilstrækkelig Kapital til at gennemføre dem i større Maalestok. Kom der endogsaa Rivninger mellem ham og Menighedens ældste, saa var der fuldstændig Enighed i Bestræbelsen for at afslaa Angreb paa Menighedens Privilegier og Rettigheder. Her var Dalgas den rette Mand. Da f. Eks. Ejendomsretten til de 220 Havepladser udenfor Byen blev angrebne i Aaret 1796, da hvilede Dalgas ikke, før han havde skaffet Menigheden Ret og opnaaede under et Ophold i København i Aaret 1799 et for Menigheden gunstigt Resultat i dette vigtige Spørgsmaal.

I Hjemmet var Dalgas en kærlig og omsorgsfuld Familiefader. Hans kæreste Adspredelse var Musik. Sit nye Fædreland, Danmark, kom han til at holde meget af, saa han afslog alle Tilbud om Kald i Udlandet. Et tydeligt Bevis paa sin Kærlighed til Danmark gav han, da han i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, da England angreb Landet, fik de unge Mennesker i Menigheden til at danne et frivilligt Jægerkorps.

Dalgas, der i mange Maader var knyttet til sine

Menigheder og sit nye Fædreland, blev bortrevet af Døden den 13. Juni 1811 og blev begravet paa den herværende reformerte Kirkegaard. Hans Hustru overlevede ham i 1½ Aar. Den 16. Januar 1813 døde hun, og den 21. Januar blev hun jordfæstet ved Siden af sin Husbond.

Men Dalgas' Efterkommere har sørget for, at deres Stamfaders Navn nævnes med Ære i Danmark. Hvad han har faaet i Arv af sine Forfædre og overgivet til sine Børn, det har de paa forskellig Maade ladet komme deres nye Fædreland til gode.

Derfor bevarer vi Jean Marc Dalgas i taknemlig Erindring.

Ære være hans Mind!

Senere skal vi omtale Præsterne Ricu og Stahlsmidt med flere.

ET GAMMELT GADEBILLEDE I KOLDING

AF I. O. BRANDORFF

»Søndergade i Kolding 1848« var Overskriften paa det sidste Bidrag, Samfundets meget skattede Bestyrelsesmedlem, Redaktør P. Eliassen, gav til Vejle Amts Aarbog i 1927. Det var en Beskrivelse af et ufuldført Maleri af Genremaler M. C. W. Rørbye, † 29. August 1848, der aldrig nogensinde blev fuldenendt.

Eliassen var meget optaget af dette Billede og talte ofte om det ønskelige i at finde et mere udførligt Studie, som han havde hørt skulde være bevaret; men desværre oplevede han ikke at se dette, der nu er funden af Kunsthandler J. L. Wisbech, som har taget omstaaende Aftryk af det. Det er et meget stemningsfuldt Billede, taget i de bevægede Dage i Marts og April 1848.

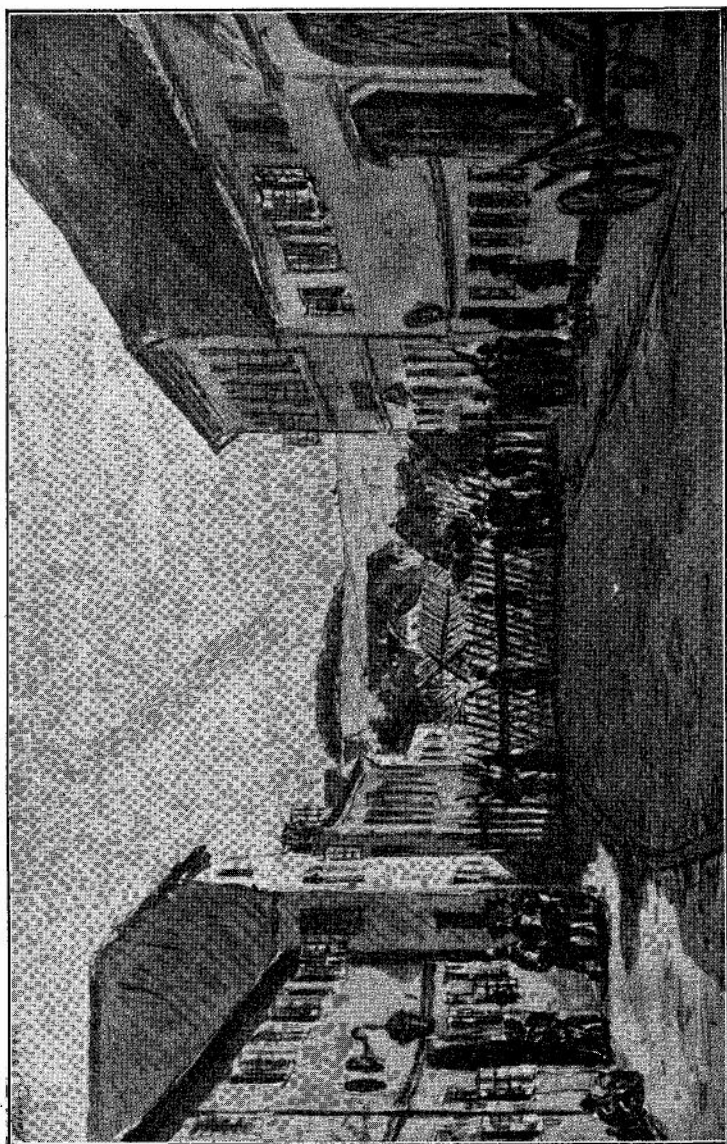
Efter Oprørets Udbrud i Rendsborg den 18. Marts bredte Uroen sig straks videre og forstærkedes yderligere ved det samtidige Rygte, at Friskarerne havde løsladt Tugthusfangerne i Glückstadt og Rendsborg, og at disse drog skændende og brændende nordpaa. Rygtet naaede Kolding den 24. Marts ved Aftenstid, og der blev straks sammenkaldt et Møde af Borgerne, ved hvilket bestemtes, at Glarmester Thomsen og en anden Borger skulde tage til Odense for hos Generalkommandoen at bede om Hjælp.

For en Sikkerheds Skyld kaldtes dog Borgervæbnin-

gen under Vaaben, en Vagtstue etableredes i en Bygning i Søndergade, hvor nu Hotel „Hvide Hest“ ligger, og der blev udsat Forposter ved Krathuset. — Nogen stor Frygt for Slaverne næredes ikke, men helt beroliget blev man dog først den 26. Marts, da 12. Bataillon med flyvende Faner og klingende Spil marcherede ind i Byen.

Efter Slaget ved Slesvig den 23. April blev Kolding sat i Forsvarsstand, og det maa være ved den Tid, Billedet er taget. — Gaden er spærret med et Lægtestakit, bag hvilket man paa selve Broen ser en vældig „Spansk Rytter“ — (en svær Bjælke med krydsvis paanaglede Lægter) — til Spærring af Broen. Den gamle Landevej sees i Baggrunden slynge sig op over den høje Banke, paa hvis Top et Par Dragonvedetter tegner sig til højre for Krathaven. Foran Afspærringen sees militaire Vagtposter og en Del civile Personer samtalende i forskellige Grupper.

Bygningerne i Forgrunden til venstre er de samme, der endnu findes i Søndergade Nr. 5, 7, 9 og 11 — (sidstnævnte den Gang Toldbod, nu Ledvogterbolig) — Bygningerne til højre — Porten af Nr. 6, Nr. 8 og 10 ere ombyggede; Nr. 6 og 10 brændte under Bombardementet den 23. April 1849; af Nr. 10 — Farver Utzons — blev Murene saa meget bevarede, at Bygningens Ydre omtrent er uforandret. Nr. 6 nedbrændte til Grunden, medens Nr. 8 blev reddet i beskadiget Tilstand. Man kan se, at Billedet er Udkast til et Maleri, da Kunstneren har skrevet hvilke Farver, de forskellige Dele skal have; Bygning Nr. 5 blaagraa, Nr. 7 gul, Nr. 9 brun, Nr. 11 gul, Nr. 8 grøn og Nr. 10 gul. Over det øverste Vindue i Nr. 8 staar glans, og i Vinduet grøn. Bankerne i Baggrunden er paategnet grøn. d. v. altsaa sige, at de ere græsklædte.

For gamle Koldingensere er det interessant at se den ringe Forandring, der er foregaaet i Gadens Udseende. Naar undtages, at der er sat store Butiksruder i underste Etage, har Bygningerne paa venstre Side endnu samme Udseende som for 80 Aar siden, selv Farverne er omtrent de samme. Paa den modsatte Side er selvfølgelig de nedbrændte Bygninger erstattede af nye. Derimod er Baggrunden fuldstændig forandret, den smukke Udsigt over det græs- og skovklædte Bakkedrag er nu skjult af nye store Forretningsbygninger, hvis Stil ikke er absolut ulastelig.

Kolding er jo en By, der freder om sine Minder, og naar et saa interessant Billede kommer frem, dukker Fortællingen om Begivenheder fra hine Dage op, de bør da gribes og bevares. Jeg skal her fortælle et Par morsomme Affærer, der berører saavel Tiden som Stedet, hvor Billedet er taget.

Som nævnt, satte Borgervæbningen Vagtposter ved Krathuset den 24. Marts, hvor Billedet viser Dragonvedetter, men Borgernes Vagthold forløb ikke helt stilsfærdigt, de to Borgersoldater var ivrige Jægere, og da de følte sig trygge og ikke saa noget til de fæle Slaver, blev Tiden dem lang, hvorfor de blev enige om at anvende den paa en nyttig og fornøjelig Maade, og dette kunde naturligvis ikke ske bedre end ved at øve sig i Skydning. Et Bræt blev stillet op i passende Afstand, og det første Skud knaldede. Virkningen udeblev ikke, — „der falder Skud ved Forposten, til Gevær! Fjenden er der“, lød det i Hovedvagten. Borgerne kom styrrende, og de to Syndere blev puttede i Vagtarrest.¹⁾

Den anden Affære passerede kort efter at Slesvig-Holstenerne den 2. Maj havde besat Kolding, Dagen før havde General Wrangel fra Christiansfeldt udstedt

¹⁾ Lønborg Friis: »Den jyske Slavekrig«, Pag. 151.

sit aabne Brev, hvori han forkyndte Jyderne sin Hensigt med at trænge ind i deres Land. Det blev haarde Dage for Byen, Wrangel stillede de mest ublu Krav om Levering af Fødevarer, Vin, Tobak, Furage til Hestene o. s. v., og endelig udskrev han en Brandskat paa 2 Millioner Specier, der skulde betales inden 28. Maj, men heldigvis greb en europæisk Stormagt (Rusland) ind, og Tyskerne maatte over Hals og Hoved forlade Jylland den 25. Maj.²⁾

Fjendens Overmod greb i disse Dage om sig paa alle Maader; den danske Postvogn, der kørte imellem Kolding og Hamborg, havde det danske Vaaben malet paa Vogndøren, men Tyskerne udslettede det straks og malede det slesvig-holstenske Vaaben i Stedet. Dette faldt de gode Koldingborgere for Brystet, særlig de to Genboer, Slagtermester Lars Peder Lassen, der boede i Søndergade, nu Nr. 7, og Bagermester Hans Windeløw, Søndergade Nr. 8; Posthuset var i nuværende Nr. 5, hvor Gadelygten hænger. En mørk Aften, da Posten var ankommen til Posthuset, og Postkusken havde fjernet sig med Hestene, løb de Sammensvorne til, rev Postføreren ud af Vognen, brækkede hans Sabel og smed ham paa Jorden, hvorefter de i Hast oversmurte det slesvig-holstenske Vaaben med grøn Sæbe.

Gerningsmændene blev imidlertid snart opdagede; Lassen holdt sig nogle Dage skjult bag flere Læs Halm, hvorefter det lykkedes ham at flygte til Fredericia. Windeløw flygtede til Fyn, og da Tyskerne var forsvundne, kom de begge atter velbeholdne til deres Hjem.

Efter Tyskernes hurtige Tilbagetog fra Kolding

²⁾ J. J. Fyhn: Supplement til Efterretninger om Købstaden Kolding 1860, Pag. 63.

holdt de dog Slesvig besat lige til Byens Grænse. I Løbet af Sommeren afholdtes paa Gaarden Bellevue³⁾ ved Haderslevvej Konference mellem den danske og tyske Øverstbefalende om en Vaabenhvile paa 3 Maaneder, men da Tyskerne mødte med en ny Række for de danske uantagelige Fordringer, bristede Forhandlingerne, og Krigen begyndte atter den 8. August. Under Forhandlingerne havde det danske Militær været trukket bort fra Byen, men besatte den nu igen og foretog jævnlige Recognosceringer.

En Dame, Mette Cathrine Thomsen, Søster til Bager Windeløws Hustru, har ført Dagbog over de interessante Begivenheder her i Kolding i de tre Krigsjaar⁴⁾ og fortæller sine Oplevelser, da Tyskerne atter den 20. April rykkede ind i Byen. Windeløw maatte atter flygte til Fredericia og overlod Jomfru Thomsen at passe Bagerbutikken. Tyskerne truede imod Huset, da de marcherede forbi og vendte kort efter tilbage, knuste Vinduer og Møbler med Bøssekolben, truede Jomfru Thomsen med den trukne Sabel for at faa hende til at sige, hvor Windeløw havde skjult sig. Hun forsikrede, at han var rejst til Fredericia, at han vel havde været hidsig imod Postkonduktøren, men ikke havde tilsmurt Postvognen. Intet hjalp, en Officer svingede sin Sabel og raabte: „Harve jeg ham her, skulde han smage denne.“ Madam Windeløw, der stod i Butikken med et 2 Maaneder gammelt Barn, svarede uforknyt, at hendes Mand var bortrejst, men hun skulde gerne modtage, hvad de havde tiltænkt ham. De gjorde hende vel ikke noget, men hun blev dog nødt til at forlade Huset med det lille Barn.

Jomfru Thomsen blev da ene tilbage med de gale

³⁾ Se Billedet i V. A. Aarvog 1928, Pag. 221.

⁴⁾ Opbevares i Vejle Amts historiske Samfunds Arkiv.

Mennesker, der for største Delen hørte til Rebelhærens 9. Bataillon; om Natten turde hun ikke blive i Huset, men søgte ind hos Naboerne.

Under Bombardementet den 23. April⁵⁾ maatte hun forlade Huset, der dog mærkeligt nok blev staaende, skønt begge Naboejendomme nedbrændte. I sin Dagbog fortæller hun, hvor kold og følelsesløs hun var bleven overfor, hvad der skete; hun gik uden at lade sig paavirke forbi saarede og døde Soldater, der laa paa Gaden, ændsede ikke Kuglerne, der føg omkring hende. Sammen med en Del Borgere søgte hun op paa Slotsbanken og ind i Ruinen; paa sin Vandring lagde hun Mærke til, hvor frygteligt det saa ud, naar Granaterne slog i Søen og sprang, saa Vandet stod kogende højt i Vejret.

Om Eftermiddagen Kl. 4 holdt Bombardementet op efter at have varet i 6 Timer. Borgerne søgte tilbage til deres Ejendomme, men hun turde ikke tage Ophold i Hjemmet i Søndergade, da Ildflammer og Røg hvirvlede ud fra de brændende Nabogaarde og Gaardene paa Rendebanen. Der brændte 8 store Forhuse og nogle Bagbygninger.⁶⁾

Nogle Dage senere lovede hun sin Søster at tage til Fredericia for at opsøge Bager Windeløw.

Hun kom med en Fiskerbaad til Strandhuse, spadserede derfra gennem de to Forpostkæder til Fuglsang, hvor hun traf Svogeren; hun forblev her en Tid og overværede Kampen ved Gudsø den 7. Maj og Slaget ved Fredericia den 6. Juli. Derefter vandrede hun atter gennem de to Forpostkæder og kom efter nogle Besværligheder tilbage til Kolding.

⁵⁾ Et enkelt 12-Pd.s Halvbatteri skød i 4 Timer 393 Skud. — Rothenburg: »Die Schlacht bei Kolding«, Pag. 18.

⁶⁾ J. J. Fyhn: Supplement til Efterretninger om Kolding, 1860. Pag. 82.

AF BREDSTEN SOGNS HISTORIE

AF J. HELTOFT, VIBORG.

I.

Pastor Brinchmann, Balle, Præst i Bredsten Sogn fra 1772—93, har efter en gammel Alterbog i Skibet Kirke gjort følgende Optegnelse: »1702 var Vandet saa højt ved Haraldskjær, at Præsten, Hr. Hans Jørgensen, ikke kunde komme over, men maatte have sin Nabo i Balle, Hr. Terkild Jensen, til at forrette Tjenesten for sig i Skibet Kirke.«¹⁾

Denne Optegnelse stammer fra en Tid, da der var mere Vand i Vejleaadalen end nu, og tænker vi os helt tilbage til den Tid, da vore Forfædre tog Bolig ved danske Kyster og Fjordbredder, maa vi forestille os Vejleaadalen som en Fjord, der førte et godt Stykke ind i Landet. Hvor Bredsten Sogn gaar ud til Dalen, dannedes to Bopladser, Kjærbølling og Ravning. Ing(e) er en af de ældste Stednavneendelser, saa Ravning maa anses for at være den ældste af Byerne i Bredsten Sogn.

Kjeldkjær fik ligesom Kjærbølling Navn efter Engdrag eller Kjær og desuden efter de mange Kildevæld, som fandtes der.

Store Dele af Sognet var dækket af tætte Skove, som gav Navn til Lund (senere Bredstenlund) og Søskov (ved Faarup Sø). Balle ligger paa et kuplet Terræn og har Navn derefter.

¹⁾ Liber daticus i Viborg Landsarkiv. Brinchmann har heri gjort en Del Optegnelser om Bredsten Sogns Historie. — Skibet Præstegaard laa 1702 i Vilstrup.

Præsteindberetningen 1638 anfører, at der dengang var 6 Gaarde i Kjærbølling, 9 i Ravning, 4 i Lund, 6 i Balle, 2 i Søskov, 2 i Kjeldkjær, 2 i Ollerup, 2½ i Lildfrost og 2 i Tørskind. Stensgaard bestod kun af een Gaard, og vest for Ravning laa Abildgaard, som Erik Lange, Engelsholm, 14½ 1549 havde købt af Kongen. Den nævnes 1638 som Engelsholms Ladegaard.

1690 var der i Bredsten Sogn foruden Kjeldkjær, Kjeldkjær Mølle og Vingsted Mølle, 29 Gaarde og 6 jordløse Huse.²⁾

Landsbyen Bredsten, som ligger ved Kirken, er en forholdsvis ung By. 1664 fandtes kun Kirken.³⁾ 1754 var der bygget et Skolehus og et Par andre smaa Huse.⁴⁾

Ravning og Kjærbølling har i de ældste Tider været Sognets Tyngdepunkt. Et smukt Minde fra Stenalder-tiden beskrives i Præsteberetningen 1638 saaledes:

»Vesten for byen (Kjærbølling) ligger en stor lang høy, hvorpaa ligger en stor steen, oc samme steen ligger paa trei steene som stytter sa sex folk kan sidde under same steen, oc høyen er ganske omsteenet.«

Ogsaa ved Ravning var der en Stendysse; men Thomas Godt, Ejeren af Kjeldkjær, lod ca. 1800 Ste-nene sprænge og bortkøre. Samme Skæbne har han maaske ladet vederfare Begravelsen ved Kjærbølling. 1756 stod den endnu uskændet. Provst Buchholtz, Balle, omtaler den udførligt i en Indberetning⁵⁾ til de Hofmann, Udgifveren af 4—6 Bind af »Danske Atlas«. Befolkningen kaldte den en »Jønn-Offne«, ø: en Jætte-ovn.⁶⁾

²⁾ Tørrild Herredsbog i Viborg Landsarkiv.

³⁾ Matrikelsbogen 1664.

⁴⁾ Bredsten Sogns Skolefundats.

⁵⁾ Brinchmanns liber daticus.

⁶⁾ Det har ikke været mig muligt at faa opspurgt, hvor Stendysserne har staaet.

En høj Bakke lidt sydøst for Steffen Sørensens Gaard og umiddelbart Nord for, hvor Landsbyen Kjærbølling laa inden Udstykningen, benævnes den Dag i Dag *Kirkebakken*. Saaledes kaldes den ogsaa i Præstebereftningen af 1638. Dette Navn giver ret sikker Grund for den Antagelse, at her har engang Stedet været for en Kirke. Maaske har der i den katolske Tid været Kirker baade i Kjærbølling og i Raving, maaske anviser Navnet os det Sted, hvor Bredstens ældste Sognekirke har ligget. Vi ved det ikke; men da Sognets sydøstlige Del i de ældste Tider var dets mest folkerige, vilde der intet mærkeligt være i, om Kirken dengang ikke laa saa centralt som nu.

Nord for Tørskindgaardene ligger en Banke, som hedder Grædebjerg. Hertil knyttet et smukt Sagn, som ganske vist er et Vandresagn, men derfor lige fuldt kan fortælle os noget sandt om Bredsten: Efter den sorte Død var Bredsten og Skibet Sogne næsten uddøde.⁷⁾ I Skibet var der en Karl i Live, i Bredsten en Pige. De fik da hver for sig den Tanke, at de vilde ringe med Kirkeklokkerne. Han hørte Klokken i Bredsten, hun Klokken i Skibet, og de gav sig til at gaa efter Lyden. Men hun fo'r vild, og han fandt hende grædende paa en Høj, som derefter blev kaldt Grædebjerg.

Thiele fortæller, at det var efter tre grædende Børn, at Højen fik Navn, og stedfæster Begivenheden til Vilstrup. I saa Fald maa det være Glasbjerg, der er Tale om, for Grædebjerg ligger i Bredsten Sogn.

I Pestens Tid forfaldt mange Kirker, maaske ogsaa Kirken i Kjærbølling. Et Sagn fortæller om, at der engang skulde bygges en ny Kirke i Bredsten Sogn. I Thieles Folkesagn, Side 241 fig. fortælles: I ældre

⁷⁾ Evald Tang Kristensen: Fortællinger af det jyske Almuesliv, 5. Afd. Nr. 1479.

Tider var der i Bredsten Sogn kun to Bondebyer, Ravning og Kjærbølling. Disse Byers Beboere blev enige om, at de i Fællesskab vilde bygge en Kirke; men de kivedes om, hvor den skulde ligge. Udgangen paa deres Tvist blev, at to Stude skulde spændes for en Plov midt ude paa Marken og saa slaaes løs. Hvor de af sig selv standsede med Ploven, skulde Kirken bygges. Efter at Studene havde drevet noget om paa Marken, standsede de ved en stor, bred Sten. Der blev da Kirken bygget. Der fortælles ogsaa, at der var paa-begyndt Kirker baade i Kjærbølling og i Ravning, men at det, der blev bygget om Dagen, blev revet ned om Natten. Tendensen i Sagnet gaar ud paa at forklare, at Navnet Bredsten betyder »en bred Sten«. Det er sikkert ikke rigtigt, at Kirken har givet Sagnet Navn. Her som i de fleste Landsogne har Kirken faaet Navn af Sagnet.

Sagnet synes imidlertid at indeholde nogen historisk Sandhed. I Præsteberetningen af 1638 findes følgende: »Øst for Byen (Kjærbølling) kaldes skoffuen Risom, huor ligger en stoer dal, Poffuelsdal, noch to steen, som er begraffuelse, huor menes kirchen skulle haaffue standen i gamle dage.« Maaske maa man tage Præstens Oplysning om Gravstenene med Forbehold.

Af større Værdi er imidlertid en Oplysning, som findes i Hofmanns Foundationer I, Side 221. Hofmann, som var Historiker, var 1759 i Kjærbølling. Han kendte Traditionen om den paabegyndte Kirke, og han saa selv paa Risom Banke en Række Kampesten, som syntes at være Fundamentet til en Kirke. Hvordan det virkelig hænger sammen med de gamle Kirkebygninger i Bredsten Sogn, kommer vanskeligt klart frem i Historiens Lys; men der er ingen Tvivl om, at Bredsten Kirke engang har ligget østligere.

Den nye Kirke kom til at ligge omtrent midt i

Sognet ved Alfarvej fra Kolding til Viborg. Her er altsaa Landsbyen Bredsten vokset op i Løbet af de sidste 200 Aar. Den har ikke, som de fleste andre Kirkebyer, udviklet sig af en Bondeby; men Skole, Kro, Haandværkeres og Handlendes Huse er efterhaanden skudt op omkring Kirken. Denne nye By fik Sognets Navn, fordi den blev Kirkeby. Bredsten synes at indeholde Ordene »bred« og »Sten«. I »Ribe Oldemor« (1330—45) og i et Skøde af 1338 staves Navnet henholdsvis Bretsteen og Brethesteen. Af nævnte Skøde, dateret 10. Januar, fremgaar det, at Bredsten 1338 var et Sogn. To Mænd af Bredsten *Sogn*, Ebbo Littlæ og Thrugillo Thomasson, skøder noget Jordegods i Søgaard, Smaakjær Mark, og Lihme Mark til Thrugillo Thomassons Søster.⁸⁾ Præsteberetningen 1638 angiver Navne paa en Del af Sognets Høje. Vest for Tørskindgaardene laa Rynkebjerg.⁹⁾ Her boede engang 3 Røvere. Det var Polakker, som var blevet tilbage efter Svenskekrigen. Folk var bange for dem, for de skød skarpt. En Dag skar de et Laar af en levende Kvie, som tilhørte Ole Gjermansen i Tørskind. Efter at de havde holdt et større Maaltid paa Byttet, lagde de sig til at døse. Imidlertid var Ole Gjermansen kommet hjem. Da han saa, hvad de havde gjort, blev han meget vred, fo'r ind i Hulen og dræbte dem med en Buløkse. Han slæbte Ligene udenfor i et Væld, som siden er blevet kaldt Kosakkervældet.

Øst for Stensgaard laa Bøgehøy »ganske omstenet«. Nordvest for Balle laa en Dal, Haldal, ved Lildfrost Guldbjerg Mose, hvorved der laa en stor Sten med nogle ulæselige Tegn. Man sagde, at Thyra Danebod engang havde siddet og hvilt sig paa denne Sten.¹⁰⁾

⁸⁾ Danmarks Breve fra Middelalderen 1045—1350, Side 294.

⁹⁾ Evald Tang Kristensen: Fortællinger om det jyske Almuesliv, 5. Afd. Nr. 478 og 479.

¹⁰⁾ Præsteberetningen 1638, trykt i Danske Samlinger II. Rk., IV Bd.

I Evald Tang Kristensens førnævnte Samling V. Afdeling, Nr. 1231, findes en Historie om, at i Savsdal ved Ollerup manede den Balle Præst engang en Jomfrue ned, som spøjte. Mens Nedmaningen skete, spyede hun Ild paa Balle Præstegaard, som derved brændte.¹¹⁾

Nord for Ravning laa Brudbjerg.

I Præsteberetningen 1690 nævnes Bredsten Bymænds Jorder saaledes: Lundhøj, Kallingbierre, Vognbierre, Sønderdømme, Steengryde, Nordendømme, Baunhøj, Stachelsvong, Kousbierre, Volmerager og Løcheager.

Blandt de gamle Marknavne i Bredsten Sogn er der Grund til at standse ved Stens Fald og Stensager. Disse Agre kan delvis stedfæstes. Lidt syd for Chr. Bruuns Gaard i Kjærbølling findes paa en Banke et Punkt, som Folk endnu kalder »Stjens«. Chr. Bruun har under sit Arbejde konstateret, at Jorden der er fuld af en Mængde ret store Sten. De stammer aabenbart fra den Tid, da det Indre af Bredsten Sogn blev ryddet og taget i Besiddelse. Her som andre Steder i Landet blev Stenene under Rydningsarbejdet kastet sammen, saa de laa i en lang Række. Maaske har dette Stenbælte begyndt ved »Stjens« og strakt sig til Stensgaard.

Muligvis har dets Bredde — eller mange brede Sten i det — givet Sognet Navnet *Bredsten*.

¹¹⁾ Balle Præstegaard brændte 1587, mens Niels Villumsen var Præst, dernæst 1639, Aaret efter at Mads Bredal havde faaet Embedet. Faa Aar efter — under Torstensonfejden — afbrændte Svenskerne den, og der gik flere Aar, inden Mads Bredal magtede at opføre den paany, og den kom da til at bære Præg af, den var opført i en fattig Tid.

Provst Bang opførte i Midten af det 18de Aarh. en stor og god Præstegaard. Brinchmann anbragte en Fløj paa den 1780 og skrev i den Anledning:

En Fløj er opreyst paa vort Tag:
Bevar, Gud, baade Nat og Dag
Vort Huus fra Brand og ald Ulykke,
At du maa længe Gaarden smykke!

1824 blev der bygget en ny Præstegaard, da den gamle delvis var faldet sammen. — Natten mellem 11. og 12. November 1867 brændte de 3 Ud-længder af denne Præstegaard. Den nyopførte stod til 1924, da Balle Præstegaard flyttedes til Bredsten.

JELLINGHØJENES FRIGØRELSE

AF OVERRETSSAGFØRER FR. KNUDSEN, VEJLE.

Vi, der anser Jelling-Minderne for vor maaske største nationale Mindeskat, kan kun undres over, at der — trods den Opmærksomhed, som bl. a. Frederik VII.s Udgravninger i 1861 havde vakt om dem, — ikke blev værnet om Højenes nærmere Omgivelser i de følgende Aar. Søndre Høj, der laa lige ved Landevejen — nu meget mere en regulær Gade af købstadlignende Tilsnit end en Landevej — blev klemt inde af en Bebyggelse, der stærkt udnyttede »Byggegrundene« ved Højens Fod. Et Lyspunkt var det dog, at det ikke var Stor-Bygninger, men ret beskedne Huse, hvis Baggaardsinteriører bød sig frem for enhver, der besteg Højen.

Lykkeligvis rejste der sig, om end sent, i Jelling en Stemning for at raade Bod paa disse og andre mindre pyntelige Forhold, og Jelling fik sin Forskønnelsesforening, der udrettede et betydeligt Arbejde for at skabe en pyntelig Landsby af den gamle Kongestad. Denne havde faaet den smukke Skole, men Partiet omkring den og hinsides Gaden svarede ikke dertil. —

Man begyndte med Oprensning og Forskønnelse af Bydammen ved Seminariet og med at faa udvirket, at Gadejorden ved Bydammen blev sikret mod Beplantning med store Træer eller Bebyggelse, ligesom man sikrede sig en lille Grund med en gammel Smedie paa, som blev nedlagt, hvorefter Pladsen — vistnok 1915 —

blev lagt i Grønsvær, og det lyse og aabne, meget smukke Damparti fremkom.

Turen kom derefter til den modsatte Side. Efter at Forstander Rørdam og Seminariets Elever i 1913 havde skabt Mindet for Uffe, Vermund og Folke, blev det Forskønnelsesforeningens Fortjeneste, at den (1. Maj 1915) erhvervede et lille Hus oppe ved Kirkegaarden (for 1800 Kr.). Til Dækning af Købesum og Rydning af Grunden fik man et Statstilskud paa 2600 Kr., mod at Seminariet paa Statens Vegne blev Ejer af Grunden. Der var herved skabt en mindre, men ypperlig Festplads, paa hvilken der straks blev rejst den nuværende særprægede Talerstol, skænket af Dansk-Amerikaneren Oberst Listoe, der var Plejesøn af den velkendte Seminarieforstander Pastor Svendsen, hvis Mindesten er rejst ved Siden af Pladsen.

Forstander Rørdam var ogsaa Sjælen i dette Arbejde, og han støttedes udmærket af Forskønnelsesforeningen. Begyndelsen var nu gjort, og det lignede ikke Rørdam at blive staaende ved Begyndelsen; han maatte videre frem mod Maalet: Højenes Frigørelse.

Arbejdet indenfor »Samvirkende jydsk Turistforeninger« førte i sin Tid afd. Seminarieforstander Skat Rørdam og mig sammen, og allerede i November 1916 gjorde han mig bekendt med, at han tilsigtede at faa indkøbt og nedrevet de øvrige Ejendomme, der laa ved søndre Jellinghøj og baade røvede Udsynet til den og virkede skæmmende ved deres Beliggenhed.

Det var jo imidlertid under Krigen, hvor Bolignøden allerede havde begyndt at gøre sig gældende, og det var at forudse, at Vanskeligheder vilde opstaa for Nedrivningen. Det varede derfor nogen Tid, inden Tanken naaede frem og fik Form i Handling. Formentlig paa Rørdams Initiativ dannedes i Løbet af

1917 en Landskomité, der antog det noget besværlige Navn »Komitéen til Frigørelse af den sydlige Kongehøj i Jelling«, og som kom til at bestaa af Professor Vilhelm Andersen, Formanden for Vejle Amts historiske Samfund, Amtmand Kammerherre Bardenfleth, Kammerherre Bech, Engelsholm, Kammersanger Vilhelm Herold — som bekendt en gammel Jelling-Seminarielev — Landstingsmand Ejsing og Amtsraadsmedlem, Sogneraadformand Mikel Jensen, begge i Jelling, fhv. Seminarieførstander R. J. Holm (tidligere Lærer ved Jelling Seminarium), Kongens Kabinetssekretær, Kammerherre Krieger, Professor, tidligere Seminarieførstander i Jelling, N. A. Larsen, Museumsinspektør ved Nationalmusæet, Dr. Sofus Møller, alle i København, Bankdirektør Jac. Petersen i Vejle (Komitéens Kasserer), Seminarieførstander Rørdam (Komitéens Formand), samt tidligere Sognepræst i Jelling, Biskop Sofus Sørensen, Nørup Præstegaard.

Allerede i August 1917 lykkedes det her paa Egnen at finde nogle Enkeltmænd, der gav Komitéen saa gode Tilsagn om Pengegaver, at man turde skride til Erhvervelsen af de to Ejendomme, som det i første Række gjaldt om at erhverve, skønt det drejede sig om et betydeligt Beløb (omved 11—12,000 Kr.), og straks — altsaa i Slutningen af August — blev disse to Ejendomme taget paa Haanden, nemlig Skomager Jensens Enke, Karen Jensens Ejendom, Matr. Nr. 51 d og Landpost Magnus Petersens Ejendom, Matr. Nr. 51 c.

Der var dog endnu et Stykke Vej frem. Landpost Petersen havde betinget sig at beholde Bygningsmaterialierne, saa han skulde have købt Byggegrund og Huset flyttet, hvilket skete i Sommeren 1918; og til Nedrivning af Enkefru Karen Jensens Hus krævedes Sogneraadets og Huslejenævnets Tilladelse, som

først kom til at foreligge i November 1918 og lød paa Tilladelse til Nedrivning pr. 1. April 1919 paa det Vilkaar, at en ny Bygning med 2 Lejligheder blev opført i Stedet derfor inden 1. Oktober 1919.

De betydelige Pengemidler (ca. 18,000 Kr.), som yderligere krævedes, var i Mellemtiden blevet indsamlede foruden ved direkte Henvendelse tillige ved en Opfordring, stilet til Privatmænd, der kunde antages at betragte Sagen med Velvilje. I denne hedder det bl. a.:

»Det vil være Dem bekendt, at den danske Nation i de to store Kongehøje i Jelling — Gorms og Thyras Høje — har sine største og mest imponerende Oldtidsminder. Disse Høje har nu i 1000 Aar staaet som Vidner om den Tid, da Danmark blev et samlet Rige, og de kan med Rette betragtes som et dansk Sidestykke til de ægyptiske Pyramider.

I den sidste Menneskealder er særlig den sydlige Høj imidlertid blevet ilde medhandlet, idet den er blevet omgivet af Bygninger, hvis Baggaarde grænser umiddelbart op til Højen, saa at enhver Besøgende maa faa et uhyggeligt Indtryk af, hvor ringe Omsorg vi har for vore skønneste Oldtidsminder.

I den Overbevisning, at det Folk, der ærer sine Minder, ærer sig selv, og at det er vor Skyldighed som Danske at værne om nationale Monumenter, der er enestaaende i Norden, anmoder vi Dem om et Bidrag til Indkøb af Bygningerne omkring den sydlige Kongehøj. Disse vil derefter blive fjernede, og deres Plads udlagt som fredet Statsejendom i al Fremtid.«

Det lykkedes derefter at gennemføre det hele programmæssigt og at faa Pladsen ryddet, planeret og tilsaaet — et langt mere omfattende og bekosteligt Arbejde, end man skulde antage, — og Valdemarsdagen

den 15. Juni 1919, Syvhundrede-Aarsdagen for Slaget ved Lyndanisse, kunde saaledes fejres paa den fremkomne store frie Festplads ved søndre Kongehøj. Ved Festen holdt bl. a. Professor Vilh. Andersen et pragtfuldt Foredrag.

Maalet naaedes altsaa saa vidt som skildret, hvortil kom, at man fik istandsat Gavlen paa den tredie, Sydøst for Højen liggende Ejendom, og fik sikret sig, at den ikke blev benyttet til Reklame, men tværtimod eventuelt kunde dækkes med passende og smuk Beplantning.

Men derefter kom de vanskelige Aar, og Komitéen maatte indstille sit Arbejde for Tiden. Forinden erhvervede Komiteen dog — i August 1920 — af Forskønnelsesforeningen den Grund, hvorpaa den gamle Smedie havde ligget, hvilken sikredes mod Bebyggelse. Paa Pladsen rejstes den 8. Juli 1920 som en smuk Afslutning paa de forskellige Mindesten en Genforeningssten, skænket af Fru Rørdam, og ved Deklaration ordnedes i September 1920 Forholdet med Hensyn til Gavlen.

Da dette var afsluttet, overgav Komitéen til Staten som dens Ejendom, saaledes som Hensigten var, de indkøbte Arealer, der herefter staar under Tilsyn og Bestyrelse af Jelling Seminarium paa Statens Vegne.

Løsningen af Resten af Opgaven maatte opsættes til bedre Tider, til Statens Støtte eller anden Støtte kunde opnaas. Men allerede det opnaaede Resultat betød et stort Fremskridt og en stor Forbedring af Forholdene ved vort stolteste Oldtidsminde, og det synes mig fortjent, at Navnene paa dem, der arbejdede først for denne Sag, og Omfanget af deres Arbejde bringes i Minde.

KAMPENE OMKRING KOLDING 1849

AF ORLA LEHMANN'S EFTERLADTE PAPIRER

VED J. HVIDTFELDT

Den 8. December 1848 faar Orla Lehmann sin Udnævnelse til Amtmand i Vejle, og den 12. Januar tiltræder han Rejsen til sit nye Embede. Den 3. April udløb Vaabenstilstanden, og General Rye rykkede ind i Slesvig.

Om denne Indrykning og om Kampene i Nord-slesvig fortæller Orla Lehmann i en Beretning, som er skrevet af ham selv, medens han, som det synes, opholdt sig i Kolding; denne Beretning belyser en enkelt Epoke i Krigen i 1849 og giver interessante Oplysninger om Tilstanden i Hæren; denne synes ikke at have været den bedste. Beretningen findes blandt Orla Lehmanns Papirer paa det kongelige Bibliotek og er hverken udgivet af Hage & Ploug i deres store Udgave af Lehmanns efterladte Papirer eller af Julius Clausen i hans Supplement dertil.

Indholdet af denne Beretning er som følgende:

Kolding, d. 4. April 1849.

Igaar Morges brød hele det norrøjske Korps under General Rye op, i tre Kolonner, hvoraf den største, meest Infanteri og Artilleri, under Oberstlieutenant Irminger, gik over Kongebroen lige løs paa Haderslev, medens en anden Afdeling under Oberst Flindt gik over Skodborghuus mod Jels til Mangstrup, den tredie og mindste, som paa et Par Jægercompagnier kun bestod af Cavalleri, under Oberst Juul, fra Foldingbro skulde ad Gram og Beftofte til. Indryk-

ningen begyndte ved første Daggry. Kl. 7 vare her i Kolding de sidste Mænd over Grænsen, og var [den] især i de sidste Dage, saa overfyldte By stille og øde.

Insurgenterne havde aabenbar først ventet Indrykningen til den følgende Dag; men bleve ved deres Spioner øjeblikkeligen underrettede om, hvad vi gjorde. Overhovedet ere de i denne Henseende iaar, som ifjor, [i Besiddelse af] ypperlige Betjente, hvortil den af os bestandig udviste uforsvarlige Lemfældighed naturligviis væsentligen bidrager.

Ifjor kunde dette finde nogen Undskyldning deals deri, at vi uden nogen Forberedelse bleve revne ud af en lang og dyb Freds slappe Gemytlighed, men især deri, at vi ikke ret vidste, om det var Krig mod en egentlig Fjende vi havde, eller kun en Opstand, der skulde undertrykkes, hvor altsaa en indre Strid mellem samme Stats Borgere maatte opfordre til en Skaansomhed, der kunde finde sin moralske Retfærdiggjørelse i den Begrebsforvirring, der følger af enhver Borgerkrig, sin politiske Undskyldning i det Ønske, ikke at optaarne Vanskeligheder for den kommende Forsoning. Nu er Forholdet aldeles klart, og Nødvendigheden af en skarp Justits mod alle Landsforrædere beviis[es] ved Erfaringen. Er det sandt, at der skal være Beviis mod et Par Trompetere i selve vor Hær om at de have meddelt Fjenden Efterretning om vore Stillinger og Bevægelser, og de ikke blive skudte, — er det sandt, at der skal være Judicier mod en Civilbetjent ved Armeen, og Undersøgelsen mod denne ikke fremmes med den yderste Strengthed, maa man være belavet paa Soldaternes Selvtægt. Rammede denne kun virkelig Skyldige, var Ulykken ikke stor; thi det er klart, at Soldaten befinder sig i Nødværgestilfælde mod den, der sælger hans Liv til Fjenden. Men Folkejustits er altid demoraliserende for

dem, der udøve den, og den er lidenskabelig og blind, saa at den lige saa ofte rammer den Uskyldige, som den virkelige Forbryder. Gid derfor enhver maa gøre *sin* Pligt.

Fjenderne vare altsaa samme Morgen varskoede om vor Armees Fremrykken, og havde skyndsomst trukket sine Forposter tilbage. Nogle vare imidlertid forglemte. Saaledes fangede Hegermanns Husarer to Hamborger Dragonere ved Sjøllund To Miil fra Haderslev — Sex andre der hørte til samme Piket, fik man ikke i Sigte, og de ere altsaa undslupne — og i Dag ere 2 slesvigholsteenske Dragoner indbragte til Kolding, som man har opsnappet længer Vester paa. Den første Modstand mødte vore Folk ved Tommaskro, norden for Haderslev, hvor Hegermann-Lindencrone, uden dog at være engageret i Fægtningen, fik sin Hest skudt under sig. Her udviklede sig en levende Geværild, som fortsattes i Haderslev By, efterat Fjenderne vare trængte tilbage til samme. Sønden for Aaen havde Insurgenterne gjort Forskandsninger, navnlig nogle velanlagte Løbegrave, hvorfra de i Sikkerhed kunde skyde paa vore Tropper. Kampen, der varede i flere Timer, var meget levende. Fra Fjendens Side vare især 9. og 11. Bataillon, i hvilken der skal findes en stor Mængde gode Skytter fra det Tønnske Fricorps, i Ilden. Angrebet skeete med 12 lette og 4 Reservebataillon som lededes af Oberstlieutenant Irminge og Major Thrane, der med stor Koldblodighed og Munterhed førte Tropperne frem, og disse fulgte under Sang og Hurra, med samme Uforfærdethed og Livlighed, som forrige Aar, men med en Orden og Sindighed, der viser, hvor store Fremskridt i Disciplin og Krigsvanthed, de have gjort siden den Tid. En Kanon blev opkjørt, men kunde efter sin Stilling ingen synderlig Virkning [gøre]; derimod placeredes Espin-

golerne [Kuglesprøjter] i en Dampmølle i den søndre Deel af Byen, tæt ved Aaen, med god Nytte. Navnlig saae man efter et Skud mod 4 Dragoner, som havde viist sig 4 løse Heste, men ingen Dragonere. Efterat den egentlige By var ryddet, trak Hære[n] sig et Øjeblik ud af Ilden, i Byens nordlige Ende, for at tage et Øjeblik Pusterum; men snart efter rykkede de atter frem i Stormskridt, for at tage de sydlige Forskandsninger, som imidlertid vare forladte af Fjenden, som drog bort til Vogns, og saaledes bleve tagne uden videre Kamp. Efterat Forposterne vare udsatte, bleve Soldaterne indquarterede i Byen. Nogle biwuakkerede paa de nordlige Høider. De havde den Dag gjort en Marsch af 4 til 6 Miil under adskillige dog ikke betydelige Hindringer — saaledes var den store, kostbare Bro ved Aller brudt af, og maatte restaureres med Bromateriale — og hæderligen bestaaet en ikke ubetydelig Forpostfægtning. Vi skulle have 2 døde og 4 til 6 saarede. Blandt Indvaanerne i Haderslev er en Dreng bleven skudt. Fjendens Tab kan ikke angives, da det lykkedes ham at føre sine saarede og døde med sig. Kammerherre Castenskjold til Hagensted, der var ansat under Hegermann, har her i Haderslev forladt Armeen, og taget Veien til sit Hjem. General Rye, der fulgte med den anden Kolonne, tog sit Hovedkvarter i Mangstrup, hvorfra han skulde rykke idag meget tidligt, for at vinde et Forspring for Irminger, med hvem han vilde forene sig ved Røde Kro, nord for Aabenraa, som det var Bestemmelsen at tage idag. Irmingers Kolonne rykkede ud mellem 6 og 7. De ventede at finde Fjenden ved Hobdrup, og glædede sig til at give ham et Tak for sidst; men der var Ingen. Man har hele Dagen ført en stærk Kanonade, men om dens Øjemed og Resultater have vi hidtil kun Gisninger og Rygter, hvis Legioner jeg ikke skal forøge.

DALBY MØLLE 1660—1698.

I det tyske Kancelli's gamle Arkiv¹⁾ findes nogle Aktstykker, som supplerer P. Eliassens Artikel »Fra Dalby Mølle« i disse Aarbøger 1924 S. 266—274. Under Svenskekrigene i det 17. Aarhundrede er Møllen bleven fuldstændig ødelagt, men allerede den 23. Juni 1660 fik Ridefogeden i Haderslev Herred, Anthoni Klinge, den ved kongeligt Reskript overdraget.²⁾ Efter Svigerdatterens Vidnesbyrd har han »nach dem damaligen Kriege die Mühle gantz wüste angenommen und selbsten auf eigene Kosten bauen lassen.« Anton Klinge, som 1660 var bleven Raadmand og 1675 Borgmester, beholdt Møllen til sin Dødsdag, den 15. December 1676. Fire Aar senere fik hans Søn den ved følgende Fæstebrev:

Jeg Conrad, Greuffue till Reventlow Herre til Gischenhagen, och det wed Segeberg beliggende Kalckbiereg, Ridder, Königl. Maytt. till Danmarck och Norge Geheime- och Land-Raad, Ober-Järgermester, CammerHerre, och Ambt-Mand ofuer Haderschleff Huus Lehn; Gjør hermed witterligt, at Jeg paa høystbemelt hans Kongl. Maytt. min allernaadigste Herris och Arfue Konges Veigne hafuer sted och fæste Anthoni Klinge Kongl. Maytt. Ridefougnd udj Haderschleff Herritt Dalbye Mølle her udj Haderschleff Huus Lehn udj Tiustrup Herritt beliggendis hans Liffstied, sampt it Støcke Jord udj Mølle Kobbeln, hvoraff gifuis aarligen udj Jordebogen Sexs Marck Lybsch, att hand den samme med forn[ævnte] Støcke Jord skall hafue, nyde, bruge och beholde, med ald dend Rett och Rettighed, ligerwies, som hans sal. Fader eftter hans Mayestets

¹⁾ Acta A. XVII, 721, Statsarkiv Kiel. ²⁾ Amtmand Kai von Ahlefeldts Brev, Glückstadt 11/ 1660. ³⁾ Marie Elisabeth Klinge, Haderschleff 21/s 1698.

hannem allernaadigst meddeelte Breff det samme hafuer nødt, brugt og haft udj Allemaader. Och schall hand heraf gifue till Fæste Tolff Rix-Dahler, som hand ochsaa allrede udj Køngl. Maytt. Schrifterstue erlagt och affbetald hafuer; dog schall hand dermed were forpflicht, aarligen och till rette Tied udj Haderschleff Huus Schrifuerstue at afflegge den sedtvarlige (!) aarlige Møllenschyld, samt offuen bemelte Affgiftt aff det Støcke Jord, som deraf bør at gange med Rette, och i Frembtieden effter Billigheed kunde paaleggis, wed samme sin Fæstes Fortabelse. Des till Stadfæstelse hafuer Jeg dette mit udgiffuene Fæste-Breff med egen Haand unterschrefuen, och med mit Greffl. Signete bekræfftiget.

Sygnatum (!) Hadersleff dend 18. Julij Ao. 1680.

(L.S.) *Conrad Graff von Reventlow.*

Sønnen har beholdt Møllen til sin Død — der var altsaa to Anton Klinge efter hinanden, som begge var Ridefogder, da de overtog Dalby Mølle — og saa fik Enken efter ham, Anna Elisabeth, Fæstebrevet, dat. Kolding den 26. April 1690, og betalte 4 Rigsdaler Fæstepenge. Hun klager den 21. Mai 1698 til Amtmanden over de store Omkostninger, sin Svigerfader, sin Mand og hun selv har haft, altid har de rigtig betalt Kongens »Pension«, »wie keine Mühle im Amte gethan«. Nu har hun en Lejlighed til at sælge Bygningen til sin Svoger Johann Christian Bahnsen,⁴⁾ en Søn af Raadmand Hindrich Bahnsen,⁵⁾ og beder Amtmanden om at give Svogeren Fæstebrevet.

Det blev ikke til noget, og indtil sin Død 1719 har hun beholdt Møllen.⁶⁾

Th. O. Achelis.

⁴⁾ Achelis, Haderslev i gamle Dage, 1292/1626 (1926), S. 158, 1627/1800 (1929) S. 256. ⁵⁾ Portræt hos Achelis, Haderslev i gamle Dage 1627/1800 (1929) S. 256. ⁶⁾ Jfr. »Dalby Mølle« i disse Aarbøger 1925, S. 241—242.

FREDERICIA MUSEUM

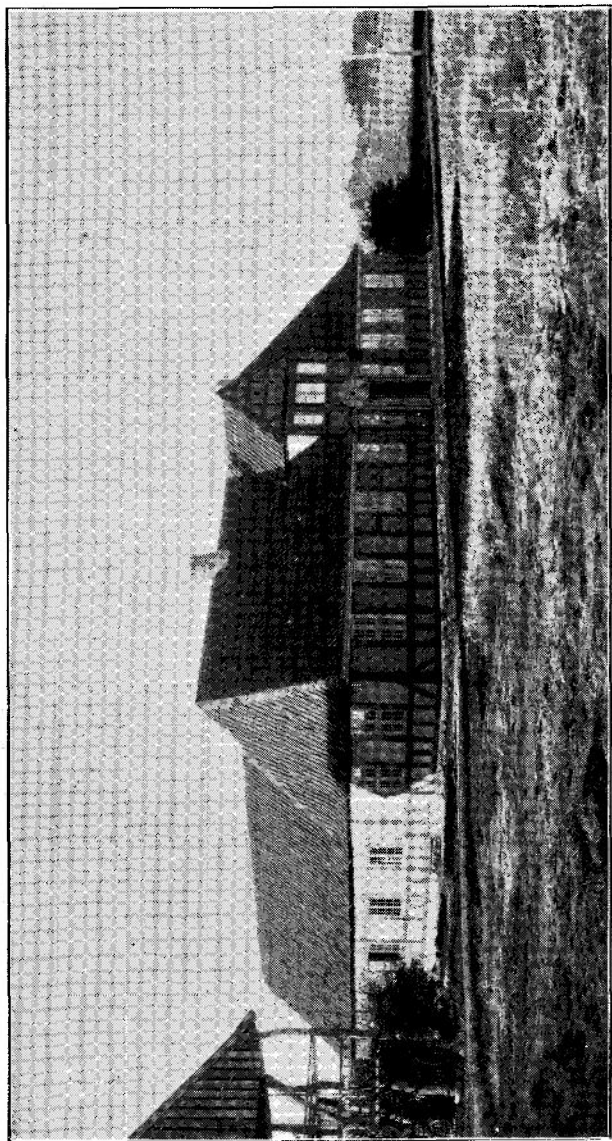
VED ARKITEKT H. ZACHARIASSEN

Efter Anmodning' fra Forstanderinden for Sct. Josephs Søstrene i Fredericia, foretog jeg i Januar 1929 en grundig Opmaaling og Undersøgelse af Søstrenes gl. Ejendom, Hj. af Sjællands- og Vendersgade, der var fredet i Kls. B., med det Resultat, at Ejendommen var saa medtaget, at det, visse Steder, var livsfarligt at færdes deri, idet Indtapningen af Bjælkeenderne i Stolperne var raadnede bort, og særlig Fødtømmeret saa medtaget, at der intet Sammenhold var mellem Ydervæggene indbyrdes. Da en Restaurering af Bygningen paa Stedet vilde blive uforholdsmæssig stor i Forhold til den Nytte, man kunde faa af den, og Søstrene var mere interesseret i at faa Pladsen fri, blev Fredningen gennem »Det særlige Bygningssyn« hævet paa Bygningen.

Fredericia Museumsforening, der jo altid har arbejdet med det Formaal at faa en Museumsbygning, havde paa daværende Tidspunkt Løfte om Lokaler i den gl. Michaelis Skole, men efter Undersøgelsen af det gamle Hus blev jeg klar over, at Foreningen med dette kunde faa en værdig Museumsbygning, der i sig selv var en Museumsgenstand. Søstrene gav straks deres Samtykke til Tanken, mod at jeg sørgede for, at Grunden blev helt ryddet, og jeg forelagde derefter min Plan for Museumsforeningens Formand, Hr. Dommer Valentiner-Branth, der straks var interesseret.

Hr. Borgmester Frantz Hansen, der ogsaa fik Planen forelagt, var personlig interesseret og forment, at Byraadet vilde stille sig velvillig saavel til at give Museet den Plads, jeg havde foreslaaet, nemlig det vestlige Areal af Forværket (i sin Tid udlagt til Festplads), som var afskaaret ved søndre Adgangsvejs Gennemføring til Banegaarden, samt et Beløb til Hjælp til Sagens Realisering.

Under 16. April 1929 fremsendte Sct Josephs-Søstre derefter et Overdragelsesbrev af den gamle Ejendom til Fredericia Museumsforening, og Bestyrelsen sammenkaldtes straks til Møde, hvorefter der blev tilskrevet Byraadet om dets Støtte med en Grund og et Tilskud, samt til Staten og Carlsbergfondet om Tilskud til Bygningens Flytning, Genopstilling, Udsmykning og Haveanlæg. Nationalmuseets Direktør, M. Mackeprang, og vort Bysbarn, Magister Hugo Matthiessen, havde stor Interesse i Sagens Gennemførelse og støttede disse Andragender med deres anbefaling. Beklageligvis mødte Sagen en Del Modstand i Byraadet, men alt gik dog i Orden, saaledes at man fik Grunden, Planering af denne, Kloak-, Vand- og elektriske Ledninger samt 5000 Kr. Fra Staten fik man 5000 Kr., fra Carlsbergfondet 6000, der sammen med Foreningens 7000 Kr., som var opsparet siden Foreningens Start i 1916, blev til en Sum af 23,000 Kr., altsaa tilstrækkelig til Sagens Realisering. Derefter blev Tømrer- og Snedkerarbejdet samt Murerarbejdet udbudt og overdraget Tømrermester Alb. Jensen og Murermester Niels Nielsen; Blikkenslager- og Sanitetsarbejdet Blikkenslagermester M. Ottesen; Glarmesterarbejdet Glarmester Spindler; elektrisk Installation A/S E. Rasmussen, og Malerarbejdet Malermestrene Emil Jensen, Andreas Nielsen, Holger Nielsen, H. G.

Fot. Arling.

Fredericia Museum. Gadeside.

Thomsen, Jepsen & Møller, Peter Jensen, Johs. & Vilh. Petersen og M. Meier. (Malerne har udført Malerarbejdet i hver sin Stue gratis.) Alle Haandværkerne har med stor Interesse udført deres Arbejde ved Bygningen, saa man nu har en gennemsolid Bygning, der sikkert de første Hundrede Aar er i Stand til at staa uberørt af Tidens Tand.

Bygningens Ejere.

I Fredericia Grundtaxt af 1746 er der opført følgende om den gamle Gaard, nemlig: Grund No 493 i Venders Gade Østre Side: En øde Plads tilhørende Byen og bruges af Tolderen, i Længden 30 Alen, i Bredden 24 Alen, Grund No 494 i Venders Gade Østre Side: Johan Peter Møller ejer og beboer et Hus, som er 4 Fag, Grunden i Længden 30 Alen, i Bredden 12 Alen samt Grund 590 i Sællands Gade Søndre Side:

1) Tolder Lund ejer og iboer en Gaard, bestaaende af 13 Fag til Gaden og 17 Fag gl. Bygning til Gaarden, Grunden i Længden 94 Alen, i Bredden 54 Alen. Gaarden 590 angives som beliggende imellem det katolske Kapel paa den ene og vender Hjørnet udimod Vendersgade paa den anden Side. Ovennævnte Tolder Jacob Lunds Navn nævnes første Gang i et Register, hvor der er anført et Auktionsskøde til ham 11-3-1713 paa »en dobbelt Haveplads beliggende udenfor Byen vesten Vejrmøllebanken, forhen tilhørende Henrik Johansen Kullemand.« Det nøjagtige Tidspunkt for Tolderens Køb af Gaarden kan ikke konstateres efter Registret, men det ligger formentlig mellem Aarene 1713 og 1746. Byggeaaret for Gaarden er ej heller nem at konstatere, men det kan tænkes, at Tolderen har bygget denne, i hvert Fald de 13 Fag til Gaden, idet

Fredericia Museum. Gaardside.

Fot. Arling.

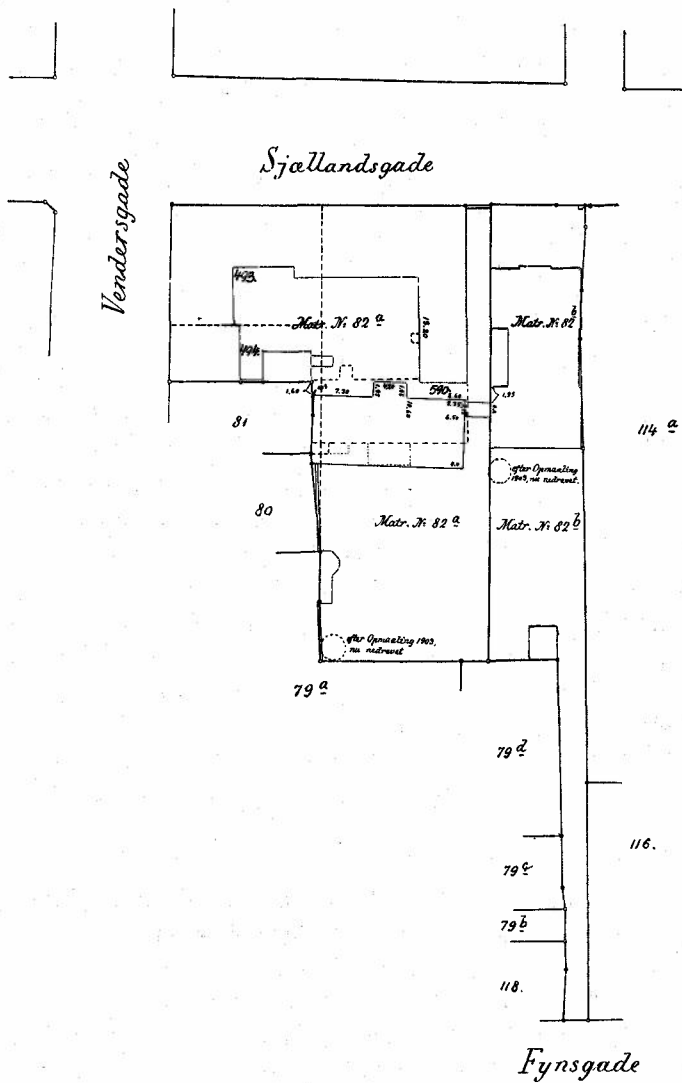
de 17 Fag til Gaarden (den nuværende Fløj) i ovennævnte beskrives som gl. Bygning, og i alle Tilfælde er bygget omkr. 1700, idet Bjælkernes Indtapning i Stolperne, de 2 Egetræskryds i Midterfelterne i Øst-siden (Fløjens nuv. Sydside) samt Munkestensmuren tyder herpaa. Paa hosstaaende Kort er vist de paa Grundene staaende gl. Bygninger omkr. 1900 samt de forskellige Matrikelgrænser, gl. Grundnumre og nye Matrikelnumre.

Efter Tolder Lund kom nedennævnte Ejere, formentlig af Nr. 493 og 590, nemlig:

2) Postmester Peter Lorentzen fik Auktionskøde paa den 1751.

3) Kaptajn Fr. Ludv. Chr. v. Beenfeldt købte den 1765 og tilkøbte et Hus søndenfor 1769 (formentlig No 494). Paa et Kort fra Pontoppidans »Den danske Atlas« Tomus V, Aar 1765, er Gaarden opført mrk. »N« som Capt. Beenfeldsgaard. Denne Kaptajn v. Beenfeldt var en Brodersøn af Præsident, Kancelliraad Christoffer Poul Beenfeldt, der blev Præsident i Fredericia 11-7-1721, begr. 13-12-1759.

4) Assessor Jens de Hoffman købte Gaarden 1772, og man har endnu et Minde om ham som Ejer, idet det smukke gamle Hoffmanske Vaabenskjold, udhugget i Sandsten, findes anbragt i Kvisten til Gaardsiden, som tidligere var paa Ejendommen Nr. 493 mod Vendersgade. J. d. H. opføres i den Hoffmanske Stamtavle som Assessor i Højeste Ret og Herre til Kaas i Salling, Viborg Amt. Men da Datteren Johanne d. H i 1768 blev gift med Assessor Mathias Vandborg, og denne opføres som Herre til Kaas, har J. d. H. sikkert bosat sig i Fredericia og altsaa købt den gamle Gaard og formentlig til- og ombygget denne, idet alt vidner om, at det har været en gammel Patricierbolig. J. d. H. var

Teg. Zachariassen.

Plan over den gamle Ejendom, Hj af Sjællands- og Vendersgade.

Fot. Zachariassen.

Hoffmannske Vaaben.

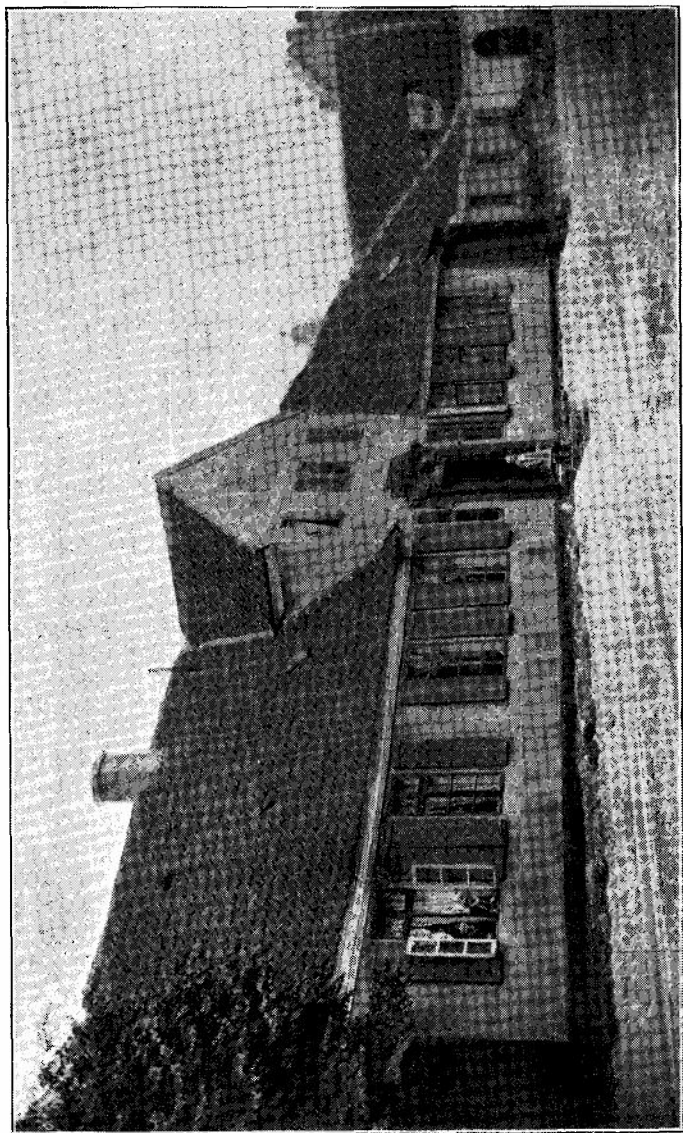
en Broder til den bekendte Fredericia Præsident Hans de Hoffmann, der var bosiddende i Ejendommen overfor Gaarden mod Vendersgade. I denne Ejendom (nu tilh. Landinspektør Peder- sen) er der ligeledes anbragt det gamle Hoffmannske Vaaben med Paaskriften »Hans de Hoffmann 1760«. H. d. H. har

gjort meget for Byen, og skænkede bl. a. i 1762 en Klokke og en Vindfløj til det gl. (nu nedbrudte) Raadhus. Disse 2 Dele er nu i Museets Eje, og Klokken tænkes anbragt i en Klokkestol udenfor Bygningen, medens Vindfløjen (der nu er bleven restaureret) er anbragt paa Bygningen.

5) Som næste Ejer nævnes Stiftslandinspektør Sim. Laur. Bie, der købte den 1783 (se Aarbogen 1930, Side 92), hvorefter

6) Rebslager And. Michelsen købte den 11-12-1802. Ifl. en gl. Brandtaxations-Protocoll for Fridericia Kjøbstæd fra 1817 finder der d. 2. December en Omvurdering Sted af Rebslager Michelsens Huus, Wenders Gade Østre Side, Matr. No. 493 og 494:

Et Forhuus 14 Fag med Qvist over 3 Fag Egebindingsværk indrettet 7 Fag til Værelser med 1 Skorsten, 1 Kakkelovn, og 7 Fag til Lade, a Fag 125 n β er 1750 n β som i S β udgør 700, og Anno 1818 d. 16. January blev hans Huus i Sielands Gades søndre Side, Mat. Nr. 590 omvurderet:

Gammelt Fotografi.

a. Et Forhuus 21 Fag med Qvist over 3 Fag, Kielder under 2 Fag Egebindingsværk Muurtavl og Tegltag 19 Fag indrettet til Værelser alle pannellerede og betrukne med nogle Gibslofter 3 Skorstene 6 Kakkelovne og 1 indmuret Kaaberkiedel samt 2 Fag til Port a 150 n β er 3150 n β som i S β udgiør 1260.

b. Et Tværhuus, 10 Fag Egebindingsværk indrettet til Værelser, Vognremisse og Brændehuus a Fag 50 n β er 500 n β som i S β udgiør 200.

c. Et Halvtag 6 Fag sønden i Gaarden Fyrrebindingsværk til Brændehuus a Fag 12 $\frac{1}{2}$ n β er 75 n β som i S β udgiør 30.

d. Et Sidehuus 14 Fag Ege- og Fyrbindingsværk Muurtavl og Tegltag 9 Fag til Værelser med 1 Skorsten 2 Kakkelovne og 5 Fag til Stald a Fag 50 n β er 700 n β som i S β udgiør 280.

e. Et Halvtag 2 Fag til Spindehuus a Fag 12 $\frac{1}{2}$ n β er 25 n β som i S β udgiør 10, ialt 1780 S β , der sammen med Nr. 492 og 494 udgiør 2480 S β .

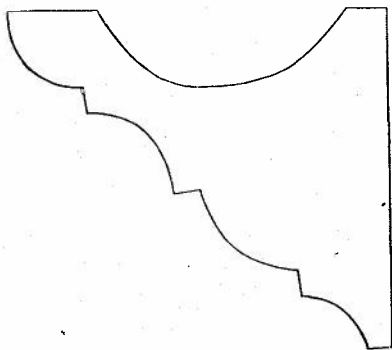
7) Derefter er der Udlægsskøde af 4. Sept. 1880 til Anders Michelsen, og Grunden, som nu havde Matr. Nr. 82, blev delt i 2 Grunde, nemlig selve Grunden, hvorpaa de gamle Bygninger var beliggende, Matr. Nr. 82a, og en smal Grund, Matr. Nr. 82b, der i 1886 solgtes til Sct. Josephssøsterforeningen i Chambery, hvorpaa de byggede et Hospital samme Aar.

8) I Aaret 1899 købte Sct. Josephssøsterforeningen i Chambery Matr. Nr. 82a, og nu er altsaa alle de gamle Bygninger fjernede for at give Plads for et stort nyt Hospital, der for Tiden opføres paa Grunden.

Historie og Rekonstruktion.

Paa omstaaende Fotografi, som venligst er overladt mig af Telegrafkontrollør Frk. M. Michelsen,

Nykøbing F., en Datter af ovennævnte Rebslagermester Anders Michelsen, ser man Ejendommen mod Sjællandsgade for ca. 50 Aar siden med Stensætningen foran og den ubrolagte Gade. Den skraa Stensætning har været for at føre Regnvandet ud fra Bygningen, da der ingen Tagrende fandtes, men ved Nedbrydning af Gesimserne viste det sig dog, at disse, der var udførte af et Stykke Tømmer, i Oversiden, havde en udhulet Tagrende med Fald hen mod Midten, hvor der saa var udboret et Udløbshul. Ved Afrensning af Kalk og Maling paa Facaden kom man gennem et halvt Hundrede Lag, og den inderste — altsaa første Gangs — Maling var

Gesims med udhulet Tagrende. Teg. Zach.

en gul Farve, med sorte, afstregede Fuger. Dette var Datidens Form for at »camouflere«, idet denne Bindingsværksbygning skulde gaa for at være et grundmuret Hus af gule Flensborgsten. Ligeledes var Gesimsens første Maling en gulgraa Farve, da den skulde forestille en Sandstensgesims. Ovenpaa den afstregede Farve var det næste Lag en smuk rød Farve, og man har nu forsøgt at overføre denne til de murede Felter paa Bygningen, medens alle Stolper er smurte i »Masterseal« (en Slags Tjære, der konserverer Træet). Paa det gamle Fotografi ses endvidere de gamle Skodder og det smukke gamle Dørparti, som ogsaa ses paa omstaaende Fotografi. Dette Parti var nedtaget, inden Museet fik Ejendommen,

men efter Fotografiet, som blev stærkt forstørret, og ved Udmaalinger efter Døren har Tømremester Alb. Jensens Snedkersvend Ladegaard udført en glimrende Rekonstruktion af dette. Den udv. Trappe var af gullandske Sten, og samme Slags var anvendt som Fliser i Forstuen, hvor der var en smuk Trappe med Bræddebaluстре, der førte op til Loftet. I Kvistværelset over Forstuen er der nu indrettet Kontor og Bestyrelsesværelse og paa Loftet Magasin og Værkstedrum for Rensning af Museumsgenstandene. Interessant var det at afpille alle Kalkfarverne og Pudslagene i Forstuen og de andre Beboelsesrum; det var næsten hele Farveskalaen, man fik frem. Under det yderste Pudslag fandtes et meget grovt Pudslag, nærmest en Lerblanding, hvilket har været den ældste Tids Pudslag. Paa Ydervæggene var dette Pudslag iblandet Tagstensstumper og paaført i ca. 2" Tykkelse, formentlig for at udfylde Hulrummene mellem Bindingsværket, da Egetræsstolperne er sværere end Murstenenes Bredde. Næsten alle Skillerummene var af raa Lersten, indmurede med Ler. I Ydermurene var næsten anvendt alle Slags Sten, tykke Munkesten, gule Flensborgsten fra 2" til 1" tykke samt normale, rødflammede Mursten.

Sokkelstenene var overalt Kampesten, og ved Udgravningen fandtes der Sokkelsten paa flere Steder og uden tilsvarende Skillerum, saa der kunde paavises en helt anden ældre Inddeling af Rummene. Dette saa man ogsaa ved Nedtagning af Gibslofterne og Forskallingsbrædderne, idet Bjælkerne var affacede, og Gulvbrædderne paa Loftet var listede underneden og malede i grønne og røde Farver, ligesom man kunde se, hvor Skillerummene havde staaet, idet der ingen Maling var paa Bjælkerne paa disse Steder. Bygnin-

Dørparti.

Fot. Hude.

gens Bagside har oprindelig staaet, som den nu er rekonstrueret, men en af de tidligere Ejere har for at faa mere Plads ført Bagsiden ca. 3° længere ud, idet der var bleven øget til Bjælkerne og spigret et Hold Spær udenpaa de gamle. For at have et Minde om denne gamle Bagside har man nu udbygget det lille Hjørneværelse mod Gaarden og opført dette som Grundmur med Flensborgsten og gulkalket det.

Fra førnævnte Forstue er der nu indrettet en museumsteknisk naturlig Rundgang gennem alle Værelserne, som tænkes udnyttede paa følgende Maade:

Forstuens nederste Del benyttes til en stor Samling af Ovnplader, medens der ovenfor Trappen anbringes Sten- og Møntsamling.

Fra Forstuen kommer man til en Stue, visende Tiden omkr. 1850, med trukne Gesimser og Gibslister ved Kakkellovnspladsen med Etageovnen. Paa Ydervæggen et Træpanel.

Næste Stue, der kaldes »Rokokostuen«, er den gamle Havestue eller Storstue, hvor der ligeledes var — og er igen — trukken en Loftsgesims samt Indramning om Kakkellovnspladsen med Bilæggerovnen. Herfra var der en Udgang til Haven, hvor der skal have staaet mange smukke Træer. Fra Havens sydlige Del førte der en smal Grund ned til Fyensgade, og her var i sin Tid indrettet Reberbane. Paa det gamle Fotografi af Ejendommen ser man ogsaa et Tegn paa, at Ejendommen har huset en Rebslager, nemlig et Tovstykke ophængt paa en Stang. Storstuens Vægge har sikkert forhen været betrukne med Lærred, idet der enkelte Steder fandtes Søm med Trevler paa hen under Gesimsen. Senere har der været paamalet Væggene et Skabelonmønster, ligesom man ved Afvaskning af Loftet fandt paamaalede Gesimser og Lofttroset.

De 2 Døre til Storstuen er smukke Fyldingsdøre med profilerede Fyldinger og Messingpladelaase med Dørgreb som en Haand med en Tværstang igennem.

Næste Rum er »Sovekammer«, hvor man med Forsigtighed fik opblødt Tapetet og underst fandt 2 Rester af de ældste Tapeter. Herunder, paa den raa Væg, var der et blaamalet Skabelønmonster.

Næste Rum i Fløjen er »reformert Stue«, og det store gennemgaaende Rum anvendes til Krigsminde-samlingerne fra 1657, 1848—49—50 og 1864.

I Fløjens Gavl bliver et Rum til »Haandværker-samling« og et Rum med udvendig Adgang, der indrettes som »Soldaterkammer«.

Langs Gaardsiden kommer man gennem en murstensbelagt »Billedgang« til Hjørnestuen med »Laugs- og Bysamlingen« og dernæst til Køkkenet med det gamle Ildsted og det murstensbelagte Gulv. Under dette Køkken var der en Kælder sat op af Kampesten, og her har været et Saltkar af en udhulet Træstamme. Fra Køkkenet er der Udgang til Forstuen.

Paa den anden Side af Forstuen var der en Lejlighed, som nu er indrettet til Bolig for Kustoden.

Ved Nedbrydning af det gamle Ildsted i denne Lejlighed fandtes en gl. Bilæggerovns side, og i den ene Stue bag Tapeterne 4 Laager, som har ført ind til et rødmalet Skab, der nærmest kunde passe som Glas-skab. Der fortælles ogsaa, at der har været Officers-klub her, hvor bl. a. Frederik VII kom som Prins, i den Tid han under sin Forvisning boede i det gamle Palæ i Vendersgade.

— — —
Ovennævnte er i Hovedtrækkene det, man i Øjeblikket kender til den gamle Bygnings Ejere og Historie.

Syd for Museumsbygningen er der opstillet en af de sidste, gamle Tobakslader, der var saa karakteristiske for Fredericia. Bagved denne tænkes der anlagt en Tobaksmark, saaledes at den dyrkede Tobak kan blive ophængt i Laden og vise Folk, hvorledes Tørringen foregik. Foran Bygningen vil der blive anlagt et Haveanlæg i Stilen omkring 1750 samt et Par mindre Stykker som Køkkenhave med de gamle Lægeurter m. m.
